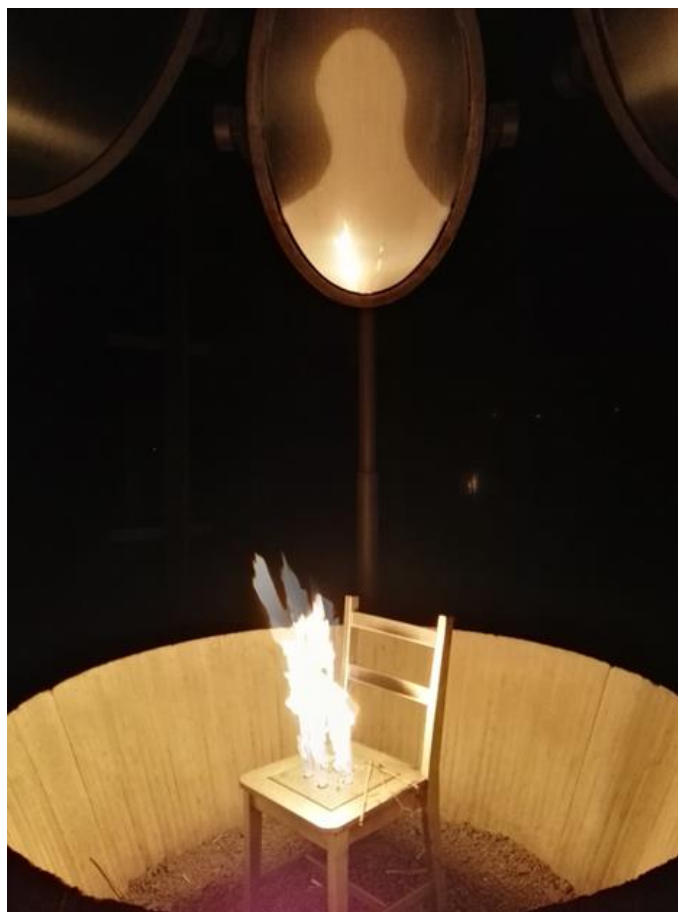


Nina Arnstad Brøgger

Fanden er så varm og for at køle sig ned, tager han til Finnmark

Sagen mod sammen Anders Poulsen sat ind i tid og kontekst



Master oppgave i religionsvitenskap

Veileder: Asbjørn Dyrendal

Trondheim, mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Institutt for filosofi og religionsvitenskap

Det humanistiske fakultet



(Foto: Flammehuset på Steilneset Minnested, Vardø, fotograf: Nina Arnstad Brøgger, 2017)

"In order to be recognized as an indigenous people – not necessarily a straightforward matter – it is favorable to act like one or, to be more accurate, to live up to the expectations of those with the legal and political powers of definition. One such expectation is usually that an indigenous people have an indigenous religion." (Tafjord, 2016, 566)

Indhold

Innholdsfortegnelse

1. Indledning	1
1.1 Problemformulering	3
1.2 Metode og teori.....	3
1.3 Materialet.....	5
1.3.1 Refleksion omkring materialet	6
1.4 Opgavens struktur.....	7
2. Kontekst.....	9
2.1 Den intellektuelle kontekst: Dæmonologi	11
2.1.1 Jean Bodin	11
2.1.1.1 Bodin og troldkvinderne.....	12
2.1.2 James I af England.....	13
2.1.3 To danske dæmonologer, Palladius og Hemmingsen.....	15
2.1.4 Dæmonologien var ikke en homogen masse.....	17
2.2 Finnmark i 1500- og 1600-tallet.....	19
2.2.1 Gammer og en broget forsamling	20
2.2.2 Lokale konflikter	21
3. Lovgivningen, der tog mange liv, og dem der håndhævede den.....	25
3.1 Trolddomslovgivningen i Danmark-Norge.....	25
3.1.1 Signeriloven 1584/1593 og brevet af 1609.....	26
3.1.2 Forordning om troldfolk og deres medvidere - Trolddomslovgivningen 1617	27
3.2 Tortur og straf.....	29
3.3 Lovens håndhævere.....	32
3.3.1 Sorenskriveren og hans embede	33
3.3.2 Embedsmandsrollerne i sagen mod Anders Poulsen	34
3.4 Refleksion.....	37
4. Anders Poulsens trommen og samernes trolddom.....	39
4.1 Beskrivelse af Anders Poulsens tromme.....	39
4.1.1 Anders Poulsens verdensbillede	40
4.1.2 Anders Poulsen og kirken der er afbilledet på trommen.....	46
4.2 Samerne og opfattelsen af deres trolddom.....	48

4.2.1. Tyve og genfinding af stjålne genstande.....	48
4.2.2 At rejse til lande langt væk	49
4.2.3 Diabolicus gandus	51
4.3 Vejrmagi.....	54
4.3.1 Christian IV's møde med katten	54
4.3.2 Kunsten at påvirke vejret	56
4.3.3 Anders Poulsen og vejrmagien.....	57
5. Afsluttende diskussion	59
Appendiks 1	65
Sagen mod Anders Poulsen	65
Appendiks 2.....	75
Sagen mod Quiwe Baarsen 1627	75
Litteraturliste	78
Primære kilder	78
Sekundær litteratur	79
Abstract	82

Forord

Dette er en opgave, der har været længe undervejs. Da jeg tilbage i 2012 tog et fag om de europæiske trolddomsprocesser, på Universitet i Tromsø, blev jeg opmærksom på at en af sagerne vi gennemgik, havde store ligheder med en person jeg var i slægt med. Det viste sig, at der formegentlig var tale om den samme. Det var sammen Quiwe Baarsen. Det gjorde at jeg blev ekstra interesseret i temaet. Da jeg begyndte på master i religionsvidenskab på NTNU, viste jeg, at jeg ville skrive om trolddomsprocesserne, men bare ikke hvordan.

Jeg er virkelig taknemmelig for de gode venner jeg fik på læsesalen. Både dem, min familie og andre venner har alle måtte tåle mange timer med samtaler om trolddomsprocesserne i Finnmark. Uden alles hjælp og opmuntring, havde jeg nok givet op for længst. En stor tak går også til min vejleder Asbjørn Dyrendal.

Sammendrag

Januar 2022 blev det officielt: Nu er en af de mest omtalte samiske trommer, Anders Poulsens fra 1692, endelig tilbage i norsk eje og kan ses på museum *Sámiid Vuorká Dávvirat* (De Samiske Samlinger) i Karasjok. Men hvem var Anders Poulsen og hvorfor har hans tromme været bevaret i 330 år? I denne masteropgave tager jeg for mig retssagen mod samens Anders Poulsen, der i 1692 måtte forklare sig i retten, anklaget for trolddom. Han var same og i besiddelse af en samisk tromme. Under retsprocessen blev der vist hvordan trommen blev brugt og forklaret hvad tegnene på trommen betød. Sorenskriveren nedskrev Anders Poulsens ord, der var blevet oversat af samelensmanden og de strækker sig over mange håndskrevne sider.

For at forstå hvordan den dømmende magt så på samens og hans forklaring, er det vigtigt med kontekst. Jeg ser på hvilke internationale og nationale strømningerne indenfor dæmonologien, der var med til at påvirkede retssystemet og lovgivningen i Danmark-Norge på 1600-tallet. Opgaven tager også for sig hvilke magtpersoner havde indvirkning på retssystemet og lokalsamfundet. Jeg undersøger også hvilke levevilkår befolkningen i Finnmark havde på 1600-tallet og hvordan den kan have påvirket trolddomssagerne. Gennem Anders Poulsens forklaringer af trommen og dens brug, bliver det belyst hvordan hans livssyn blev mødt fra den dømmende magts side. Der sættes fokus på hvordan samtiden opfattede og beskrev samers trolddom, i form af for eksempel gands og vejrmagi.

Der argumenteres afsluttende med at den dømmende magt ser på samens Anders Poulsen, som en der ikke følger den rette lutherske tro, men blander det samiske og katolske. Den dømmende magt har set på Anders Poulsen som en tilbeder af Djævelen og udøver af vranglære. Der argumenteres for at deler af Anders Poulsens forklaring om tegnene på trommen, er troværdige.

Mordet

Det er den 11. februar 1692 og vi befinder os i Vadsø. Det er tidligt om morgenen, de fleste er ude, og der er tre personer tilbage i gammen². Den ene er tjenestepigen i huset, og hun er i gang med at tænde op i ilden. Den anden er en mand, der sidder varetægtsfængslet mens han venter på svar på sin dom og straf. Han ligger og sover i en improviseret seng. Den sidste person er en mand, der sidder med en økse i hånden. Han sidder og kaster den op og ned. Først den ene vej og så den anden.

Pludselig, ud af det blå løber manden med øksen hen til den sovende og slår ham med hammersiden af øksen. En gang. Pigen bliver skræmt og løber sin vej før morderen når at stoppe hende. To gange. Tre gange falder øksen og den sovende, han bliver dræbt af slag i hovedet.

Nu sker der mange ting. Gerningsmanden bliver fundet inde i den anden gamle. Niels Hansen er den første, der kommer ind og finder morderen med øksen hvilende mellem sine fødder. Hansen spørger "hvad vil du nu gøre med øksen, din morder?" og tager fat rundt om gerningsmandens liv med begge hænder. Svaret er tydeligt. Øksen bliver svinget bagover, og det er kun med nød og næppe, at Hansen når at undvige. Den næste, der kommer ind, er Niels Nielsen, og han får taget øksen fra morderen. På dette tidspunkt kommer der endnu flere folk til og de får taget gerningsmandens kniv fra skeden i hans bælte.

Tilbage i den anden gamle ligger den dræbte, samen Anders Poulsen. Han ligger på den hjemmelavede seng. Han ligger der, stendød. Det er tydeligt, at det er gået hurtigt, da at han ikke har kunne nå at forsvare sig med hverken arme eller ben³.

² En gamle er en samisk jordhytte lavet af tørv.

³ Teksten er en dramatisering af vidneforklaringerne fra retssagen mod Willum Gundersen, der blev kendt skyldig i mordet på Anders Poulsen. Original teksten er fra Willumsen, 2010, 393-404.

1. Indledning

Mordet på sammen Anders Poulsen, Poala-Ánde, blev en brat afslutning på en retssag, der interesserede de lokale embedsmænd i Vadsø. Forud for mordet sad Anders Poulsen varetægtsfængslet, mens han ventede på svar fra København, om hvilken straf han skulle få. Hans forklaringer blev i retsdokumentet beskrevet som djævlékunst og anbefalingen fra underfogeden, der førte sagen, var at dommen burde blive streng. Han nåede at sidde én dag efter, at han var blevet afhørt og forklaret sig. Anders Poulsen var same, fra Thorne lappmark i Sverige og ifølge ham selv, var han ca. 100 år. Han var noaide, hvilket var en åndelig leder indenfor gammel samisk religion. Han blev stillet for retten, da han havde fået sin tromme⁴ beslaglagt den 7. december 1691. Dagen efter, den 8. december, lidt over to måneder før drabet, blev han for første gang afhørt. I retsdokumenterne ses det, at han afhøres d. 9. og 10. februar 1692. Herefter er der ikke dokumenteret flere udtalelser fra Anders Poulsen. Trommen fik det største fokus under forhøret. Her blev der bl.a. spurgt ind til de påmalede tegn, og på, hvordan trommen blev brugt. Den er en af de få samiske trommer, der stadig kan ses og studeres. De fleste gik tabt eller blev brændt under fornorskningspolitikken af samerne i Norge. Anders Poulsons tromme har haft stor betydning for den samiske kulturhistorie. Efter trommen blev beslaglagt i forbindelse med retssagen, blev den i 1694 sendt til København for at opbevares på det danske Nationalmuseet og har siden 1979 været langtidsudlånt til *Sámiid Vuorká Dávvirat* (De Samiske Samlinger) i Karasjok. Det er blevet bestemt at trommen skal returneres til De samiske Samlinger for godt.

Sagen mod Anders Poulsen er en del af trolddomsprocesserne, der satte sit aftryk på Europa i 1500- og 1600-tallet og kostede mange menneskeliv. Også i Skandinavien blev et stort antal mennesker dømt for trolddom. I Danmark var der omkring 1000 mennesker, der måtte lade livet og i Norge var der, ifølge historiker Rune Blix Hagen, 300 mennesker (Hagen, 2007, 31). Ca. 80 procent af de dømte var kvinder og 20 procent var mænd. Der var selvfølgelig variationer, blandt andet på Island og i Finland, hvor der var stor overvægt af dømte mænd. Ser vi på Finnmark som et isoleret område, er det et specielt interessant område, når det gælder trolddom. Finnmark har på dette tidspunkt længe været kendt som et sted, hvor der blev udført trolddom og hvor mange djævle holder til. Specielt samerne har været kendt for at kunne udøve trolddom. Dog er det ikke samerne, der præger retsdokumenterne med forklaringer om nærkontakt med djævle. Ifølge Rune Blix Hagen var der 35 sager med i alt 37 samer, der bliver stillet for retten (Hagen, 2010, 10-11). Det er oftest kvinder, der skal have frasagt sig sin kristne dåb. I vidneforklaringerne kan vi læse, at de snakker med Satan og flyver rundt og laver dårlig vind. Mange af disse sager, både mod kvinder og mænd, ender med en dødsdom.

Da Anders Poulsen blev stillet for retten, var han i besiddelse af en tromme. Den skulle være blevet brugt til ting, som den lokale dømmende magt ikke helt vidste, hvordan de skulle forholde sig til. De forstod ikke, hvad denne tromme var eller, hvad den måske var i stand til. Under afhøringerne kom Anders Poulsen med meget information om trommen, og dem, der

⁴ I retsdokumenterne står der 'runebomme'. Jeg har valgt at bruge 'tromme'. Runebomme er ofte blevet brugt inden for tidligere forskningen.

var til stede i retssalen, fik til og med en demonstration af, hvordan den blev brugt. Grunden til at sagen mod Anders Poulsen er interessant at se nærmere på, er blandt andet at beskrivelserne fra justitsprotokollen som findes i dens helhed. Her får man fra Anders Poulsen selv, en dybdegående beskrivelse af runebommen og dens brug. Det er også en vigtig sag når det kommer til at retsdokumenterne giver et indblik i, hvordan retssystemet fungerede. I dokumenterne ses det, at der hvordan der ventes med at afgive dom om, hvorvidt Anders Poulsen var troldmand til efter hans død. Her ses det, at der efter drabet ingen tvivl var om hans trolddom. De var også usikre på, hvad hans straf skulle være siden han ikke passede ind under de love, de havde på daværende tidspunkt. Han når heller ikke at få sin straf. Manden, der dræbte samene, blev regnet for at være sindssyg og endte med at få en bøde, som dommeren ikke regnede med ville blive betalt. En grund til at morderen får en bøde, i stedet for at miste sit eget liv, kan være at han blev set på som sindssyg. Men grunden kan også være, at han arbejdede for amtmand Lilienskiold. Det kan tænkes, at amtmanden med sin betydningsfulde stilling har påvirket udfaldet. En mulig årsag kan også være, at embedsmændene så lidt gennem fingre med mordet, siden der trods alt var tale om en samisk troldmand. Jeg vil ikke videre gå ind på mordet, da fokuset i opgaven ligger på hvordan han blev set på da han var i live.

En anden sag, der også omtaler den samiske tromme, er sagen mod samene Quiwe Baarsen fra 1627. Ifølge Rune Blix Hagen *"indeholder den første referansen i norsk rettskilder der den tiltalte viser til rituell bruk av tromme"* (Hagen, 2015b, 95-96). Sagen har udgangspunkt i, at fem personer er druknet på havet og Baarsen blev anklaget for at være skyld i at have udført trolddom, der medførte druknedød for de 5 personer. Gennem retsdokumenterne får vi også et indblik i, hvordan både loven og dem, der var dommere fungerede. For at forstå hvad det er vi læser i dokumenterne, er det vigtigt at få en forståelse for samfundet på den tid. Det er her vigtigt at kende de love der har været i både Europa og Skandinavien.

Det er vigtigt at være opmærksom på problematikken i at det ofte er den definerende magt side, man har kilder fra. I sagen mod Anders Poulsen er det den norske side, der har magten til at definere, hvad der er rigtigt og forkert. Det åbner op for mulige fejl og fordomme, som bliver båret frem som sandheder. Anders Poulsen lever i en overgangsperiode mellem det klart samiske og det klart kristne. Der har dog længe foregået forsøg på at omvende samer til den kristne tro. Ifølge Jens Petter Nielsen har Håkon 5. Magnusson i retterbot (1313) sagt at samerne på grund af "sin store nød og fattigdom" skulle slippe for at betale mere end en tredjedel af de lovbestemte afgifter i 20 år, hvis de lod sig kristne (Nielsen, 1990, 66).

Da Anders Poulsen blev stillet for retten i 1692, var der stadig et stort fokus på, at man skulle have den rette kristne tro. I Danmark-Norges tilfælde ville dette sige protestantismen. Dette gav blandt andet udslag i at paven blev opfattet som djævelen selv, en tanke der blandt andet ses hos Martin Luther. Man kan finde mange illustrationer af paven siddende på tronen i helvede, med alle sine smådjævle omkring sig. Dette er blandt andet knyttet til protestanternes forståelse af katolikkernes trosforestillinger som værende magiske. Dette kan blandt andet ses i nadveren, når der her drikkes Jesu blod og spises af Jesu legeme. Protestanterne mente her, at katolikker ikke troede på Gud, men på magi, hvorimod protestanterne selv så det som symbol på Jesu blod og legeme. Denne frygt for den forkerte tro, kan have spillet ind i forbindelse med Anders Poulsen og hans forklaring.

1.1 Problemformulering

Projektet er en mikrohistorie inspireret undersøgelse af en konkret trolddomssag og dens betingelser. Udgangspunktet for undersøgelsen er retsdokumenter, lokale kilder, og større grupper af historisk arbejde, der kaster lys over kontekstuelle faktorer. Vi må spørge os hvorfor Anders Poulsen i det hele taget blev stillet for retten. Han var ikke anklaget for at have dræbt nogen, eller på anden måde gjort konkret skade på hverken folk eller fæ. Kirken og retssystemet har arbejdet inden for en kulturel og intellektuel kontekst, som kan have påvirket sagen mod Anders Poulsens. Spørgsmålet vi må stille os selv, er **”Hvordan blev Anders Poulsens personlige religion og livssyn fortolket i mødet med kirken og retssystemet?”**

Selvom udgangspunktet tages i en retssag mod en same, så vil fokus ikke være på den samiske kultur eller religion. I denne opgave ses der ikke på det samiske trosbillede, men snarere på, hvordan Anders Poulsen bliver opfattet som same, i mødet med den etablerede, dømmende og definerende magt. For at få svar på dette, vil jeg se på det historiske retssystem og på de love, der er knyttet til trolddom. Endvidere vil jeg se på dæmonologien, for at se, hvilke, der påvirkede den dansk-norske lovgivning. Herudover vil jeg se på, hvordan lokale forhold ligeledes kan have haft indflydelse.

Jeg har valgt at tage udgangspunkt i to retssager mod samer. Dette, for at sætte en klar afgrænsning på mit hovedmateriale. Begge sager er specielle når det kommer til deres beskrivelse af den samiske tromme, der på nordsamisk hedder *goavddis*. Quiwe Baarsens beskrivelse af trommen, er den første beskrivelse fortalt af en same. Anders Poulsens beskrivelse er vigtig, da trommen han beskriver, er en af de få intakte trommer, der eksisterer, med en beskrivelse fortalt af indehaveren selv. Jeg bruger også andre trolddomssager fra Finnmark for at give historisk kontekst.

Jeg har valgt bevist kun at bruge *”trolddomsprocesser”* om retsprocesserne, der har fokus på trolddom, som denne opgave handler om. Jeg finder begrebet *”hekseproces”* en smule problematisk af flere årsager. *”Heks”* blev ikke særlig brugt i samtiden, i Danmark-Norge. Man har kendt til det tyske begreb *”hexe”*, men det var ikke udbredt. Rune Blix Hagen forklarer, at *”hexerj”* blev brugt i en norsk trolddomssag fra 1672 og ellers er det først i 1690’erne det begynder at blive brugt (Hagen, 2007, 9-10). Når *”hekseprocesser”* bruges, leder det gerne tankerne hen på, at der er tale om kvinder. Selvom størstedelen af dem, der blev stillet for retten var kvinder, 80%, så er det ikke kvinderne, der er fokus i denne opgave. Derfor bliver der i denne opgave brugt *”trolddomsprocesser”*. Ligeledes blev *”hekse”* heller ikke beskrevet i lovttekster, her blev ordet *”troldfolk”* brugt. Man ser også i retsdokumenterne, at der er tale om trolddom, hvorfor jeg bruger *”trolddomsprocesser”* i dette projekt.

1.2 Metode og teori

Religionsvidenskab handler bl.a. om, hvordan mennesker erfarer religiøse oplevelser og hvordan religion påvirker samfundet, den enkelte og grupper. Derfor kan metoder og teori indenfor for eksempelvis antropologi, psykologi, sociologi, statistik eller historie bruges. I denne opgave er der brugt historiske metoder. Der blev foretaget et litteraturstudie, hvor der

er set på litteratur skrevet i samtiden. Dette bliver sammenholdt med historiske beskrivelser om hændelser i denne periode.

I den historiske forskning er det vigtigt, at tages høde for det implicite, så uskrevne regler og værdier ikke mistes i tolkningen. Her kan det være fordelagtigt at studere sager, der er dømt for at være "anderledes", da de repræsenterer et modstykke til de indforståede idéer. En anden måde at få indblik i, hvad der har været implicit, er lovene. Lovene bliver brugt i retslokalet og er en gylden mulighed for at se, hvordan samfundet reagerer. Ved at se på det, der skiller sig ud, kan man se, hvad den udtalte norm har været. Historikeren Carlos Ginzburg er kendt for at bruge den mikrohistoriske metode. *Cheese and the Worms* udgivet i 1976, er af betydning og giver et indblik i denne. *The cheese and the worms* tager sit udgangspunkt i hvordan en italiensk møllers verdensbillede ikke passer ind i katolicismens rammer. Carlo Ginzburg bruger to retssager mod mølleren Menocchio i 1583 og 1599 til at sige noget om både mølleren, men også om samfundet generelt. Menocchios ender med at blive dømt som kætter og dømmes til døden. Ginzburg bruger disse to retssager, der er specifikke og ikke egentlig en del af de store hændelser i verden, til at sige noget om den italienske provins mølleren var fra, Friuli, og om Italien generelt. Det gør han for eksempel ved at se på, hvilke ideer mølleren havde og hvilken litteratur han kan have læst. Man får også et indblik i, hvordan et enkelt individ har tænkt og hvordan information og ideer spredes ved hjælp af bogtrykkerkunsten. Menocchios idéer, forestillingsverden og kritik er så afvigende og truende mod den etablerede katolicisme, at det resulterer i at han bliver stillet for retten. Ved at møllerenes kosmologi bliver defineret som forkert, selvom den har spor af kristen forståelse og udgangspunkt, bliver kirken, og dermed retsinstansen, derfor nødt, til at definere, hvad de selv mener er den rette holdning. Mikrohistoriske metode bruger altså det lille til at sige noget om det store.

Hvis man ser på sagen mod sammen Anders Poulsen, kan der trækkes paralleller til sagerne mod Menocchio. Begge sager er mod personer, der bliver set på som en trussel mod det etablerede. Dog vækker det også en nysgerrighed hos de dømmende. Anders Poulsen var ikke nødvendigvis afvigende og anderledes fra andre samer i samme område, men han skilte sig ud, i forhold til det dansk-norske samfund og derfor var det svært at dømme ham.

Det kan være problematisk kun at bruge en sag for at udtale sig og trække konklusioner. Hvis vi tager udgangspunkt i sagen mod sammen Anders Poulsen og bruger den som det eneste eksempel på troldomsprocesser i Finnmark, vil det skabe problemer, da de fleste sager ikke omhandlede samer. Det er derfor vigtigt, hvis man ønsker at sige noget om det overordnede, at bruge andre kilder også. Ellers kan det komme til at mangle dybde og nuancer. Jeg har derfor også valgt at bruge et bredt udvalg af sekundærlitteratur, der omhandler troldomsprocesserne i Finnmark. I tillæg til andet historisk materiale, for at kunne skabe en større forståelse for, hvad der kan ligge bag; blandt andet holdninger, love, og hvem der har været med til at påvirke forskellige dele af konteksten. For både at kunne se på de enkelte anklager og forklaringer, må man også sætte dem ind i en kontekst, så man kan få en større forståelse for kompleksiteten af temaet.

1.3 Materialet

Som udgangspunkt for min primære litteratur til sagen mod Anders Poulsen og Quiwe Baarsen, har jeg valgt at bruge Liv Helene Willumsens bog *Trolldomsprocessene i Finnmark – et kildeskrift* (2010), hvilket er en samling af retsdokumenter, der omhandler trolldom, i Finnmark. Dokumenterne er i transskriberet format, med billeder af de originale håndskrevne ark, der befinder sig i Statsarkivet i Tromsø. Det har dog været vigtig for mig, selv at renskrive retsdokumenterne. Dels for at det skal være lettere for læseren at læse, men også for min egen skyld, da det er en god måde at sætte sig ind i materialet på. På denne måde sikrer jeg også at jeg bruger sagen som primær litteratur og ikke andres tolkning af dette. Der er undervejs i mit arbejde med opgaven, kommet en bog der har retsdokumenterne i moderne sprog. Det er også Willumsen, der har skrevet bogen. Den har jeg brugt til at sammenligne, det jeg selv har renskrevet, for at se om der er noget jeg har taget helt fejl af. Liv Helene Willumsen har også vedlagt retsprocessen der omhandler mordet på Anders Poulsen, og det er også en vigtig kilde til, hvordan Anders Poulsen blev set på, også efter sin død. Jeg har valgt ikke at bruge den, da jeg har valgt at fokusere på hvordan han blev set på, mens han levede.

I tillæg til retsdokumenterne er der også en tekst skrevet af Niels Knag, der var sorenskriver i Finnmark, i perioden hvor Anders Poulsens sag var for retten. Teksten, *Nils Knags Relasjon om Anders Povelsen finn*⁵, er ikke at finde i original form, men der findes to afskrifter; Kallske samlinger, 227, 2^o og Thott N^o 1735, der begge er at finde på Det Kongelige Bibliotek i København. Begge disse tekster er transskriberet af Per Einar Sparboe i 2001. siden de to tekster er så ens, har jeg valgt kun at bruge Thott N^o 1735, med den viden, at der kan være forskelle i oversættelsen/transskriptionen.

Herudover er der også et dokument, der omtaler sagerne mod Anders Poulsen og Quiwe Baarsen og er skrevet af amtmanden Hans. H. Lilienskiold, der var amtmand for Vardøhus Amt da Anders Poulsen var for retten. Dokumentet, *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, blev færdigskrevet i 1695 og er en del af hans bog, *Finnmarks beskrivelse*. Her får man et indblik i, hvordan amtmanden så på trolldom. Han er tydelig interesseret i trolldom, så interesseret, at han i forbindelse med en gennemgang af arkiverne med de gamle retsprotokoller nedskrev alle de sager, der havde med trolldom at gøre. Dokumentet er som sagt, en del af et større værk, *Finnmarkens beskrivelse*, der findes i sin originalform, i Det Kongelige Bibliotek, i København, under navnet *Thott nr. 950 fol* (Lilienskiold, 1998). Før Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe tog for sig at transskribere Lilienskiolds tekst, var den ikke særlig kendt eller brugt. Gennem værket har man fået kendskab til sager, hvor sagsdokumenterne er blevet væk efter 1695.

Kongens reise til det yterste nord (2004) behandler de to dagbøger der blev skrevet i forbindelse med den unge Kaptajn Fredriksens, bedre kendt som Christian IV, togt i 1599, der gik til Nord-Norge og Kolahalvøen, der er en del af Rusland. De to dagbøger er skrevet af henholdsvis den borgerlige Jonas Carisius og adlen Sivert Grubbe, der formegentlig var den der var tættest på kongen af de to. Turen til nord havde en et vigtigt mål, hvilket var at stadfæste den Dansk-Norske kongemagts indflydelse i nord. Undervejs på turen mødte

⁵ Finn refererer til at Anders Poulsen er same.

Christian IV lokalbefolkningen og kom også i kontakt med samisk trolddom og det har formentlig været medvirkende til at Christian IV var bevist om samerne og hvad de skulle kunne være i stand til. *Kongens reise til det yterste nord* er transskriberet og moderniseret i sproget af Rune Blix Hagen og Per Sparboe. De to dagbøger er originalt skrevet på henholdsvis dansk og latin. Beretningerne er en beskrivelse af en sejltur, der var præget af svære forhold og dårligt vejr. Jeg bruger også deres beskrivelser af Vardø for at få en samtidsberetning om hvordan der så ud. Det er tydeligt ud fra deres beretninger at de ikke er særlig imponeret over Vardø og fæstningen, hvilket vi skal se på i kapitel 2.

1.3.1 Reflektion omkring materialet

Der er flere ting, der er vigtige at have med, når det kommer til materialet der bruges. Kildekritik er en stor del af det historiske arbejde og det er også vigtig når det kommer til kilder der bruges i opgaven. De retslige dokumenter, der ligger til grund for arbejdet, er behandlet på en anden måde end retslige dokumenter behandles i dag. Under selve retssagen, blev der taget notater, der efterfølgende blev skrevet udfyldende. Det samme gjaldt også afhør. I dag bliver alt, der bliver sagt skrevet ned af en anden part, stenografen, der skriver ned upartisk hvad der bliver sagt. Afhør og retssager bliver også ofte filmet og derfor giver en bedre mulighed for at bevare ordlyden i indholdet. Forskellen mellem de to måder at nedfælde forløbet i en retssal er stor. Når sorenskriveren i sagen mod Anders Poulsen udfærdiger retsdokumentet, kan hans egne holdninger og formuleringer fremgå som sandheder. Et eksempel er at finde i Quiwe Baarsen, hvor der står at *"Og når de vil spørge deres apostel om noget, så haver de nogen små stykker kobber og hænger på vingerne på en kobberfugl som de sætter på bommen"* (QB, 5a). Han ville formegentlig ikke have brugt ordet apostel om den der skal tages kontakt til, men det er et ord, som sorenskriveren kendte. Det er også vigtigt at huske på at de retslige dokumenter repræsenterer en ensidet fremstilling af sagen mod Anders Poulsen og samerne. Det samme gælder den samtidslitteratur jeg ser på. Grunden til dette er, at samerne på det tidspunkt var en skriftløs kultur og derfor ikke selv har produceret tekst.

Når man læser dokumenter fra 1500- og 1600-tallet, kan de samme ord være skrevet på mange forskellige måder og dette kommer af, at der ikke var retskrivning, der gjorde at der ikke var enighed om hvordan ord skulle skrives. Dette er også noget der ses i forbindelse med sagen mod Anders Poulsen. For eksempel skrives Anders Poulsen som *Anderß PouelBen*, *Anders PouelBen* og *Anders Pouelsen*. Ofte bruger jeg den udgave af navnet, der ofte bruges i anden litteratur. Jeg bruger Anders Poulsen og Quiwe Baarsen. En anden ting der også er vigtig at huske på, er at *fin*, *finn* eller *find* var en almindelig betegnelse på samer, mens folk fra Finland blev kaldt *kvæne*.

Et andet aspekt der har udviklet sig, er religionens rolle i samfundet. Når sagen mod Anders Poulsen bliver afholdt og nedskrevet, er religion en stor del af samfundet. Det der er fokus på at man skal tro på den rette måde og tro ret. Der var selvfølgelig stor forskel på store byer og små steder, men religionen var meget vigtig. Det er derfor svært at skille religionen fra retsvæsenet, selvom man var gået væk fra den mosaiske lov, der tog sit udgangspunkt i mosebøgerne. Et eksempel er præstens rolle i forbindelse med henrettelser, hvor hans vigtigste rolle var at få den dømte til at angre, så personen kunne komme i himmelen uden synd.

1.4 Opgavens struktur

Efter indledningskapitlet er opgaven delt ind i tre hovedkapitler og en afslutning. Hver af de tre kapitler tager for sig forskellige aspekter af konteksten for sagen mod Anders Poulsen. Kapitel 2 ser på nogle af de ydre aspekter. Her undersøges det hvordan den intellektuelle side af konteksten så ud, i form af dæmonologien. Der tækkes ind både internationale og to danske dæmonologer. I delkapitel 2.2 er Finnmark som områder, i fokus. Det belyses hvordan fiskerlejerne blev påvirket af området rundt sig. I kapitel 3 bliver der undersøgt hvilke love der lå til grund og banet vejen, for at Anders Poulsen blev stillet for retten. Der bliver set nærmere på lovgrundlaget, og tortur straf i forbindelse med trolddomsprocesserne i Finnmark. I delkapitel 3.3 ses der på hvad embedsmændenes roller indebar. I kapitel 4 sættes der fokus på Anders Poulsen og hans tromme og i del kapitel 4.2 undersøges også hvordan samernes trolddom blev beskrevet i samtiden. Opgavens afsluttende diskussion i kapitel 5 trækker trådene sammen og tager nærmere for sig reformationen som kontekst for sagen og hvor den lokale samiske befolknings brug af katolske elementer bliver et problem.

2. Kontekst

“At af den bekvæmhed som Anders Poulsen frivillig avla på tinget den 9. februar sist forløpne om sin store ugudelighets utøvelse ved runebomben, erfares omfattende hvordan han i sitt verk – som jeg holder for for å være idel avguderi og groveste trolddomskunst – fullstendig har hengitt seg til djevelen.” (Willumsen, 2015, 250)

Dette citat er fra retssagen i forbindelse med mordet på Anders Poulsen. Vi kan her se hvordan den dømmende magt så på Anders Poulsen efter hans død. Hans brug af trommen bliver beskrevet som ugudelig. Det han driver med, er lutter afguderi og den groveste trolddomskunst. I tillæg har han også hengivet sig fuldkommen til djævelen.

For at forstå hvad der ligger bag de holdninger vi kan se her, må vi først se på den større kontekst. Først en kort gennemgang af hovedtrækkene i Europa, der viser at sagerne mod Anders Poulsen og Quiwe Baarsen ikke kun er en del af sagerne i Norge, men også en del af den større europæiske kontekst. Det er vigtigt at forstå den intellektuelle kontekst der sætter gang i trolddomsprocesserne selv ved at systematisere holdningerne om at djævelen påvirker mennesker og derved gør det muligt for folk at bruge trolddom. Dæmonologien fik større indpas og blev sat i system, fordi fokuset blev centreret på djævelen og hans samvirke med mennesker. Dæmonologi blev lært på universiteterne og dermed lærte både embedsfolk og gejstlige, om hvordan pagt med djævelen og ond magi så ud og hvordan det skulle bekæmpes. Videre skal vi se på hvordan Finnmark som geografisk område var, på 1500- og 1600-tallet da det siger noget om lokalområderne og menneskene der bor der.

I middelalderen blev troen på hekseri og trolddom set på som bedrageri og illusioner (Hagen, 2007, 34). De katolske lande, var ikke særligt optaget af hekse, men hellere af kættere, og det var her de gjorde sig bemærket. Louise Nyholm Kallestrup, historiker og professor ved Syddansk Universitet, forklarer at “trolddomsforfølgelsernes tid” er sat til ca. 1485-1690, med den mest intense periode lagt til mellem 1585 og ca. 1620 (Kallestrup, 2009, 15). I Finnmark er dette ikke helt gældende, da man blandt andet mangler protokollerne før 1620, der er gået tabt (Willumsen, 2010, 9). Videre mangler også retsprotokollerne for perioden 1633-48, dog har man gennem Hans H. Lilienskiolds værk fået kendskab til 11 sager i perioden 1633-1638, hvilket tyder på at retsprotokollerne fra 1639-1651, var blevet væk allerede i 1695, da han skrev sit værk.

I Europa omkring 1600-tallet var der en befolkning mellem 92 og 94 millioner. Hvis vi ser på hvor mange der blev henrettede i forbindelse med trolddomsprocesserne, er forskere ikke helt enige. Det varierer mellem ca. 40.000 og 60.000. Ifølge Willumsen betyder det at ca. 0,5 per 100.000 der blev henrettet. Det virker måske ikke som så meget, men noget af det man skal huske på, er at det ikke var ens over hele Europa, men at der nogle steder har været mange, mens andre steder ingen (Willumsen, 2013, 13-14). For eksempel havde Portugal kun 7 der blev henrettet (Hagen, 2007, 31). Alene i Finnmark, er antallet per 100.000, der blev henrettet, 60 gange større end det europæiske gennemsnit (Willumsen, 2013, 14).

Processerne ser ud til at have startet i Wallis, i Schweiz i 1428 og efterhånden spredte de sig udover Europa. Det land med flest sager er Tyskland, med hele 25.000 henrettelser, dog med

en befolkning på 16.000.000 indbyggere omkring år 1600. Set i forhold til Danmark, der havde ca. 1000 sager med en befolkning på 570.000, havde Norge 300 sager og med et indbyggertal på ca. 400.000 omkring år 1600 (Hagen, 2007, 31). At Danmark har flere sager end Norge giver mening, da der blandt andet generelt set var en større international indflydelse i Danmark. Man var også tættere på Kongen og information skulle rejse kortere for at nå frem. Et eksempel på dette ses i forbindelse med 1617-forordningen, den kom d. 12 oktober 1617 i København og blev hurtigt kendt. I Finnmark var det først i 1620 at forordningen blev læst op på tinget. På grund af de store afstande i Norge tog det længere tid at få forordningens budskab ud til lokalbefolkningen og embedsmændene.

Med Martin Luther og hans teser, i 1517, kom reformationen og efterhånden en "protestantisk" kristendom. Det var en ny tolkning af kristendommen og det er i forbindelse med 100-års jubilæet for disse teser at Christian IV udgiver en række forordninger, det havde som hovedfokus at stramme ind befolkningens tankesæt, genoprette kisten moral og bekæmpe synden (Danmarkshistorien.dk, 1617). En af forordningerne der blev udgivet i 1617, var *Forordning om troldfolk og deres medvidere*, der specifikt tog for sig konsekvenserne ved brug af trolddom. Den fik stor betydning for de videre trolddomsprocesser både i Danmark og i Norge. Luthers opslag og den nye opdeling af kristendommen skabte forvirring blandt indbyggere, der skulle forholde sig til en ny form for religiøs orden og et nyt handlingsmønster, det kan have været med til at skabe usikkerhed blandt befolkningen. Men det medførte også at der var fokus på at den nye kristendom blev udført rigtigt.

Hvis vi kort ser på hvad Martin Luther havde at sige om trolddom, så kommer der allerede i 1518-værket *De ti bud. Prekener i Wittenberg for folket af augustinermunken Martin Luther*, en form for definition af hvad han mente trolddom var. Han mente, at der var tale om forbrydelser mod Guds ti bud, specielt de to første i form af, at der skulle være indgået djævelpagt og på den måde have gjort djævelen til sin gud, hvilket han så på som den allerværste form for afgudsdyrkelse. I tillæg brydes det andet bud, ved at Guds navn bliver misbrugt (Gilje, 2003, 194). Denne holdning havde stor betydning for hvordan man dømte troldfolk. Luther var særligt optaget, af den folkelige magi, om det er signeri eller læsning, så var det fra djævelen deres egenskaber kom fra.

Omkring 1450 bliver bogtrykkerkunsten en realitet og dette giver muligheder for at bøger kan spredes hurtigere, hvilket er med til at dæmonologien opstår og bliver sat i system. Denne systematisering af frygt kombineret med teknologien til at sprede idéer, er en afgørende faktor for udbredelsen af de europæiske trolddomsprocesser, der blev katastrofalt for så mange mennesker.

Da reformationen kom til Danmark-Norge, var der stor forskel på hvordan Danmark håndterede det og hvordan det blev gjort i Norge. I Danmark, hvor centeret for riget stod i København, var der en god base til at indføre protestantismen. Øystein Rian, der er professor emeritus i historie, forklarer at i Norge var man hundrede procent katolsk (Rian, 2018, 177). I Danmark var der hellere tale om en bevægelse nedefra, der fik indført protestantismen, hvorimod i Norge kom den udelukkende oppe fra. Dette resulterede i at det tog betydelig længere tid at få resten af befolkningen med. Det var først ved 1700-tallets afslutning, at protestantismen fik fæstet sig ordentlig i Norge (Rian, 2018, 179). Med katolicismens fald, forsvandt Pavens og Vatikanets magt i Danmark-Norge og nu tilfaldt den allerøverste magt,

både gejstlig og verdslig, kongen. Dette styrkede og centrerede derfor kongens magt og efterhånden kom enevældet med Kong Fredrik III (1648-1670). Hans far, Christian IV (1588-1648) var kendt for mange ting, blandt andet den danske drikkeånd, men også for bane vejen for enevælden, der blev indført i 1660. Christian IV og hans søn Frederik III var begge protestanter. Ønsket om religiøs homogenitet medførte et øget behov for at følge med i folkets religiøse tilknytning. Det var vigtigt at folket forholdt sig til og udførte statsreligionen på den rette måde. For eksempel måtte embedsmænd erklære at de fulgte den rette tro når de skulle tiltræde stillingen. På overfladen var det altså en form for religiøs homogenitet og det blev vigtigt på 1500- og 1600-tallet at folk var protestantiske på den rigtige måde. I Europa bragte reformationen mere end hundrede år med religionskrige. Det medførte politisk og religiøs ustabilitet (Wiesner-Hanks, 2013, 180).

2.1 Den intellektuelle kontekst: Dæmonologi

Læren om djævlens samvirke med mennesker, dæmonologien, blev systematiseret og undervist i på universiteter rundt i Europa. Efterhånden som dæmonologien blev populær, kom der et mangefold af forståelser for hvem og hvad og hvordan djævelen havde sit tag på menneskene. Det medførte at der blev udgivet en stor mængde litterære værker og tekster om trolddom og djævelen. Det var ikke alle der havde samme indvirkning og betydning i hele Europa. Et eksempel er *Malleus Maleficarum* fra 1486, på dansk "Heksehammeren", skrevet af Heinrich Kramer og Jacob Sprenger⁶. Denne bog var med til at præge synet på kvinder som de farligste og mest modtagelige for djævelens fristelser. *Malleus Maleficarum* havde ikke så stor indflydelse i Danmark-Norge, som den ellers havde mange andre steder i Europa. Til gengæld havde den franske jurist Jean Bodin en god del indflydelse, hvilket også kan ses i retsdokumenterne, specielt i forhold til de norske kvinder der angiveligt skulle have samlet sig til hekseabbat. Dette fokus på sabbatten er en modsætning til *Malleus Maleficarum*, hvor sabbatten kun er nævnt i en bisætning. James I af England var også dæmonolog og han var selv aktiv i jagten på troldfolket. Der var folk der ikke var enige i at trolddom eksisterede og vi skal senere se på to eksempler. Når man snakker om dæmonologi, er det ikke en homogen masse, men mange forskellige teorier og holdninger til djævelens samvirke med mennesker. Også i Danmark var der holdninger til troldfolk og behandlingen af dem. Vi skal se på to eksempler, Peder Palladius og Niels Hemmingsen.

2.1.1 Jean Bodin

Jean Bodin (1530-1596) er en af dem der har påvirket de dæmonologiske strømninger i Skandinavien. Mange har hørt om franskmanden Jean Bodin og hans økonomiske suverænitetsteori, men den samme mand er også kendt for sit værk inden for dæmonologien. Dette værk, *De la démonomanie des sorciers* eller *On the Demon-Mania of Witches*, fra 1580, var et af dem der har været vigtige for de intellektuelle holdninger, som har påvirket lovgivningen og den dømmende magt, såvel som centrale embedsmænd.

Jean Bodin var optaget af, at beskytte staten og kongemagten. Han mente, at hekse var en stor og direkte trussel mod staten og magten, derfor skulle de straffes hårdt. Han mente også, at kvinderne var specielt farlige. Han har i sit dæmonologiske værk et stort fokus på

⁶ Hovedforfatteren var Heinrich Kramer

heksesabbatten, hvilket er en forsamling hvor hekse samles og djævelen og hans smådæmoner også er til stede. I mange af trolddomssagerne fra Finnmark, er sabbatten en stor del af vidners forklaringer, men det ses stort set ikke i sager der omhandler samer.

On the Demon-Mania of Witches var sat op som et videnskabeligt værk. Det skal bemærkes at der ikke altid var et klart skille mellem videnskab og religion, hvilket ofte var tilfældet i denne periode. Bodin brugte flere eksempler for at vise at denne heksefare ikke kun var et lokalt problem, men et generelt problem. Han gjorde det ved, blandt andet at henvise til forklaringer, som han selv havde hørt i forbindelse med afhøringer af hekse og historier fortalt af højt agtede personer og dommere (Hagen, 2011, 54). Det er også i dette værk, at de forskellige synspunkter om heksesabbatten bliver samlet og systematiseret. Ifølge Hagen så kommer der efter Bodin, næsten ingen nye elementer inden for sabbatten (Hagen, 2011, 54). Han satte altså standarden for hvordan heksesabbatten blev skildret. Bodin brugte også eksempler fra andre, der også skrev om det voksende hekseproblem. En af dem var den svenske ærkebiskop Olaus Magnus (Hagen, 2011, 55). Bodin videreførte på denne måde, tanken om at onskaben kom fra nord og at der var en overflod af smådjævle i nord. Dette var en almindelig tanke denne tid og har hængt igen længe.

2.1.1.1 Bodin og troldkvinderne

Jean Bodin gik i detaljer omkring hvad der skete på en heksesabbat. Han mente også at sabbatten var en måde for Satan at konspirere mod Gud og menneskeheden (Hagen, 2011, 51). blandt andet fløj de på kosteskafter, havde sex med djævelen og hans smådæmoner, og ofrede de spædbørn. I tillæg, kom Bodin med en liste over hvilke former for forbrydelser hekse gjorde sig skyldige i (i Kors og Peters, 2001, 291⁷). Han forklarede at det var fjorten forskellige. De var for eksempel skyldige i at frasige sig Gud til fordel for djævelen, de forbandt Gud og var blasfemiske. I og med at de forbandede Gud, så måtte de også bære deres synd, og på grund af deres blasfemi, måtte de lade livet. Ikke nok med det, så tilbød de også sig selv, både sjæl og legeme, til Satan. Bodin siger følgende "*Whoever curses his God shall bear his sin. He who blasphemes the name of the Lord shall be put to death*" (i Kors og Peters, 2001, 292). Dette bibelcitater er hentet fra 3. mosebog 24:15-16.

Heksene var også skyld i incest, da Satan mente at troldfolk ikke er perfekte, hvis de ikke er født af enten far og datter eller mor og søn. Da dette var mod Guds lov, burde dommerne hævn det, og på den måde stoppe Guds vrede (i Kors og Peters, 2001, 292). Incest truer også det etablerede og lovværket, siden det var forbudt, da blodskam var en forbrydelse mod både Gud og naturen. De var også kendt for at gøre skade mod mænd og havde gjort en profession i at dræbe mennesker. Heksene myrdede små børn og kogte dem "*to render their humours⁸ and flesh drinkable*" (i Kors og Peters, 2001, 293). Videre så dræbte de også børn før de var døbt og deres blod blev drukket. Bodin mente at grunden til at heksene spiste menneskekød, var fordi djævelen på den måde kunne få menneskerne til at fortære hinanden og derved ødelægge menneskeheden. Heksene dræbte med gift eller formularer og det er

⁷Kors og Peters gengiver uddrag fra Bodins bog *De la Démonomanie des Sorciers*, 1580. Uddragene er hentet fra Jean Bodin, *On the Demon Mania of Witches*, trans. Randy Scott, intro. Jonathan L. Pearl (Toronto, 1995), bog 4, kap. 5, s. 203-218.

⁸De fire livsvæsker: blod, slim, gul og sort galde.

værre at dræbe med gift i stedet for med vold, men det er værste er, at dræbe med trolddom. Grunden til dette, var fordi det at dræbe med gift sker i det skjulte og trolddom kan man ikke forsvare sig mod. Ved at bruge vold, har den angrebne mulighed til at forsvare sig. De dræbte også husdyr, så menneskerne ikke havde noget at leve af. Videre ødelagde de marker, skabte sult og sterilitet i hele regioner, hvilket skulle være meget almindeligt. Han mente også at de havde sex med djævelen og gerne i nærheden af sin ægteemand (i Kors og Peters, 2001, 293).

Bodin mente videre, at alle disse ting skulle straffes med døden og at dommere burde dømmes for *alle de ting* heksen var skyld i, og ikke kun en enkelt ting (i Kors og Peters, 2001, 294). En af grundene til at det var vigtigt at få dømt heksene var, at deres ondskab ikke skulle kunne spredes. Som Bodin siger det: "*[...] to preserve them from being infected and harmed by the wicked, as plague victims and lepers infect the healthy*" (i Kors og Peters, 2001, 291). Han mente dog at det var vigtigt at huske på at det ikke var alle hekse der gjorde alle ting, men det var etableret at alle hekse, der havde en pagt med djævelen, var skyldig i de fleste af disse ting (i Kors og Peters, 2001, 293).

For at vise at disse forbrydelser burde straffes, brugte Jean Bodin "Guds lov" og kom med en række citater, som ikke præciseres, hvor er fra, andet end som sagt "Guds lov". Dette er formegentlig fordi, det var indforstået hvor bibelcitaterne var hentet fra. På 1500- og 1600-tallet blev det forventet at intellektuelle kendte biblen i detaljer og dermed også de forskellige citater som bliver fremhævet. Videre hentet han information fra forskellige trolddomssager rundt omkring i Europa, for at vise at der ikke var tale om et isoleret tilfælde i Frankrig, men et generelt problem.

Ifølge Bodin var kvinder 50 gange mere tilbøjelige til at give efter for djævelen end mænd var, blandt andet på grund af deres dyriske appetit. Han så også på kvinder som stærke i krop og sind, men kun for at understrege, at de derfor måtte stå til ansvar overfor Gud og loven. Selvom Jean Bodin var optaget af kvinder som hekse, nævner han i sit værk mange mænd, som skulle være i ledtog med djævelen, blandt andet intellektuelle mænd der ikke var enige i jagten på at finde heksene. Han mente for eksempel at den tyske læge Johann Weyer, som vi skal se på senere, udførte djævelens værk, da han havde gået ud og var kritisk til heksejagten. Dem der var imod, var drevet af ønsket om magt og viden, deres rationalitet var blevet overskygget og derfor havde de taget side med kvindeligt betinget syn, som trolddom og kødets lyst (Rowlands, 2013, 457).

Selvom disse holdninger ikke er noget man direkte kan læse i retsdokumenterne der omhandler Anders Poulsen og Quiwe Baarsen, så er det vigtigt at huske på at dette er holdninger der har været en medvirkende faktor i de intellektuelle miljøer i Danmark-Norge. Det er holdninger der kan have nået den danske konge Christian IV.

2.1.2 James I af England

En anden der også har påvirket den skandinaviske bølge af trolddomsprocesser, er kong James I af England og Skotland (1566-1625). Han så på sig selv om en der havde været udsat for trolddom og havde også selv været aktiv som dommer, blandt andet i en sag der omhandlede et formodet møde i en kirke i North Berwick, hvor selveste djævelen skulle have deltaget. Da han skrev sit værk *Daemonologie, in forme of a dialogue* i 1597, var han stadig kong James

VI af Skotland, men blev i 1603 Kong James I af England og Skotland. Han er den eneste kongelige, der har skrevet et dæmonologisk værk. Han oplevede på egen krop, det som kom til at blive opfattet som trolddom, da han skulle giftes med den 11-årige Christian IVs storesøster, Prinsesse Anna af Danmark, i 1588. Efter mange mislykkede forsøg på at sejle til Skotland, på grund af storm og dårligt vejr, måtte Prinsesse Anna og hendes rejsefølge gå i land ved Flekkerøy, ikke langt fra Oslofjorden. Det endte med at den skotske konge selv rejste med skib til Oslo, så han kunne blive gift. På dette tidspunkt var Oslo ikke hovedstad i Norge, det var Bergen der havde den titel, men der blev altså holdt kongebryllup i Oslo. Som en del af bryllupsrejsen tog de til Danmark og her mødte James I sin nye svoger Christian IV, konge af Danmark-Norge, som han senere brevvexlet med om trolddom (Hagen, 2001, 175), og den danske teolog og dæmonolog, Neils Hemmingsen (1513-1600). I Danmark kom der konsekvenser i forbindelse med de mange fejlede sejladsforsøg: efter noget tid, besluttede man at det var hekse, der havde været skyld i de forfærdelige storme. Det endte med at flere kvinder blev anklaget og en af dem, Ane Kolding, var den første der blev henrettet som troldkvinde, i juni 1590, enten i København eller i Helsingør. Hun var ikke ene om at blive henrettet i forbindelse med den mislykkede bryllupsrejse (Hagen, 2001, 173) Disse hekse havde bestemt handlet i samarbejde med skotske og norske hekse, for at sikre sig at James ikke ville få arvinger.

I 1597 kom James I "*Daemonologie, in forme of a dialogue*". Bogen havde til formål at bevise at truslen fra hekse var virkelig og at det var nødvendigt at retsforfølge heksene (Hagen, 2001, 139). I forordet påpeges det at han vil fjerne tvivl og skepticisme, der blandt andet var hos tyskeren Johann Weyer (Hagen, 2001, 145). Det er tydeligt at James I læste dæmonologiske værker og udtalelser, også fra folk der ikke var enige i den generelle diskurs om trolddom og troldfolk.

I bogen tages der op forskellige temaer. For eksempel, forskellen mellem Guds og djævelens mirakler, hekse og dæmoners magt, hvad djævelen kan gøre og ikke gøre og problematikken rundt djævluddrivelse. Det lægges også vægt på at være en vejledning til hvordan og hvorfor man straffer hekse (Hagen, 2001, 145). I modsætning til Bodin, mente James I, at man burde være forsigtig med at dømme hekse. I teksten refererer James I til Ordsprogenes bog 17.15: "*Den, der frikender en skyldig, og den, der dømmer en uskyldig, vækker begge Herrens afsky.*" for at begrunde at man ikke skal dømme kun for at dømme (Levack, 2004, 141-142). Dette kan ses i sammenhæng med at siden Gud kunne blive vred over at troldfolk ikke blev dømt, kunne han også blive vred hvis dommerne ikkedømte godt nok. I den dansk/norske trolddomslovgivningen fra 1617 nævnes der også at embedsmændene kan blive straffet hvis de ikke gjorde deres yderste for at fange flest mulige troldfolk. På den anden side kunne de også få konsekvenser, hvis de ikke dømte rigtigt.

Bodin på den anden side, som jeg har sagt tidligere, mente at det var bedre at fjerne al mulig ondskab. Videre mente James I også, at man ikke skulle dømme børn, da de ikke var gamle nok til at forstå hvad de gjorde og konsekvenserne deraf (Levack, 2004, 141). Dette med at man ikke skal dømme børn, kan ses i sagerne fra Finnmark, hvor der i kædeprocessen 1662-1663 er børn der først bliver dømt for trolddom, men senere bliver de frikendt af lagmanden. I Kollingske Reces fra 1558, artikel 18, står der, at en uedisk person, hvilket blandt andet er folk der er tyve, troldkvinder eller troldkarle og andre, der har fået frakendt sig deres ære, ikke kan vidne i retten. James I var enig i at uediske personer ikke skulle kunne vidne. Han

mente også at Gud ikke ville lade en god kristen, i det hele taget, blive anklaget for trolddom (Levack, 2004, 142-143), hvilket vil sige, at alle der blev anklaget for trolddom, ikke var gode kristne. Dette er også noget der ses hos Bodin. Denne holdning fandt man ofte i datidens dæmonologiske tekster, da det handler om selve troen på Gud og så længe man ikke vakler i troen, vil man ikke blive fristet af djævelen. Som vi har set tidligere, har netop Jobs bog blevet brugt som et eksempel på det. *Daemonologie, in forme of a dialogue* har flere typer af beviser, som James I mente man kunne bruge til at identificere hekse.

"[...] the one is their finding of their mark and the trying the insensibleness thereof. The other is their floating on water for, as in a secret murder, if the dead carcass be at any time thereafter handled by the murderer, it will gush out of blood, as if the blood were crying to the heaven for revenge of the murderer, God having appointed that secret supernatural sign for trail of that secret unnatural crime." (Levack, 2004, 142-43)

James I brugte hekseprikning som et bevis for at der var indgået en pagt med djævelen. Der er tale om et sted på kroppen, hvor den anklagede heks skulle være følelsesløs (Willumsen, 2013, 89). For at identificere stedet, blev den anklagede stukket med en nål rundt omkring på kroppen. Hekseprikningen, blev på denne tid, ikke set på som tortur (Willumsen, 2013, 370). Når der snakkes om at en myrdet persons blod råber mod himmelen, er denne trosforestilling formegentlig fra Cain og Abel. *"Herren sagde: »Hvad er det, du har gjort? Din brors blod råber til mig fra jorden."* (1. mos, 4:10). Blodet fra den dræbte vil afsløre morderen, hvis denne kom i kontakt med liget. Dette blev kaldt *båreprøve*. Man mente at liget ville varsle Gud, hvis den der dræbte, kommer i kontakt med liget.

Vandprøven, som vi skal komme tilbage til senere, blev gjort ulovligt som bevis på det fjerde lateralkoncil i 1215. James I mener dog at det er funktionelt som bevis. De fleste dæmonologer mente ikke at vandprøven var brugbar (Levack, 2004, 144). Vandprøven tager udgangspunkt i, at Gud har velsignet vandet og derfor vil vandet skyde urene personer fra sig. Hvilket vil sige, at hvis man flyder, er man skyldig, synker man er man uskyldig. James I mener at det ikke kun er havet der frastøder hekse.

"Not so much as their eyes are able to shed tears (threaten and torture them as ye please) while first they repent [...] albeit the womenkind especially be able otherways to shed tears at every light occasion when they will, yea, although it were dissemblingly like the crocodiles." (Levack, 2004, 143)

Så selvom, at den anklagede begyndte at græde, var det ikke grund nok som bevis for at hun ikke var en heks, for det er nok bare krokodilletårer og derfor ikke faktiske og ægte tårer. Videre i dette citat, opfordrer han til at de gerne må udsættes for både trusler og tortur.

2.1.3 To danske dæmonologer, Palladius og Hemmingsen

I Danmark-Norge, som blev protestantisk i 1536, havde både præster og indflydelsesrige folk tidligt klare holdninger til trolddom og den folkelige magi. En af dem var Peder Palladius (1503-1560), teolog og biskop for hele Sjælland. I forbindelse med en rundtur til alle de 390 sjællandske kirker skrev han bogen, *En Visitatsbog*, der blev udgivet ca. 1543 hvor han blandt andet udtalte han sig om trolddom. Formålet med denne rundtur var at følge op, om kirkerne

forholdt sig rigtigt til den nye lutherske lære. Palladius var ikke alene i Danmark-Norge til at udtale sig om trolddom.

"Hun kender så mange, lange remser, som Djævelen og munke har lært hende" (Palladius, 2003, 118). Vi kan her se at Peder Palladius mente at troldkvinden havde lært sin kunst af både djævelen og af munke. Det var katolske munke der var snak om og peger her til at katolikkerne blandt andet havde helgentilbedelse og helbredelsesritualer. Palladius mente at trolddom var det samme som katolicismen, der ikke længere var den rigtige tro. En del af modstanden mod katolicismen, handlede om at protestanterne mente, at paven var djævelen. Palladius så på helbredende magi, som meget farlig og tilknyttet djævelen. Han mente blandt andet at troldkvinderne lærte deres kræfter af djævelen og af munke. Han gjorde det tydeligt at det var vigtigt at biskopper, præster, og almindelige folk, indberettede hvis de kommer over trolddom, og ikke kun den skadende, men også den helbredende. Dette står også i tråd med lovgivningen, der kommer i 1617, hvor medvideren, den der har bestilt trolddommen, også kan blive straffet. Hvis vi ser på dette når det kommer til samerne, var der mange nordmænd, der opsøgte samerne for deres kundskaber, hvilket ses i sagen mod Quiwe Baarsen. Hvis vi ser på sagen mod Anders Poulsen, så er der spor efter katolicismen i hans forklaring, hvilket vi skal se nærmere på i kapitel 4.

Palladius kommer også med et redskab til at undgå at blive udsat for trolddom og det er den enkle læsning, at være gudfrygtig. Som han selv siger det:

"Hav blot tro på Gud og lær dine børn trosbekendelsen og hold ikke løsagtige eller skændige folk i dit hus og før ikke sådan et levned. Så kan ingen troldkvinde skade dig, hverken din mælk eller dit smør, din manddom eller førlighed eller nogen som helst i dit hus." (Palladius, 2003, 117-118)

Her kan vi se at han beskriver hvordan heksene ikke kun skal kunne helbrede, men også går på livsnæringen og ikke mindst manddommen. Men med troen på Gud, kan man ikke blive et mål for trolddom. Grunden til at jeg bruger tid på Peder Palladius, er fordi hans holdninger om den rette tro og at heksene lærer trolddom fra katolske munke, kan ses som en grundsten for de holdninger der er med til at gøre det muligt at Anders Poulsen ender for retten, 147 år senere.

Da James I var på bryllupsrejse i Danmark, var han blandt andet i kontakt med en dansk teolog, Niels Hemmingsen (1513-1600). Hemmingsen var internationalt anerkendt og han skrev blandt andet bøger om trolddom. I 1500-tallet, er han den eneste teolog, der skrev flere skrifter om trolddom (Kallestrup, 2009, 78). Han er interessant at se på, og både teolog Torben Brink og historiker Louise Kallestrup mener at han formegentlig kom til at blandt andet præge det teologiske forarbejde til trolddomslovgivningen fra 1617, selvom han døde 17 år før den kom (Brink, 1993, 126; Kallestrup, 2009, 84-85). Vi skal se nærmere på forordningen i kapitel 3.

Hemmingsen var ikke tilfreds med de anklagemyndigheder, der behandlede sager med trolddom, de ikke var gode nok. Han mente, at man burde kunne rejse sager ud fra offentlige rygter eller indberetninger fra det såkaldte "moralens domæne", på latin "Censor Morum" (Kallestrup, 2009, 81). Han mente også at det var vigtigt, at processerne blev ført af kyndige

hænder, i takt med kirkens lære. Hvis dommerne ved de lavere instanser, tvivlede på hvad de skulle dømme, skulle de dømme mildt og sende det videre til højere instanser. Han mente at alle troldfolk var djævlens håndlangere og derfor kunne man ikke tro fuldt ud på deres forklaringer. Da værkerne blev oversat til dansk, gav det en større mulighed for at vise at lovene der eksisterede om signere, ikke var gode nok. Grunden til at det var vigtigt at få den hvide magi gjort strafbart, var for at undgå Guds vrede på samfundet (Kallestrup, 2009, 82).

Hemmingsen mente at magien ikke kom fra troldfolkene, men fra djævelen selv. Det var altså djævelen der gav de magiske evner, men det var kun med Guds tilladelse, at djævelen kunne give dem kræfterne. Det var Gud der sendte prøvelser til menneskerne og det var op til dem at være stærke nok i deres tro til ikke at tage imod djævlens tilbud. Hemmingsen brugte Jobs bog som eksempel på hvordan man skulle undgå at blive fristet. Hvis man bliver syg, skal man ikke ty til trolddom for at blive rask, da et godt helbred var en gave fra Gud. Man skulle udstå de personlige prøvelser og på den måde klare sig (Kallestrup, 2009, 81-82). Det var også vigtig at få dømt dem der havde hengivet sig til trolddom, da Gud ellers ville straffe hele samfundet (Kallestrup, 2009, 82).

Når det kommer til hans holdning til at man ikke skal søge hjælp hos djævelen, men hellere tåle Guds prøvelser, ligger også holdningen, som man finder i forordningen fra 1617. Folk der går til andre for at få en eller anden form for trolddom udrettet, medvidere, også skal straffes. For ud fra Hemmingsens argumentation, så klarer de ikke at udholde deres egne prøvelser der er sendt af Gud.

Hemmingsen mente at man burde dømme, ikke med kongens lov, men med Guds lov (Brink, 1993, 122). Videre havde han også at et fokus på signeri og mente at det var på lige linje med maleficium. Han mente at det kun var dem der havde været skyld i at gøre skade på andre (maleficium) der ikke skulle skånes, det skulle først kunne bevises, at man var skyldig. Hvis man på den anden side havde brugt hvid magi, altså uden at gøre skade, skulle det først indberettes til præsten. Det var først hvis personerne ikke forbedrede sig, at man skulle for retten (Kallestrup, 2009, 82).

Modsat Jean Bodin og James I, mente Hemmingsen at sabbatten absolut ikke eksisterede. Troldkvinderne havde ikke mødtes i skoven og danset rundt, der var i stedet tale om djævelens illusioner, et synsbedrag og det samme gjaldt, når de skulle have forvandlet sig til dyr (Brink, 1993, 121). Denne holdning kan ikke have haft særlig stor betydning i Finnmark, da det netop ofte var det der kom frem under retssagerne. Det er alligevel vigtigt, i og med at Hemmingsens holdninger er med til at skabe en baggrund for trolddomslovgivningen, der igen er med til at legitimere, at embedsmændene intensiverer trolddomssagerne. Elementer fra blandt andet dæmonologien bliver blandet med folketro og lokale konflikter, der bliver taget ind i retten.

2.1.4 Dæmonologien var ikke en homogen masse

Her skal jeg kort se på to personer, der ikke fulgte hovedholdningerne inden for dæmonologien og hellere var kritisk til den. Den første er Johann Weyer (1515-1588), en hollandsk læge, som både Bodin og James I refererer til i deres værker og de er ikke enige i hans syn på trolddom. Weyers bog *De praestigiis daemonum (On the illusions of the Demons and on spells and poisons)* kom i 1563. Weyer mente at djævelen og han dæmoner kunne besætte

mennesker med hjælp af den magt Gud gav dem. Når de formodende hekse i retten hævdede at det var blevet indgået pagt med djævelen eller at de for eksempel kunne ride igennem luften, så var det indbildning. Det samme gjaldt at gøre skade ved hjælp af trolddom (Jacobsen, 1966, 154). Han mente at det hellere var melankoli⁹, på grund af uligevægt i væskerne og at heksene havde hallucinationer og vrangforestillinger (Stephens, 2013, 117). Som kur burde de hellere få medicinsk og spirituel hjælp og når det kom til tortur, burde det ikke bruges for at få frem tilståelser (Waite, 2013, 499). Dette er, som vi har set, det modsatte af hvad Bodin og James I mente, da de mente at tortur var helt inden for at bruge. Weyer opfordrede dommere til at være forsigtige med at tro på alt de hørte. Man "bør ikke fæste Lid til en enfoldig Kællings Beskuelser om hendes Gæstebud, natlige Danse o.sv., som om disse virkelig har fundet Sted og ikke havde deres Udspring fra Indbildning og Bedrag" (Jacobsen, 1966, 155).

Weyer mente at udgangspunktet for den bibelske legitimering for heksejagten, 2. Mosebog 22.18, "*En troldkvinde skal du ikke lade leve.*" var oversat forkert. Det hebraiske ord for troldkvinde, var ikke troldkvinde, men "*dem som bruger gift for at skade folk*" (Waite, 2013, 490; Levack, 2004, 278¹⁰). Ifølge historiker Gary K. Waite, skal Weyer have kaldt inkvisitorerne og anklagemyndigheden der havde med hekse at gøre, for djævelens slaver, og at de var den virkelige ondskab (Waite, 2013, 499).

En anden der heller ikke var enig med hovedstrømningen inden for dæmonologien var børnelægen Johann Evvich, der udgav *De Sagarum*¹¹ i 1584. Han var stort set enig med Weyer. Evvich mente at der var indgået en pagt med djævelen, men at han ikke havde egentlige kræfter og derfor skulle man ikke dømme folk når de selv indrømmede at have gjort ting. Når det kommer til tortur, stillede Johann Evvich sig, i lighed med Weyer, helt anderledes end Bodin, der som sagt, mente at man skulle bruge tortur for at få frem sandheden. Det kan få folk til at indrømme hvad som helst. Han mente også at børn og ældre der var gået i barndommen, burde man tilgive og hellere hjælpe dem med at forstå, så de kunne forbedre sig, siden de ikke vidste hvad de gjorde. Derfor at der ikke burde bruges dødsstraf. Evvich stillede spørgsmål til kompetencen og fornuften til dem der troede på hekses forklaringer. Alt der kom frem i forklaringerne, var drømme djævelen havde sat i deres hoveder (Jacobsen, 1966, 155-157).

Dem, der var skeptiske til dæmonologien klarede ikke at overbevise størstedelen af teologer, jurister og dæmonologer. De klarede heller ikke at overbevise dem der styrede de retslige instanser. Hvis Weyers holdninger havde være den dominerende holdning og forståelse af dæmonologien, havde mange formegentligt fået en anden skæbne. Tortur havde ikke været lovligt. Selvom det jo faktisk, efter loven, først var lovligt efter dommen var afsagt. Havde Weyer og Evvichs holdninger fået frempas og indflydelse i Danmark-Norge, havde der nok

⁹ Melankoli var en almindelig diagnose der gerne blev givet til kvinder.

¹⁰ Lecack gengiver uddrag af Weyers dæmonologiske værk *De praestigiis daemonum*, hentet fra bogen *Witches, Devils, and Doctors in the Renaissance: Johann Weyer, De praestigiis daemonum*, red. George Mora (Binghamton, NY, 1991), s. 93-94, 97-98, 165, 166, 173-4, 180-183, 498-499.

¹¹ Hele navnet på bogen er "*De Sagarum – quas vulgo Veneficas appellant – natura, arte, viribus et factis: item de notis indicindiciisque, quibus agnoscantur: et poena, qua affcandae sint. censura aequa et moderata*"

været færre trolddomssager og endnu færre dødsdomme.

James I blev, som vi har set, selv udsat for det som blev betragtet som vejrmagi, da han skulle gifte sig med Prinsesse Anna af Danmark. Vejrmagi indgår som en del af mange sager i Finnmark, både blandt norske kvinder og samer. Det ser vi også i sagen mod Anders Poulsen, når han beskriver tegnene på trommen. I kapitel 4 skal vi blandt andet se nærmere på både vejrmagi og Anders Poulsens tromme. En stor del af sagen mod Quiwe Baarsen omhandler vejrmagi, da han bliver dømt for at have lavet for stærk vind og som resultat blev dømt til døden og brændt på bålet. I sager mod samer, er der ofte mange af de andre elementer af dæmonologien, der mangler. Der er hellere tale om egenskaber, der gerne tilknyttedes samer, som at udsende og udtage gand og vejrmagi, selvom vejrmagi ikke kun er begrænset til samer, men også indgår i sager mod nordmænd.

Dæmonologien er en del af bagtæppet for intensiveringen af trolddomssager og skaber en større bevidsthed for og legitimering af jagten på troldfolk. Det er også vigtigt at få en forståelse for hvordan Finnmark som område så ud, i 1500- og 1600-tallet. Det skal vi i den næste del.

2.2 Finnmark i 1500- og 1600-tallet

“Ved innseilingen så vi det usle fortet. Vi så også en trekrike som vår barberer først trodde var et reinsdyr. Der er det en by med hus som består av underjordiske huler – elendige fiskerhytter.” (Grubbe, 2004, 69)

Citatet er hentet fra Sivert Grubbes dagbog, nedskrevet i forbindelse med Christian IVs tur til Nord-Norge i 1599. Beskrivelsen her, er af Vardø, der havde en vigtig rolle i Finnmark, lensherren/amtmanden gerne boede der. Det er også Vardøhus fæstning som forsvarsværk yderst til nordøst i det dansk-norske rige. Vadsø er den anden by og det er her Anders Poulsen bliver sat for retten og det er her han bliver dræbt. Det er også her, at amtmanden Lilienskiold bor i 1692. Der var mange små samfund langs hele Finnmarks kyst, der selv afholdt ting, hvilket afspejles, når man læser i retsdokumenterne. Vi har to rejsedagbøger fra Christian IVs tur til det yderste af sit rige, der foregik i 1599. Her får vi indblik i de forhold, kongen mødte da han med sine skibe kom til Vardø d. 14. maj og kun var der en nat, for så at rejse videre mod Rusland. Indtrykkene og beskrivelserne er farvet af, at de to dagbogsforfattere var tæt på kongen, og formegentlig var vandt med lidt mere luksus end de fleste på dette tidspunkt. Vardø er en ø der er delt i to og er koblet sammen af et smalt stykke land. Det er ikke en stor ø, med sine ca. 600 km² og jorden kan ikke dyrkes. Ifølge dagbogsbeskrivelserne boede folk stort set rundt fiskerlejet Vardøhus. Vi kan læse at bebyggelsen stort set bestod af jordhytter, nogle over jorden og andre under. Dette er formegentlig fordi der er mangel på tømmer, da der ikke voksede træer i området. Nogle huse var af tømmer men de var ikke så store og stærke. I byen var der også en kirke, der heller ikke var særlig stor. Den skulle kunne rumme omkring hundrede personer. Den var lavet af tømmer. Der var som sagt også en fæstning i byen, Vardøhus fæstning. Heller ikke denne var noget særligt syn. Fæstningen var firkantet med en mur lavet af udhuggede skiffersten der var fyldt ud med grus og jord. Muren skulle være bred nok til at gå på, men Jonas Carisius kommenterer at den ikke var stærk nok til at kunne modstå angreb. Inde bag muren var der blandt andet en jordhytte hvor der blev brygget

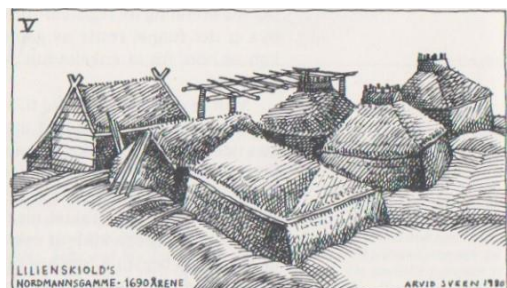
øl og en hvor der blev bagt brød. I tillæg var der også tre huse af tømmer (Carisius, 2004, 53).

Der var efterspørgsel på tørfisk, der blev sendt ud i Europa på 1400- og 1500- tallet. Dog kommer der kraftige nedgangstider med dårlige forhold for fiskeriet og med lave fiskepriser. Fra starten af 1600-tallet begyndte en økonomisk krise i Finnmark der varede længe. Via Jonas Carisius og hans dagbog, får vi et indblik i, hvordan fisken tog sin plads på Vardø. Han fortæller at fisken hang på stativer, blandt andet på det smalle stykke der kobledede de to øer sammen. Der fortælles videre at der blev også lavet levertran på øen, hvilket blev udvundet af fiskelever og ifølge fortællerne i dagbøgerne skulle begge dele, både tørfisken og tranen have givet stedet en stærk lugt, der blev noget for meget for de pæne herrer fra København. Af dyr havde de nogle få geder og får, men ingen køer. Om vinteren blev dyrene fodret med fiskerester der blev kastet i strandkanten (Carisius, 2004, 53). Kongen og hans mænd var ikke særlige imponerede over Vardø og fandt det så ussel og stinkende at de hellere ville spise på båden. De blev ikke længe i Vardø, men de blev længe nok til at Christian IV fik ridset sit navn i en bjælke. Denne kongestok, som den er blevet kaldt, har alle konger der efterfølgende har besøgt Vardø, også ridset sit navn i. Det er interessant at Christian IV faktisk satte sit navn på bjælken med tanke på kongens strenge krav om at rejse inkognito og der var dødsstraf til den der afslørede hans identitet. Han gik under navnet Generalkaptajn Christian Fredriksen (Hagen, 2004, 3-4).

Beskrivelserne vi får gennem dagbøgerne, passer formegentlig godt på mange af fiskerlejerne der var placeret langs kysten. Der har ikke været tale om store steder med mange mennesker, med tanke på, at der i slutningen af 1600-tallet har været omkring 3200 personer i hele Vardøhus amt og ca. 1300 af dem var samer (Hagen, 2015b, 12).

2.2.1 Gammer og en broget forsamling

Største delen af husene langs Finnmarkskysten på 1500- og 1600-tallet, var gammer, både blandt samer og nordmænd. Gammer var lavet af jord, tørv og sten og har været praktiske, da de var tætte og nemme at opvarme. Familier har formegentlig haft et opholdsrum på ca. 12-15 kvadratmeter. Der var også et frostfrit forråds-kammer ved siden af som de har kunne opbevare mad i, og nogen har også haft et slags køkken hvor maden har været tilberedt (Nielssen, 2014, 374). En af grundene til at gammer var den fortrukne form for bolig, har været manglen på tømmer i Finnmark. Hvilket kan ses i en sag fra 1628, hvor en mand havde taget et stykke drivtømmer fra Vardø med til Kiberg og der blev stillet spørgsmål om han ikke burde en tur i retten, da alt drivtømmer, der kom i land ved Vardø, var fredet og blev betragtet som kongens ejendom (Nielssen, 2014, 373-374).



1) Tegning af Amtmand Lilienskiolds nordmannsganne 1690'erne. (Niemi, 1983, 128)

På 1500-tallet var der mange, der flyttede til Finnmark på grund af de gode fiskerimuligheder og dette gjorde at der var mange forskellige folk som samlede sig i de små, fiskelejrer langs kysten i nord. Det var folk fra blandt andet Danmark, Sverige, Holland, Skotland og Vesterhavsoerter (Nielssen, 2014, 360-361), også folk fra Rusland og Finland fandt vejen til

fiskeværerne. Ved hjælp af skattelister, kan man se hvor folk kom fra, da de gerne fik efternavn efter hvor de var fra. En af de vigtigste kilder der giver indsigt i mangfoldigheden i Finnmark og Norge generelt, er netop skattelisterne, og det bliver sværere at skille nordmænd fra samer. Et eksempel er fra Helgeland i 1609, hvor det fortælles at samerne er begyndt at gå i norsk klædedragt og til og med betaler samme skat som nordmændene (Nielssen, 2014, 363). For os i dag er det en enestående mulighed for at få indblik i hvem der borede hvor og hvor de kom fra. På dette tidspunkt var Bergen hovedstaden og ikke mindst handlens hovedstad i Norge. Det ser man også i dagbøgerne fra Christian IVs tur til Finnmark og Kolahalvøen. Ifølge dem, er det først når de kommer til Bergen, på turen hjem at de virkelig kommer til civilisationen.

Langt de fleste af dem der slog sig ned, var almindelige fiskeribønder og fiskere, andre var handelsmænd (Nielssen, 2014, 362). Også svenskere slog sig ned langs kysten i Nord-Norge og dette havde formegentlig med de flydende grænser mellem Danmark-Norge og Sverige at gøre. Der var ikke fastlagte grænser mellem Norge, Sverige, Finland og Rusland. Dette har gjort at samerne har måtte kunne risikere at betale skat til flere forskellige lande, da mange har været *flyttsamer*, hvilket er samer der flytter sig med rensdyrene. Det var først i 1751 at grænserne mod Sverige og Finland blev fastlagt. Grænsen ved Rusland kom først i 1826 (Hagen, 2015b, 12).

”Usikkerheten i de nordlige grenseområdene og de truende og usikre grensene mot Russland og Sverige kan ha styrket redselen for det mystiske og ukjente og dermed aktualisert demonologisk tankegods som handlingspremiss. Trollfolket representerte nettopp det fremmede, ukjente og truende grenselandet – ikke bare rent geografisk, men også på et åndelig plan.” (Hagen, 2015b, 41)

2.2.2 Lokale konflikter

Der opstår let konflikter i samfund og specielt i små samfund. Det kunne være svært at ikke have konflikterne med ind i retssalen, i og med at den dømmende magt selv var en del af lokalsamfundet. Rune Blix Hagen mener at lokale konflikter kan have været en medvirkende faktor til trolldomssager. Han nævner sagerne mod Lisbet, Marit, Murette og Ingeborg, der alle boede i Makkaur. *”Trolldomssakene mot dem ble i utgangspunktet utløst av høyst ordinære hverdagskonflikter og nabokrangel, som gradvis utviklet seg til særs alvorlige kriminalsaker”* (Hagen, 2015b, 107). Liv Helene Willumsen lægger mindre vægt på lokale konflikter. Hun trækker frem at 25% af de anklagedes forklaringer nævner nabokonflikter til grund. Hun understreger at *”nabokonflikter eksisterte både før, under og etter trolldomprosessene, og ble kun farlige når de ble brakt inn i restlokalet og koblet til trolldom”* (Willumsen, 2013, 284). Selvom Willumsen nævner at en fjerdedel af de anklagede selv tærkker nabokonflikter ind i deres forklaringer, mener jeg at der formegentlig ofte har været underliggende, gamle konflikter til grund eller i det mindste har været ubevist til stede. Willumsen påpeger at der er sammenhæng mellem nabovidner og kvinder der bliver anklaget, hvilket falder sammen med sager der hænger sammen, kædeprocesser (Willumsen, 2013, 284).

I tingbøger fra Finnmark, kan man se at folkene i fiskelejerne ofte havde konflikter med hinanden og vi finder flere eksempler på at almindelige naboproblemer kommer op i retten. Det kunne være alt fra ærekrænkelser eller skældsord, hårtrækning, lussinger, knivstik og skænderier om stativerne hvorpå der blev tørret fisk eller brakmarker (Nielssen, 2014, 364).

Vi skal se på en sag der blev taget op på forårstinget i Vardø, i 1624. Sagen illustrerer hvordan lokale stridigheder kunne blive løst.

Hændelserne udspillede sig i det lille fiskerleje Makkaur, ikke langt fra Vardø. Det hele startede med et skænderi mellem Peder Madsen og Jacob Skotte, der ud fra sit efternavn formentlig var fra Skotland. Jacob krævede at Peder skulle betale for en halv kande mjød. Peder var dog ikke i stand til at betale med det samme. Dette udløste et heftigt skænderi. Jacob Skotte greb en åre fra en båd og ville slå Peder med den. Peder Madsen klarede at vriste åren fra Jacob og kastede den så tilbage i båden. Jacob fik fat i en anden åre, men også denne klarede Peder at få vristet fra Jacob Skotte. I denne tumult havde Peder Madsen i vrede slået Jacob på skulderen med åren. Et vidne skulle have sagt at Peder først havde slået åren i stykker mod en sten, for så at slå Jacob på skulderen. Efter denne hændelse, gik der lidt tid, men så døde Jacob Skotte. Dødsårsagen så ud til at være uklar, men ifølge præsten, der gav ham sakramentet på dødslejet, så lagde Jacob selv skylden på Peder. Sagen blev imidlertid løst da Peder gav det høje beløb af 20 våger fisk i erstatning til Jacobs enke Magdalene. Det skal også nævnes at den samme Peder også havde slået Erik Kven, en indvandrer fra Finland, i hovedet og arme med en *draghals*¹². Dette endte igen med et forlig. Denne gang tilbød Peder Madsen Erik værdien af en lotpart fra forårsfiskeriet i tillæg til en tønne mel. Dette skal været blevet godtaget af Erik Kven (Neilssen, 2014, 364-365).

De to sager vi ser her, siger som sagt, en del om samfundet. Ofte var det ikke penge der blev betalt som erstatning, men mad. Det var fisk og mel, der var vigtige for at kunne overleve i en periode med ustabil og dårligt vejr. Når folk i små og tætte samfund blev uvenner, mærkedes det og retten var en måde at klare op i sager på. I tillæg til de fastboende var der selvfølgelig også mange, som var sæsonarbejderne og derfor i perioder kom til fiskerlejerne. Dette gjorde at der blev endnu flere folk om den lille plads der var og derfor mere anspændthed.

Hvis vi ser på trolddomsprocesserne i Finnmark, er et eksempel på at de lokale problemer bliver taget med ind i retten, sagen mod Elsebe Knudsdatter fra Kiberg. Hun blev d. 27. januar i 1621 dømt til at brændes på bålet. Hendes bekendelser består af fem dele. For det første skulle hun have forgjort borgeren Henrik Meyer fra Kiberg. Grunden hun giver er, at Meyer skal have givet hendes mand en lussing. Hun skulle have lovet Meyer at han aldrig mere skulle kunne slå en mand. Om natten fik han heftigt ondt og døde. Hun skulle have været medvirkende til at skabe et uvejr, i 1617, der resulterede i at mange både fra Kiberg og Vardø forliste. Ved at tage et stykke tov, binde tre knuder på det, læse over det, spyttede tre gange på det og efterfølgende løsne dem, fik hun og hendes to medhjælpere, Guri i Store og Gøri i Lille Ekkerøy, havet til at fyge op som aske. Hun skulle også have hævnnet sig på Ole svenske da han ikke ville betale for en trækande han skulle have ødelagt. "*Det gikk som levende ild i hans liv*" (Lilienskiold, 1998, 80). Men da der blev betalt for kanden, blev han frisk igen. Videre skulle hun også have lavet uvejr som staf for at Ole Jacobsen ikke ville tage tjeneste hos hendes mand. Ole Jacobsens skip forliste og han fik redet sig på en odde. I hendes forgamme skulle hun have to sorte katte og en sort hund, der slæbte på lænker efter sig. Der var angiveligt mange der havde set dem.

¹²Draghals er en agterplanke fra skroget på en båd. Det er en planke der er bøjet i den ene ende.

Dommen blev afsagt den 27. januar 1621. Elsebe havde længe været berygtet for "tøveri". Hun blev udsat for vandprøven og det blev gjort klart at hun havde "utlovet ondt" der endte med at ske. Hun blev brændt på bålet (Lilienskiold, 1998, 78-81).

Dette er en sag der afspejler hvordan lokale konflikter bliver taget med ind i retslokalet og bliver sat i en anden kontekst. Det er også en sag der viser mangfoldet og indeholder flere elementer der går igen i andre trolddomssager. Der er elementer fra skademagien, fra vejrmagi og folketro. Elsebe har haft et stort temperament og været rapkæftet mod folk, og det fik konsekvenser for hende. Ifølge retssagen udøvede hun skademagi ved hjælp af onde ord. Der var "*ført bevis for at hun har utlovet ondt som deretter er gått i oppfyllelse*" (Lilienskiold, 1998, 80). Hun var videre anklaget for at have udøvet vejrmagi ved hjælp af knudemagi, hvilket vi skal se nærmere på i kapitel 4. Vejrmagien går, som sagt før, igen i mange trolddomsaget og ses i både sager mod samer og nordmænd.

Hvis vi ser på sagen mod Anders Poulsen, blev han, ifølge Rune Bilx Hagen, sandsynligvis angivet af samiske konvertitter i hans nærmiljø, der var utilfredse med ham. Han var blevet udstødt fra hans samfund, som Hagen siger det, "*enten fordi nykristne samer så på ham som en suspekt trollmann eller rett og slett fordi han ikke ble akseptert som åndelig leder. Han kan ha blitt oppfattet som en intrigemaker i sitt nærmiljø*" (Hagen, 2010, 15-16).

Samfundene i fiskelejerne langs kysten i Finnmark var sårbare samfund, der var sammensat af mange forskellige mennesker. Det kan hurtigt give indre spændinger og et ønske om at finde forklaringer, når noget går galt. Det kan, som i sagen mod Elsebe, være at nogen pludselig bliver dårlig og dør. Ønsket om at finde forklaringer på at ting sker, finder man overalt. Om det er i folketroen, religioner eller ønsket om at forstå verden rundt os ved hjælp af videnskab.

I den næste del skal vi se på hvordan lovgivningen så ud og hvem der skulle håndhæve den.

3. Lovgivningen, der tog mange liv, og dem der håndhævede den

“Da som des lige gerninger afgudsdyrkelse som Anders Poulsen frivilligt bekender at have øvet, og er erfaren udi, ej udi loven findes, at de derefter kunne afstraffes” (AP, 8a)

Dette citat er fra sagen mod Anders Poulsen og her kan man se at dem, der skal dømmes, ikke mener at der findes love, som kan dømmes dem tiltalte. Sagen udspiller sig i 1692, men før vi kommer til den gældende lovgivning på dette tidspunkt, er det vigtigt at se på lovgivningen i Danmark-Norge og dens forhold til trolddom, for at få baggrunden for den gældende lovgivning.

3.1 Trolddomslovgivningen i Danmark-Norge

I Norge har man, som i Europa for øvrigt, længe haft en forestilling om trolddom, også i lovens forstand. Det skal dog nævnes, at hvad der blev lagt i ordet "trolddom" har varieret gennem tiderne. Et eksempel er den norske landskabslov, ældre Gulatingsloven, der er den ældste skrevne norske lov og er fra omkring 1000-tallet. En del af loven blev kaldt kristenretten og denne var en omformning af love før kristendommen kom til Norge, som præsterne havde foretaget. Her blev maleficium nævnt, dog med andre ord. Det var ikke muligt at sone med bønner, men hvis en kvinde blev erklæret skyldig, skulle ryggen brækkes og kroppen kastes på havet (Jacobsen, 1966, 74-75). Forståelsen af maleficium var ikke specielt præget af kristendommen og skilte sig fra diabolismen, der kom med dæmonologien. Maleficium betegner det der gerne bliver kaldt sort magi eller skadende trolddom. Diabolisme, på den anden side, havde djævelen som den der gav kraften til trolddommen. Maleficium, var en del af den middelalderlige opfattelse af trolddom. Hele 1500-tallet var det Jyske lov III 69, der var det danske grundlag for dom mod trolddom, denne var også rettet mod maleficium. Her var signeri og djævelpagt ikke en del af lovene (Jacobsen, 1966, 78). Signeri blev blandt andet brugt til at helbrede med. Selvom den kristne ret blev ophævet efter reformationen, så man fortsat til den mosaiske lov. Man så gerne til 2. Mosebog 22.18 der siger at man ikke skal lade en troldkvinde leve.

Norge blev formelt en del af det danske rige i 1524 og derfor blev de danske love gældende for Norge. Man kan i Københavnske Reces af 6/12, 1547, artikel 8 og 117, hvilket også gengives i Koldingske Reces af 13/12, 1558, artikel 18 og 19, læse om trolddom. De to artikler er følgende, her fra Koldingske reces 1558:

18: *"Udediske¹³ mand maa ingen mand vitne til skade"*

"Item skal ei heller nogen udediske meniske eller nogre andre, som forvunden ere for nogen uerlig sag tiufve, foredre, troldkarle eller troldkvinder staa til troende enten udi vitnisbiurd eller udi andre maade, i hvad de ville sige eller vitne paa nogen." (Jacobsen 1966, 141-142)

19: *"Ingen skal pinligen forhøris, førend han er dømt"*

"Item skal ingen pinligen forhøris, uden den er til døde for nogen ugerning". (Jacobsen 1966, 142)

Artikel 18, handlede om hvem der ikke kunne vidne i straffesager. Man ser at troldkarle og troldkvinder blev sat i samme bås som tyve og andre som havde fået frakendt deres ære. Det skal nævnes at æresbegrebet var meget vigtigt på dette tidspunkt, og at det kunne få store konsekvenser, hvis man mistede sin ære. Som vi så i forbindelse med præstens rolle, var skudsmål en vigtig form for bevis i retten. En persons sociale kapital kunne måles helt konkret gennem skudsmålet som præsten udstedte. Dog kunne man også få sin ære tilbage. Ellen Alm forklarer at man kan skille mellem *social ære* og *juridisk ære*, hvor *social ære* omhandler hvordan man blev set på af andre i ens sociale kreds. Havde man god social ære, havde ens meninger stor autoritet. Det var muligt at miste den, hvis man udførte kriminelle handlinger eller andet der blev ilde set på. Man kunne også blive taget for retten, hvis man for eksempel havde været uedisk. Hvis man blev dømt, kunne man ikke vidne i retten og man mistede derfor sin *juridiske ære* (Alm, 2014, 26-27). Artikel 19 handler om pinligt forhør, hvilket vil sige tortur. Man havde ikke lov til at udføre tortur før efter man var blevet dømt.

3.1.1 Signeriloven 1584/1593 og brevet af 1609

I 1584 kom der en skærpet trolddomslovgivning, der gjaldt Stavanger len og Bergenhus len. Stavangerbiskoppen Jørgen Eriksøn, den mest fremtrædende lutheraner i Norge, havde kontaktet den danske konge Fridrik II. Eriksøn mente at trolddom var et problem der var vigtigt at håndtere. Kongen svarede med en ordre til lensmænd og fogeder i Stavanger og Bergen om at de skulle gøre noget med de lokales brug af signeri.

"[...] udi vort rige Norge bruges stor ukristelig utilbørlighed med guds navns store misbrug iblandt nogle forfængelige folk, som udi deres sygdom søge ukristelig og udi guds hellige ord forbudne middel og lade sig skjere kors paa deres liv, med ugudelig signelse, fabel, og læsning, og med anden forfængelighed og trolddomskunster, som der- hos bruges, imod den kristne religion, ikke uden guds store fortørnelse og menneskenes forargelse [...] guds hellige navns ords misbrug ustraffet tilstedes, og at hvor nogen saadanne folk befindes, som enten at søge og bruge eller at gjøre saadanne forargelige ukristelige middel, enten med kors, signelse, læsning, og anden saadan ugudelig og ukristelig handel, da at skulle lade dennom, som befindes enten at søge og bruge eller at gjøre saadan ukristelig handel, straffes paa livet uden al naade [...]" (Næss, 1981, 79)

Når man læser dette citat fra formodningen, kan man se hvordan krænkelsen af Guds navn går igen. Hvis man bruger signeri, til for eksempel at blive rask, hvis man er syg, så er man

¹³ "udediske" viser til en person som har begået en udåd og som opfattes som uærlig og dermed uten vitnehabilitet i rettssammenheng (Hagen, 2015a, note 3). Blandt andet folk der har mistet eller fået sværtet deres ære. Det kan også være kriminelle.

også medskyldig. Dermed bliver både dem der udførte signeri og dem der tog i mod, gjort kriminelle og skulle straffes med døden. I 1593 blev denne lov gældende for hele Norge. Ifølge Ellen Alm, havde denne lovgivning formegentlig ikke så stor gennemslagskraft, da man blandt almindelige folk, så på signeri som en værdifuld samfundsresurse (Alm, 2001, 19).

Her i denne forordning kan der ses et forsøg på at omdefinere hvad der er lovligt og godkendt måde at udføre den praktiske del af kristendommen. Der er ikke kun tale om trolddom, men som vi har været inde på, frygten for at folk skal være katolske og derfor ikke godtage statsreligionen. I uddraget fra signeriloven bliver det sagt, at Guds navne bliver misbrugt og at der er tale om syge mennesker, der ønsker hjælp for at blive raske. Det at de søger hjælp et andet sted end Gud for at blive bedre, viser at de ikke er rigtige kristne.

I 1601 døde lensherren, Hans Olsen Koefod, i Vardøhus. Det blev bestemt at det var mord, der var skyld i dødsfaldet. To personer blev dømt og brændt på bålet. Den ene var nordmanden Christen Schreder fra Vardø, han skulle have bestilt mordet på Hans Olsen Koefod. Den anden der blev dømt og brændt, var sammen Morten Olsen, fra Varanger. Han skulle have udført mordet ved at have sendt gander efter lensherren. Christian IV havde på sin tur to år tidligere mødt den afdøde lensherre. Rune Blix Hagen mener, at disse to personers skæbne, var et varsel om at yde en indre fare var i gang med at opbygges (Hagen, 2015b, 83). Otte år senere, i 1609 ankom der et brev fra Christian IV til Claus Gage, der var lensherren på Vardøhus i perioden 1608-1619.

"Som erfaring viser, er de nevnte finner og lapper av natur henfallen til bruk av trolddom. Av den grunn tør verken nordmenn eller andre fromme folk å bo i deres nærhet, langt mindre å bosette seg i de fjordene hvor det er mange finner. Derfor skal du [altså lensherren] ha et strengt og alvorlig oppsyn med dem, slik at de som blir funnet skyldig i å bruke trolddom, gjennom dom og straff, uten all nåde avlives."
(Hagen, 2015b, 87)

Brevet Claus Gage fik, handlede om samisk trolddom. Man mente at samerne af natur kunne trolddom (Willumsen, 1994, 57). Hvis samerne blev dømt for trolddom, skulle de straffes med døden og hvis de kun blev mistænkt, skulle de forlade Vardøhus Len. Denne lov havde flest konsekvenser for mandlige samer, største delen var fra fiskersamfundene i den vestlige del af regionen. Ifølge Hagen skulle Gages egen kone været blevet udsat for samisk trolddom (2015b, 25).

3.1.2 Forordning om troldfolk og deres medvidere - Trolddomslovgivningen 1617

I 1617 kom den første virkelige ændring af trolddomslovgivningen og den gjaldt for både Danmark og Norge. Det blev gjort som hyldest til Martin Luther og 100-års jubilæet for hans 93 teser. Christian IV udgav tre nye forordninger, der havde til hensigt at bekæmpe umoralen og ondskaben i samfundet. Den første omhandlede skærper af brug af luksuriøse beklædninger og den anden tog for sig de rette troldfolk og den sidste handlede om sex uden for ægteskabet. Trolddomsforordningen var delt i fire dele, med en indledning, hvor der klargøres hvad trolddom og troldfolk er og gør. Som "hemmelige kunster" nævnes blandt andet signen og manen. Det fastslås at de nævnte ting finder sted og at det ses på som ligegyldigt, siden det kommer mennesker og fæ til gode. Der blev også brugt ord der normalt blev brugt

i forbindelse med tilbedelse af Gud. Det fastslås at sådanne ting er imod Gud. Derfor må der sættes fokus på at ordne op i trolddommen.

Der bliver, i forordningen, gjort forskel på hvordan man skal straffes, hvis man er adelig. Hvis man er kyndig og kan bruge "hvid magi" og er adelige skal "[...] stå til rette og straffes efter, som af os og vort rigsråd over dem kendt og afsagt bliver [...]"(Danmarkshistoren.dk, 1617). Dem der ikke var adelige, fik deres boslåd, hvilket er personlig ejendom (ikke medregnet jord), konfiskeret og måtte rømme "alle vore riger, lande og førstedømmer". Dem der var medvidere, altså tog i mod eller brugte tjenester stillet til rådighed af folk der kunne "hvid magi", hvis de var adelige, første gang de bliver taget, bekende sine synder offentligt i kirken foran præsten og menigheden og betale 1000 daler til det nærmeste hospital. Andre skal også skrifte offentligt og straffes efter deres formue. Den anden gang man bliver taget, uafhængig af status, venter samme straf som den der kan udøve den "hvide magi". Her bliver altså dem der udøver den "hvide magi" og den der bestilte ydelserne, sat på lig linje når man bliver taget to gange i at bruge dem. Dette gjorde det ikke bare farligt at udøve den "hvide magi" men også at være den der har bestilt det.

"Hvad angår rette troldfolk, som med djævelen forbundet haver eller med ham omgås, med dem skal forholdes efter loven og recessen; men de, som sig med sådanne folk indvikler og ved deres trolddom noget sig drister til at lade udrette, skal straffes på deres hals uden al nåde." (Danmarkshistorien.dk, 1617)

Her bruges begrebet *rette troldfolk* og der menes folk der havde pagt med djævelen. Det er første gang diabolismen kom ind i lovgivningen i Danmark-Norge. Det blev videre befalet at al øvrighed skulle deltage i jagten på troldfolket, hvilket vil sige blandt andet biskop, præster, riddere, fogeder og lensherrer. Hvis de ikke havde gjort nok for at dømme, kunne de selv blive tiltalt (Jacobsen, 1966, 175-176). Der står ikke i loven specifikt, at troldfolk skal brændes. Ifølge Rune Blix Hagen havde "Brenning av trollfolk i tidlig nytid hentet sin hjemmel fra sedvane og i enkelte utsagn fra Martin Luther" (Hagen, 2015a, 156). Det er først i Christian Vs Norske Lov fra 1687, at der står i art. 9 at "Finnes noen trollmann eller trollkvinne å ha forsaket Gud og sin hellige dåp og kristendom, og hengitt seg til Djevelen, bør den levende kastes på ilden og brennes opp." (Norgeshistorie.no, Chr. Vs lov)

Når der står at de skal forholdes efter loven og recessen er det formegentlig blandt andet artikel 8 fra Den kalundborgske reces fra 21. november 1576, der er tale om. Her blev det gjort klart at det var vigtigt at sørge for at dem der blev dømt for trolddom og skulle henrettes, fik deres sag op i landstinget, der var appelinstanten. Når man skulle dømme i trolddomssager, skulle det for et kirkenævn, der oftest bestod af 12 personer, der kom fra samme sogn, som den der var tiltalt for trolddom. Det var gerne folk den anklaget omgik til daglig. "Dette havde den fordel, at nævningene kendte den anklagede og dennes rygter, men samtidig den ulempe, at lokal sladder og stridigheder kunne få indflydelse på synet på den anklagede" (Danmarkshistoreien.dk, 1576). Blev man kendt skyldig af kirkenævnet, skulle sagen sendes videre til landstinget, der fungerede som appelinstant, inden man skulle brændes. Der havde været sager hvor folk var blevet kendt skyldige og henrettet uden at de havde været igennem appelinstanten. Det resulterede i at der kunne være blevet henrettet uskyldige. "Da skal den, som kendt skyldig er, ikke straks henrettes, men blive siddende i fængsel, til så længe sagen indstævnes til landstinget, og landsdommerne da at dømme derpå" som der står i artikel 8 (Danmarkshistorien.dk, 1576).

Artiklen om at "uediske" ikke skal kunne vidne og artiklen om at pinligt forhør først skal udføres efter personen er dømt, sammen med artikel 8 fra Den kallunborgske reces 1576, og i tillæg artikel 8 og 1 i Den københavnske reces af 6. december 1547, var "*formegentlig med til at forhindre, at trolddomsprocesser spredte sig i samme grad i Danmark i 1500-tallet, som de gjorde i øvrige dele af Europa*" (Danmarkshistorien.dk, 1576).

Der kom en ny lov med Christian IV's store reces af 27/2 1643. Her var trolddomsloven fra 1617 stort set gentaget næsten ord for ord. Da Christian IV døde i 1648 var det Frederik III der overtog tronen. Han bliver den første enevoldskonge. I 1648 kom der en ny lovsamling og også her var trolddomslovgivningen nævnt. Der var dog ikke ændret på ordlyden. I 1683 kom der en ny dansk lovsamling og i 1687 kom der en ny norsk lovsamling. I disse to blev trolddomslovgivningen ikke egentlig ændret, dog blev maleficium nævnt og beskrevet. Egentlig var store dele af forordningen fra 1617 gyldig helt til 1842 (Næss, 1981, 84).

3.2 Tortur og straf

19: "*Ingen skal pinligen forhøris, førend han er dømt*"

"Item skal ingen pinligen forhøris, uden den er til døde for nogen ugerning". (Jacobsen 1966, 142)

Tortur, eller som der stod i loven, pinligt forhør, var ikke tilladt i Danmark-Norge før dommen var afsagt før straffen blev givet. Det blev dog ikke altid overholdt. Specielt Liv Helene Willumsen har set på dette. Hun argumenterer for at der er den eksplicitte og den implicitte angivelse af tortur. Den eksplicitte er når det direkte kan læses om i retsdokumenterne. Videre forklarer Willumsen at "*Implisitt angivelse av tortur kan være uttrykk kan for eksempel være uttrykk som «bekjente godvillig», «bekjente utpint» og «bekjente frivillig» like etter en person faktisk hadde vært torturert eller utsatt for vannprøven*" (Willumsen, 2013, 278). Willumsen forklarer også at der er sammenhæng mellem både køn og tortur, og tortur og bekendelse af djævelpagt (Willumsen, 2013, 278).

"Siden han erkendte selv godvilligt for retten bekende sådan djævels kunstner at have brugt, og der med forgjort fem personer, blev han tilfundet at straffes på hans liv til Ild og bål" (QB, 5b).

I forbindelse med at Quiwe Baarsen får læst op sin dom bliver der dog lagt vægt på at han frivilligt forklarer sig. Følger vi Willumsen, vil det altså her tyde på at han kan være blevet presset til afgive sin forklaring eller at han har været udsat for tortur. Vi ved ikke hvad der har stået på de manglende sider af retsdokumentet. Når det kommer til sagen mod Anders Poulsen, så virker det ikke til at han er blevet udsat for tortur. Dog virker det til at han ikke helt har forstået hvilke konsekvenser hans første forklaring potentielt kunne få.

I denne periode, 1500- og 1600-tallet, har der været en anden holdning og forståelse hvad tortur var. Vi, i vores moderne samfund vil nok mene at vandprøven kan ses på som en form for tortur, men den gang blev det mere set på som en måde at bevise om en person var heks eller ikke, selvom den var blevet afvist som bevis i 1215 af kirken i Rom (Alm og Hagen, 2001, 5). Derfor er det enkelt at se i retsreferaterne, hvornår vandprøven blev brugt. I Finnmark blev vandprøven brugt i perioden 1609-1663 og af de 30 vandprøver der er dokumenteret,

var kun to mænd. Begge vandprøver udført mod mænd, var i år med kædeprocesser, i 1622 hvor syv kvinder og en mand blev testet, og 1634 hvor fem kvinder og en mand blev kastet på havet. Hvis vi ser på sager der blev udsat for vandprøven, er der tilsammen fem tilfælde. En i 1620, to i 1621, en i 1624 og til sidst en i 1634 (Willumsen, 2013, 279-280).

Vandprøven fungerede ved at den der skulle prøves på havet, fik bundet hænder og fødder sammen. Der blev så fæstet et tov om maven, så vedkommende kunne trækkes op hvis personen skulle synke. Herefter blev den anklagede kastet på havet. "Fløt som en dupp", som der ofte står i retsdokumenterne, var det et bevis at man var skyldig. Man mente at vandet var blevet gjort helligt gennem dåben og derfor ville frastøde sig de skyldige (Alm og Hagen, 2001, 5).

Et eksempel er hentet fra retssagen mod Ingeborg fra Makkaur, Peder Knags kone. Der står som følger:

"Så ble hun spurt om hun kunne lovverge seg selvtolvte og hvis ikke, til sin saks befrielse la seg prøve på sjøen, noe hun gjerne var tilfreds med skulle skje. Dernest ble det etterkommet. Og hun fløt på på sjøen, for Gud og alle mennesker, akkurat som en dupp og kunne ikke synke, noe som likeså var kjennetegn i så måte. Deretter ble hun pinlig forhørt." (Willumsen, 2017, 127)

Ingeborg er ikke så heldig at overleve det pinlige forhør. Hun er ikke den eneste der bliver tortureret ihjel i forbindelse med kædeprocessen. Dorette Pouelsdatter dør også, hendes lig bliver efterfølgende brændt på bålet sammen med andre trolddomsdømte tre eller fire dage efter hendes død. Om Ingeborg ved vi at hun blev slæbt ud og lagt ved galgen (Willumsen, 1994, 39). I citatet står der at "*hun spurt om hun kunne lovverge seg selvtolvte*". Det henviser til at hun bliver spurgt om hun kunne skaffe elleve andre personer der kunne sværge på at hun var uskyldig. Siden hun ikke kunne fremstille karaktervidnerne, var en tur på havet løsningen. Djævlemærket, der formegentlig har været et pigmentmærke eller et modermærke, er også noget der bliver brugt som bevis i retssager og i mange af de andre lande med trolddomsprocesser, ses djævlemærket som et følelsesløst mærke på kroppen, som blev prikket med en nål (Willumsen, 1994, 39-40).

Anders Poulsen var ret heldig, at han under sin forvaring, selvom det desværre kun var tale om en enkelt nat, kunne gå frit omkring. Mange af de trolddomsanklagede, var ikke så heldige. På Vardøhus fæstning var der et eget fangehul, der blev, i samtalen omtalt som heksehullet eller troldkvindehullet. Her endte mange kvinder og nogle børn op. Der var koldt, fugtig og på ingen måde særlig behageligt at sidde. Vi har også sager hvor vi kan se at kvinder har siddet lænket, både på hænder og fødder (Willumsen, 2013, 279).

Dem der sad fængslet og ventede på at blive afhørt og komme for retten blev også udsat for andre ting, det har påvirket dem. Mange af de anklagede sad under kummerlige kår, med fugt og kulde som nære venner. Dette virker ikke til at være tilfældet hos Anders Poulsen, da han, i det mindste i vente på afklaring i hans sag, havde en hjemmelavet seng på et bord i en gamle, hvor der har været bål. I forbindelse med kædeprocessen i 1662-1663, får man et indblik i forholdene på Vardøhus fæstning, hvor kvinderne og pigebørnene sad i "heksehullet". Under kædeprocessen døde to Kvinder der døde under tortur og det resulterede i at der senere kom en retssag, hvor der kom frem flere ting. Blandt andet havde en kvinde ved navn Anna

Rhodium, der selv sad i forvaring på Vardøhus, sammen med sin mand Ambrosius Rhodium, fri adgang til kvinderne i "hullet", selvom hun selv sad i en anden bygning. Vi kan ud fra retsdokumenterne læse om en kvinde der ikke er bange for at true og manipulere disse kvinder og små piger. Blandt andet skal Anna Rhodium, ifølge den anklagede kvinde, have truet hende, med strækkebænk og glødende tænger (Willumsen, 1994, 38).

De anklagede blev også besøgt af præsten og selvom det ikke nævnes i retsdokumenterne, kan præsten have presset de anklagede til at bekende sine synder så de kunne få frelse når det blev deres tid.

"Siden han erkendte selv godvilligt for retten bekende sådan djævels kunstner at have brugt, og der med forgjort fem personer, blev han tilfundet at straffes på hans liv til Ild og bål." (QB, 5b)

Her kan vi igen læse Quiwe Baarsens dom. Han skulle straffes på sit liv til ild og bål. Han fik altså bålstraffen. Vi ved ikke hvilken form for staf, Anders Poulsen ville have fået, men det er vigtigt at se på hvilke typer for straf andre har fået, der er blevet kendt skyldige i trolddom. Ud over den kendte bålstraf, var andre straffe for eksempel ofte bøder, landsforvisning, hængning og halshugning med sværd der dog oftest var møntet på adlen. Samerne fik også andre straffe end brænding. Det ser vi for eksempel i listen Rune Blix Hagen kommer med i *Samer er trollmenn i norsk historie* (2010). Listen indeholder 37 samiske personer, der var i retten for trolddom, i Finnmark og strækker sig fra 1593-1692, med Anders Poulsen som den sidste. Her kan vi se at 26 blev brændt (1601-1662), tre personer får bøder i henholdsvis 1593, 1598 og 1680. I 1654 bliver en person hængt og i 1672 bliver en person landsforvist. Tre stykker bliver frikendt i 1653, 1672 og 1680. Så har vi en der bliver aflivet uden specificeret metode (1615). En kvinde *"fikk sin hals revet av i fengslet"* i 1670 og den sidste er selvfølgelig Anders Poulsen, der blev dræbt under varetægten (Hagen, 2010, 10-11). Der er tydelig overvægt af brænding som straf, men det er interessant at ingen samer brændes efter 1662. Dette kan have med den store kædeproces i 1662-63, der kostede mange kvinder livet. Man blev formegentlig mere var på straffen.

Siden bålstraffen er den mest brugte og at Quiwe Baarsen bliver brændt, kan det være interessant for en forståelse for hvordan sådan en brænding kan have foregået. Det er ikke noget man kan læse om i de retsdokumenter jeg har set på, men for at få en idé om det kan vi se på en sag fra 1674 i Trondheim, sagen mod Finn-Kirsten, forklarer Ellen Alm følgende:

"En stor folkemengde var kommet for å se trollkonen miste livet. Henrettelser var på denne tid offentlig og skulle virke til skrekk og eksempel. Hun ble kjørt ut av byen av nattmannen, med to ledsakende vakter. På henrettelsesstedet ble hun bundet fast til stigen med de samme repene som hadde pint henne. Mens hun ble bundet leste presten for henne fra evangeliet og formanet henne en siste gang om å bekjenne sine synder for sin sjels frelse. Hun ble deretter veltet inn i et stort bål. Mens flammene rensset hennes syndige sjel og befridde henne fra Satans klør, holdt to vakter orden i rekkene blandt alle de skuelystne." (Alm, 2014, 79)

Her bliver forklaret at hun bliver brændt på stigemetoden og man får et fint billede af hvordan det har foregået. Der er et fokus på præstens rolle som hjælper for at sjælen skal blive frelst. Hans pligt var at være til stede og ved hjælp af læsning af evangeliet og at få en bekendelse af synder fra den som skulle henrettes. Det har været et vigtigt stykke arbejde, at få synderen

til at bekende sine synder, så det var muligt at komme i himmelen. Ved at angre og erkende sine synder kunne sjælen have et bedre udgangspunkt. Det var også derfor man gerne brugte ilden som rensende element. Man skaber et slags helvede før man døde, så sjælen skulle slippe lettere.

Ser man på fordelingen af samer og nordmænd i Finnmark, der blev anklaget, kan man se at der var en betydelig større mængde nordmænd end samer, der blev anklaget. Ifølge Rune Blix Hagen (2010, 6) var der otte samiske kvinder, der blev anklaget og fem af dem blev henrettet. Der var 19 samiske mænd og 13 fik dødsdommen. Når det kommer til nordmænd, er det kvinderne der dominerer hele billedet. Med hele 103 kvinder taget for retten. 73 blev henrettet. Der var 8 norske mænd og kun en blev henrettet. For Nordland og Troms var der tilsammen tre samiske kvinder der blev anklaget og alle tre fik dødsdommen. Ligeledes med alle syv samiske mænd. Der var 17 norske kvinder der blev anklaget og 14 blev dømt til døden, mens fire af seks norske mænd blev dømt til døden. Det giver en total sum for Nordland, Troms og Finnmark på otte af 11 samiske kvinder blev dømt til døden. 20 ud af 26 samiske mænd. 87 af 120 norske kvinder og fem af 14 norske mænd. Hvis man ser dette i sammenhæng med resten af Norge, så udgjorde befolkningen i Nord-Norge under 10% af Norges befolkning men havde over 40% af alle henrettelserne tilknyttet trolddomsprocesserne (Hagen, 2010, 6).

Ser man på alle samer i retssagerne i perioden 1593-1692 var der, ifølge Hagen, 37 samer anklaget for trolddom. Tre blev frikendt og fire fik bøder, mens en blev landsforvist. Hele 24 af dem blev brændt på bålet. Der var også en der blev "aflivet for trolddom". En blev hængt og en fik halsen revet af i fængslet (Hagen, 2010, 10-11). Anders Poulsen bliver som sagt dræbt under varetægtsfængslingen. Ud fra dette kan vi se at den mest almindelige straf var at blive brændt.

3.3 Lovens håndhævere

Retten er sat i Vadsø i Øst-Finnmark og Anders Poulsen ser rundt i salen. Der er mange mennesker til stede også selvstede amtmanden for Finnmark, Hans H. Lilienskiold. I dag er der personer til stede i embedets ærinde. Dem der betjener retten, er nordmændenes lagret og består i dag af Niels Bastiansen, Rasmus Johansen, Ole Mathisen, Teofilus Andersen, Erik Pedersen, Anders Nilsen, Ole Olsen og Ole Hansen. Alle disse folk har en mening og et indtryk af Anders Poulsen. Der er også medlemmer af finnelagretten, Melchior Mathiesen, Iver Gundersen, Ole Olsen og finnelensmanden Poul Iversen tilstede. Retten ledes af Lilienskiold, der er Hr. konsiliråd¹⁴ og amtmand over Vardøhus len, og i tillæg er underfogeden Ole Andersen. Udover alle disse folk er også Niels Knag til stede, der er viselagmand over Stavanger lagstol, foged og sorenskriver over Finnmark. Uden om disse er der tilskuere tilstede (AP, 1a).

Her kan vi læse mange navne og det kan virke lidt forvirrende, men det er vigtige oplysninger som fortæller os noget om hvem der var til stede i retssalen og hvordan retssystemet var sat sammen, da Anders Poulsen var for retten. Retssystemet var under udvikling på 1500- og

¹⁴ Kancellirådet var en betegnelse på de højere embedsmænd i Kancelliet, der var en del af forvaltningsorganet for staten.

1600-tallet, i Danmark-Norge, hvilket resulterede i en mere København-centralstyret enhed. I Norge gik man fra len til amt i 1662 og dermed skiftes lensherren ud med amtmanden. Vi skal i det følgende se på de forskellige embedsmænd, der optræder i retssalen, som vi kan læse i retsdokumenterne.

I forbindelse med sagen mod Anders Poulsen, var blandt andet sorenskriveren og finnelensmanden vigtig. Sorenskriveren var den der nedskrev retsreferaterne. Finnelensmanden fungerede som bindeled mellem den samiske og den norske befolkning. I sagen mod Anders Poulsen, er det sorenskriverens nedskrevne ord vi kan læse, altså Niels Knag, men vi får også oplyst at det er finnelensmanden, Poul Iversen, der fungerede som tolk for den anklagede. Amtmanden var, som vi kan læse, Hans H. Lilienskiold og han er den øverste embedsmand. Han har det overordnede ansvar for at drive Finnmark amt. Fra 1662 blev len erstattet med amt, hvilket medførte ændringer for Vardøhus len. I 1671 blev Norge delt ind i fire hovedamter og her blev Vardøhus amt lagt ind under Trondhjem stiftsamt ("Amt," 2004¹⁵). Der skete en række ændringer, da amtmandembedet blev indført i 1660. Amtmanden havde ikke den samme styringskompetence og militære befalingsmyndighed som lensherren havde haft tidligere. I tillæg blev amtmanden begrænset i sin myndighed til at både indsætte og afskedige de lokale tjenestemænd ("Amtmann," 2004). Hans H. Lilienskiold var som sagt selv til stede til stede i salen, men det var Niels Knag, der skulle afsige dommen.

3.3.1 Sorenskriveren og hans embede

Sorenskriveren var edsvoren og grunden for opsættelsen af embedet var, at de norske lagretsmænd blev kritiseret for blandt andet ikke at være gode nok dommere. Lagretsmændene var almindelige mænd, der var blevet svoret ind og fungerede som meddommere. Det blev altså sorenskriverens arbejde at undervise de 6 lagmændene i alle de forskellige love og igennem det forstå og dømme bedre. I tillæg kom der en hel del nye love ved midten af 1500-tallet og derfor var der som sagt behov for nogle som faktisk havde oversigt. Der var også et behov for nogen der kunne nedskrive ting (Næss, 1991, 23; 27). Det var kun et fåtal af befolkningen der kunne skrive og man måtte til universitet i København for at studere.

Sorenskriveren havde også en vigtig rolle i samfundet. Som en del af reformationen blev den katolske kirkes retsinstanser nedlagt. Dette medførte at retssystemet fik mere at lave, da de fik sager de tidligere ikke havde med at gøre. For eksempel sager, hvor der var tale om overgreb mod liv, helse, synd og morale (Næss, 1991, 29). De første sorenskrivere var ofte danske, da der generelt var få i Norge som kunne skrive. Ifølge retshistorikeren Hans Eyvind Næss, var de allerfleste lensmænd i Norge også danske og de havde deres egne skrivere med, når de kom til deres len (Næss, 1991, 30). Hvis der skulle ansættes nye skrivere, måtte man til Danmark, og lensmanden kunne også her vælge at ansætte sin egen skriver. Dette var meget praktisk, da lensmanden på den måde kunne udvide sin personlige autoritet og indflydelse. Dette førte med sig at der kom en endnu stærkere fordanskning af styresystemet i Norge (Næss, 1991, 31). Embedet som sorenskriver kom i 1591 og i Norge kender man til i alt 306 sorenskrivere før 1700 (Næss, 1991, 32). Efterhånden som tiden gik, giftede de sig

¹⁵ Norsk historisk leksikon er skrevet på en enkel måde, men det giver en fin oversigt. Jeg vil understrege at de forskellige embeder var meget mere komplekse end det som bliver fremstillet i Norsk historisk leksikon.

med norske kvinder og der blev færre og færre danskere i stillingen som sorenskriver. En del sorenskrivere havde en karriere, der gjorde dem til fogeder, rådmænd og borgermestre (Næss, 1991, 32). Dette kan illustreres med Niels Knag, der var sorenskriver under sagen mod Anders Poulsen, der var viselagmand over Stavanger lovstol i tillæg til at være foged og sorenskriver over Finnmark (AP, 1a).

Sorenskriverens arbejde var, som vi har set, blandt andet at have oversigt over loven, dog havde sorenskriveren ikke en formeld uddannelse som jurist, da det først blev et krav i 1736. Erik Gøbel, arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet København, forklarer at der var en generel forventning om at velorienterede mænd havde en forståelse for loven og havde sat sig ordentlig ind i den. Det samme gjaldt det at kunne bruge den i praksis gennem deres embedsfunktioner (Gøbel, 2000, 133-34). Hvis man skulle have undervisning inden for juridiske discipliner, måtte det foregå på Københavns Universitet og tilbuddet var ikke særlig godt. Dette resulterede i at mange unge mænd tog deres uddannelse i udlandet, hvis man ville inden for juraens vej (Gøbel, 2000, 133).

3.3.2 Embedsmandsrollerne i sagen mod Anders Poulsen

Man kan let forveksle lensherren med lensmanden, men de var ikke den samme. Lensherren var som sagt herre over lenet, mens lensmanden hellere var som en politibetjent og blev også kaldt bondelensmand. Fogeden havde det lokale ansvar for blandt andet oppebørsel, hvilket vil sige han stod for at indkræve skatter. Specielt efter 1620 fik fogeden en vigtig rolle i lokalstyret, da han fik ansvar for at kræve ind alle skatte og afgifter til staten uden om told. I tillæg havde han blandt andet også opsyn med al offentlig jordejendom. Da enevældet blev indført, blev indkrævningsvirksomheden, som fogeden stod for skilt fra resten af len-/amtadministrationen. Den blev lagt ind under stiftsamstuen, der var et lokalt finasforvaltningsetat ("Fogd," 2004).

I løbet af 1600-tallet fik fogeden ansvar, så han kunne være påtalemyndighed blandt andet i straffesager. En anden af hans embedsopgaver var at administrere tinget, der var den lokale domstol. Han havde også politimyndighed i fogderiet, hvilket var det område han var fogede i. Hans opgave var at sørge for at der var ro og orden. Han stod også for fængslet og videre skulle han både fange lovbrudere og se til at dommene blev udført. Han kunne også fortage forhør. Han var koblingen mellem lokalstyret og bondesamfundet, ved at han blandt andet tog imod klager. Fogeden var ansat og lønnet af lensherren og de stod under hans kommando ("Fogd," 2004). En af fogedens nærmeste kollegaer var præsten, som vi skal komme tilbage til, der tog sig af den sjælelige del af straffe og forbrydelser.

Lagretten var landsbytingets domstol og det var bondelensmanden der var den øverste dommer her (Næss, 1981, 149). I sagen mod Anders Poulsen, kan vi også læse at lagretsmændene var til stede. Disse var lokale bønder, der var med til at dømme. De havde ofte ikke så god kundskab om loven. Dette kunne blive et problem, da deres kendskab til lovene de dømte efter, ikke altid var så god som den måske burde være. Der findes eksempler hvor den dømmende magt har fået problemer i efterkant af en dom.

Et eksempel ses i forbindelse med Mandrup Schønnebøl (1603-1682), der var lagmand over Hålogaland, der inkluderede Nordland og Finnmark, og hans ophævelse af Maren

Jacobsdatters dom i underretten. Hun sad fængslet 16 uger, i det berygtede "heksehul" på Varøhus Fæstning. Maren blev frikendt på lagtinget d. 4. juni i Vardø, 1647. Schønnebøl lagde to ting til grund for at Maren skulle frikendes. Den første grund var at hun kun var blevet udlagt af en person, hvilket ikke var nok. Det er princippet *testit unus, testit nullus* der spiller ind: et vidne er intet vidne (Hagen, 2015a, 152). Den der havde udlagt hende, gik ind under Koldingske reces fra 1558, artikel 18, den om at ingen udediske mennesker kan vidne, da kvinden der havde vidnet selv var dømt for kriminalitet. Dette gjorde at personen ikke kunne vidne i retten, da vedkommende blev regnet for at være uetisk. Maren Jacobsdatters mand stævnedes sorenskriveren, Niels Jensen Zahl, og lagrettemændene for at have givet hans kone en forkert dom. Det endte med at sorenskriveren blev dømt til at betale sagsomkostningerne på 40 daler. Det blev også understregede at sorenskriveren ikke mistede sit arbejde. For lagrettemændene kom der ingen konsekvenser, da de ikke vidste bedre. Da sorenskriveren dør kort tid efter, bliver hans enke dømt til at betale de 40 daler, hendes mand var blevet dømt til at betale i erstatning. Det kan også tilføjes at i 1650 fik Schønnebøl personen der på grund af det ene vidneudsagn, som ikke egentlig kunne bruges og var hele grunden til at Maren endte i fangehullet i 16 uger, selv blev dømt til at sidde i boldt og jern (Hagen, 2015a, 153).

I eksemplet over, ændrer Mandrup Schønnebøl mange anklagede troldkvinders skæbner, ved at frifinde dem. 18 personer blev frifundet, i hans lagmandembedsperiode, 1647-1682. Han var til stede ved 23 sager og af de resterende fem sager, fik en mand og en kvinde bøder, Maren Olsdatter på 12 år, blev dømt til tugthuset i Bergen. Ifølge Rune Blix Hagen kan det ikke ses at hun blev sendt af sted (Hagen, 2015a, 158). De to sidste fik dødsdommen og blev brændt på bålet. Totalt i Finnmark blev minimum 71 personer formeldt anklaget for trolddom i hans embedsperiode. Han var en vigtig person og bliver af Rune Blix Hagen beskrevet som "heksenes advokat i Nord" (Hagen, 2015b, 212).

Der kom en lov i 1574 om at personer, der var blevet dømt til døden af kirkelige samlinger, måtte sidde og vente på at en lagmand kunne komme og kontrollere dommen. Dette kom da der havde været mange der var blevet dømt og henrettet, hvorefter man fandt ud af, at de havde været uskyldige (Alm, 2014, 15). Dette kan ses i sammenhæng med at kirken mistede mere og mere magt. Dette eksempel er interessant, selvom det er 44 år før Anders Poulsens sag. Det viser, at det kunne få konsekvenser at dømme uden at følge loven. På den anden side stod der i forordningen, der handlede om troldfolk, at embedsmændene kunne blive straffet, hvis de ikke gjorde alt hvad de kunne for at stille disse antagende troldfolk for retten og dømt.

3.3.3 Præsten – den moralske sjælevogter

"Presten som tjener på stedet, er et uvitende asen. Jeg kjente ham fra København der han opholdt seg hos familien til dr. Anders Krag. Senere ble han relegert fra universitet. Her går han nå for å være en fortreffelig prest, men tilhørerne er som presten. Han nyter nemlig stor autoritet hos disse kveghodene (bestiæ). I dag sa han til meg at han intet annet sted ville være, og at han takker professorene i København for at de hadde relegert ham." (Grubbe, 2004, 69)

Her kan vi læse hvordan præsten i Vardø bliver beskrevet af Sivert Grubbe, der var med på Christian IVs lange sejlur til Nord-Norge i 1599. Det er ikke høje tanker om hverken folk eller præsten vi kan læse. Præsten havde en central rolle i bysamfundet i 1500- og 1600-tallet.

Han tog sig af den sjælelige helse, men var også en form for bindeled mellem hans sognebørn og fogeden, da han havde myndighed til at anklage og indberette syndere. I tillæg havde præsten også til opgave at have overblik over de lokales moralske tilstande. Faktisk kom der love i 1629 og 1639, hvor der var fokus på at præsterne skulle opspore syndere, for så at anmelde dem til fogeden (Næss, 1981, 149).

Præstens rolle i byen var vigtig. Både i lokalsamfundet, som et samlingspunkt, men også i forbindelse med den sjælelige pleje. Han skulle holde oversigt over sine sognebørn, holde øje med den daglige tro og morale. Præsten hjalp fogeden og lensmanden med at holde ro og orden. I tillæg, var han vigtige i forbindelse med dem der sad fængslet. Præsten skulle give støtte og trøst efter forhørene. I tillæg var han aktiv i selv at afhøre, dog udenfor det retslige.

I 1600-tallet havde præsten en betydelig rolle i forbindelse med henrettelsen. Præstens tilstedeværelse var en vigtig del af præstembedet, da de dømte han skulle få de dømte til at angre og siden trøste dem med Guds ord. Både for dem der selv var troende, men også skarpt formane over for de hårdnakkede (Næss, 1981, 295). Præsten kan have benyttet skafotsange, hvilket er sange der blev delt ud og solgt ved hensættelser, til at formidle kristendomskundskab til lokalbefolkningen. Disse skafotsange er der desværre ikke blevet forsket meget på. En forsker der har set nærmere på dette, er folklorist Audun Kjus. Skafotsangene handlede gerne om, at den dømte angrede sig og at han så frem til at få sjælelig frelse. Det kunne også være en opremsning af hans gerning. Skafotsange var skrevet i førsteperson. Det skal siges at, netop på grund af at feltet ikke er forsket så meget på, ved man ikke med sikkerhed hvem der har skrevet dem. Alle de norske skafotsange Audun Kjus har fundet, er meget religiøse (Kjus, 2014, 51).

Selvom det ikke kommer tydeligt frem i retsdokumenterne, så er præsten med igennem hele processen. Han var med når de anklagede blev udsat for pinligt forhør, hvilket var det tortur blev kaldt, og havde også fri adgang til de anklagede i deres fangehul. Præsten var med når den anklagede var blevet erkendt skyldig og skulle modtage straffen. Hvis vi ser på præstens rolle i forbindelse med troldomsprocesserne, er der ikke meget vi kan se direkte i retsdokumenterne. Grunden til den manglende dokumentation, er formegentlig fordi samtiden har taget det for givet at man kendte til præstens rolle. Dette er et stadigt problem man møder på når man beskæftiger sig med historiske dokumenter. Vi ved fra andre retsprocesser at præsten har haft en aktiv rolle i afhøringerne. Et eksempel er sagen mod blandt andet Maren Olsdatter, der var en del af kædeprocessen 1662/63.

"Ettersom disse tre barna, Karen, Ingeborg og Maren, titt og ofte på Vardøhus, tidligere har bekjent at de har lært trolldomskunster og øvet seg i dem, er de, etter at de kom til Slottet, av lensherrens flittige tilholdelse og ved prestens daglige flid og formaning, forsøkt omvendt fra den onde ånd Djevelen og til Gud i himmelen, uten at dette har vært til noen nytte." (Lilienskiold, 1998, 204)

Vi kan se her at præsten besøgte dem hver dag og formanede dem i et forsøg på at få dem tilbage til Gud og frasige sig Djævelen. Præstens mål var af yderste vigtighed, for hvis de anklagede kunne erkende sine synder og gå ind i deres straf med et rent sind, ville de undgå evig fortabelse.

Et andet aspekt, der gav præsten magt i samfundet, var vigtigheden af, at have et "præstepas". Historiker og førstebibliotekar Ellen Alm forklarer at det var en form for pas, med en persons navn, fødested, forældre, yrke, forlovelser og ægteskabsindgåelser, straffeattest og ikke mindst var det her den lokale præst noterede hvis man havde været til alters (Alm, 2014, 30). Det kunne også indeholde en form for anbefaling, der blev brugt når man kom til et nyt sted. Løsgængereri var ulovligt og man kunne opfattes som utryg, hvis man ikke kunne dokumentere hvem man var og hvor man hørte hjemme. Det samme gjaldt et skudsmål, hvilket var en straffeattest og blev udstedt af præsten. Det blev set på som bevis og kunne bruges i retten.

Præsten havde stor magt i samfundet, selvom det varierede fra sted til sted. Han havde magt til at påvirke og bestemme folks ære og rygte. Han kunne bruge helvede til at skræmme folk på plads. Hans ansvar lå også i at få så mange som mulig, til at følge den rette tro og havde magt til at straffe den, som ikke fulgte rådene. I forbindelse med henrettelserne havde han også stor magt. At få den tiltalte til at erkende sine synder og ved at være en del af henrettelsesprocessen, vise tilskuerne hvad der kunne ske, om man ikke opførte sig ordentligt. Han nød ofte stor respekt og måske til og med frygt.

3.4 Refleksion

Nu har vi set på en del af konteksten rundt trolddomsprocesserne og de er blevet sat ind i tid og sted. I dette kapitel har vi set på hvilke love der har påvirket dem der håndterede Anders Poulsens sag. Trolddomslovingen blev opstrammet i 1617 og på den måde øgede presset for at få folk dømt for trolddom. I perioden efter 1617-lovgivningen kom, kan man tydeligt se et opsving trolddomssager, både i Danmark og Norge. Mandrup Schønnebøl frikendte tidligere trolddomsdømte kvinder og dem der dømte dem, fik selv konsekvenser, som vi så i eksemplet med Maren Jacobsdatter, hvis ikke lovværket blev overholdt. På den anden side kunne embedsmændene også komme i problemer, hvis man ikke gjorde sit yderste i sin jagt på troldfolket. Hvis vi ser på dette i sammenhæng med Anders Poulsens sag, så bliver sagens straf sendt videre til bestemmelse i København. En medvirkende faktor til valget om at sende det til København og ikke selv tage ansvar for straffen, kan have været frygten for hvad konsekvensen ville blive hvis de ikke tog den rigtige afgørelse.

Vi har set på hvilke offentlige personer der har været vigtige for at det lokale retssystem har fungeret og hvilken type roller i samfundet de har haft. Dette, for at få en idé om en del af de dømmendes udgangspunkt. Det er embedsmænd der har haft en vigtig rolle i samfundet og i tæt knyttet til lokalsamfundet. Præstens betydning, både i samfundet, men også under retsprocessen, er vigtig at have en idé om og tage med os videre. Det har ikke været et skille mellem retslige og det religiøse. Det har gjort at dem der dømte Anders Poulsen, ikke har set på han objektivt, men ud fra deres eget definerede verdensbillede. Det har ikke nødvendigvis stemt overens med Anders Poulsen. Det gør, at man må være opmærksom på fordomme og ord som kan være fejlforstået, når man læser retsdokumenterne.

4. Anders Poulsens trommen og samernes trolddom

I dette kapitel skal vi se nærmere på Anders Poulsen og hans beskrivelse af hans tromme. Vi skal også se på, hvordan samtiden opfattede og beskrev hvad samerne kunne af trolddom. Som nævnt tidligere, er Anders Poulsens forklaring en vigtig del af den samiske kulturhistorie. At man både kan læse beskrivelsen af trommen og samtidig studere den faktiske tromme, er af en sjældenhed. I dag er der desværre ikke mange trommer bevaret og grunden til det, er at i 1700-tallet kom der et øget fokus på at samerne skulle assimileres og et vigtigt redskab til det var, at tage trommen fra dem og brænde den. I dag er der bevaret omkring 80 trommer og kun et fåtal er intakte. Da man begyndte med at brænde trommerne, var der samer, der gemte deres trommer rund på fjeldet og det har ført til at der er blevet fundet trommer på fjeldet.

4.1 Beskrivelse af Anders Poulsens tromme

Anders Poulsens tromme og beskrivelsen af den, er en stor del af sagen mod ham. Udspørgningen om trommen strækker sig over mange håndskrevne sider og det er tydeligt at der fra udspørgens side, var stor interesse for trommen. Man finder ikke samme interesse for Quiwe Baarsens tromme – trommens udseende og brug omtales, men ikke påmalede symboler og disses betydning. Trommen blev et symbol på samernes kontakt med andre magter og den blev ofte brugt som en del af ritualer når der skulle skabes kontakt med magterne. Det er dog ikke alle der bruger tromme. Det ses blandt andet i sagen mod Quiwe Baarsen, hvor magi udøves ved hjælp af magiske ord og ved at dyppe sin bare fod i det stille vand og også kaste en griseunge ud i havet.

Både Anders Poulsen og Quiwe Baarsen giver gode beskrivelser af hvad trommen er lavet af og hvordan den ser ud. I sagen mod Quiwe Baarsen, kan man læse den første beskrivelse af en samisk tromme, som man kender til. Han forklarede i retten, at man havde brug for en runebomme, hvis man ville det, som sorenskriveren kalder "at rune" (QB, 4b). Den skulle laves af skovfyr og under rammen var der sat et stykke træ der gik på tværs af trommen, der fungerede som håndtag. Skindet på trommen blev lavet af stærkt oksekind. Omring kanten af trommen var festet dyreklove fra de forskellige dyr man kunne finde rundt om i landet. På selve bommen var der malt ni streger med olderbark. Trommen har også en hornhammer tilknyttet, der blev brugt til at slå på trommen med. Den var foret med bæverskind. Der hørte også en lille kobberfugl med, hvor på der kunne hænges små stykker kobber på vingerne. Denne lille fugl blev sat på trommen, mens der blev trommet og med hvert slag flyttede fuglen sig rundt (QB, 4b-5a).

Anders Poulsens tromme er lavet af skovfyr, og var formet som en stor rund og aflang skål. Ifølge Anders Poulsen fungerede trommen ikke, hvis den ikke var lavet af skovfyr. I bunden af skålen var der skåret ud to aflange huller, så træstykket i mellem dannede et håndtag. Trommeskindet var lavet af rensdyrskind. Rundt trommen, fæstet ved ænderne af trommen, hang der to ræveører, en rævesnude og en ræveklo. På skindet var der malet med kogt

olderbarkvand (AP, 2a). Disse beskrivelser har klare lighedstræk, men også elementer, der skiller dem fra hinanden. Anders Poulsens beskrivelse af trommens form er anderledes end beskrivelsen af Quiwe Baarsens. Anders Poulsens tromme er lavet i et stykke, med aflange hul, der er med til at lave håndtaget. Denne type tromme bliver kaldt en skåletromme. Hvorimod Quiwe Baarsens tromme er en rammetromme med et ekstra stykke træ der er sat ind som håndtag. Begge har på trommeskindet, fået malet symboler og streger med farven fra olderbark, der på dansk hedder røddebark. Hvis vi ser på skindet på trommerne, er den ene lavet med oksekind og den anden med rensdyrskind. Oksekindet er nok også fra et hanrensdyr. Begge trommer er lavet af samme træsort, skovfyr.

4.1.1 Anders Poulsens verdensbillede

For at skulle danne sig en forståelse for hvordan Anders Poulsens verdensbillede så ud, hvordan han så sig selv i forhold verden, er hans forklaring af, hvad tegnene på trommen betyder en vigtig kilde. Trommen er det eneste eksemplar af trommer hvor tegnene er sat i horisontale linjer, sat op i niveauer (Hagen, 2010, 32). De andre kendte trommer er sat op med et centrum i midten, med symboler i lag, ud mod kanten af trommen¹⁶. Om det var almindeligt også at sætte tegnene, som på Anders Poulsens tromme eller om tegnes opsæt var specielt, kan man ikke vide, da der ikke er et stort antal trommer tilbage.

Hvis man ser på tegnene på trommen, er det let at konkludere at der er tale om samiske og kristne symboler. Jeg mener at det ikke er så enkelt at inddele dem i klart samisk og klart kristent. Hvis tager Anders Poulsens forklaring på alvor, så ser han sig selv som en god kristen.

“han ikke haver frasagt sig gud i himmelen eller sin kristendom, men når ham tilbad de afmalede guder, mente han med dem gud i himmelen, og efter det han fornemmer at det er øvrigheden imod at han bruger runebomben, vil han den nu forlade, og ligesom andre folk tro på gud i himmelen.” (AP, 6a)

Anders Poulsen forklarer, at han ikke har frasagt sig gud i himmelen, eller hans egen kristendom. Hvis vi ser dette i sammenhæng med tidligere trolddomssager, er det, at indgå en pagt med djævelen og afsige sig sin kristne dåb, ofte en del af sagerne. Her nægter han for det og for at bevise det, er han villig til at stoppe med at bruge trommen og ligesom andre, tro på gud i himmelen. Han lægger også til, at når han tilbeder guder på trommen er der egentlig tale om gud i himmelen.

Anders Poulsen virker til at have en forståelse af hans forståelse af kristendom ikke passer ind i det som den dømmende magt. Præsten har formegentlig informeret ham om at han kan blive brændt på bålet. Anders Poulsens forklaring kommer ikke direkte fra hans egen mund, men er skrevet ned efter at både blevet oversat og fortolket. Det medfører at det ikke er enkelt at udtale sig om han har tilpasset sig det, han tror øvrigheden ønsker at høre, eller hans forklaring er som han oprigtigt tolker tegnene på trommen. Eller om der er tale om en mellemting. Samtidig, så mærker man også en nysgerrighed hos Knag, både når man læser retsdokumentet, men også i *Relasjonen*. Man ser, hvordan der kommer et fokus på at prøve at forstå, hvad denne tromme er og hvad den kan bruges til. I *Relasjonen*, ser man hvordan Niels Knag beskriver, hvordan han prøver at få Anders Poulsen til at indvie Knag i hans

¹⁶ Et eksempel er Folldalstrommen

”kunster”. Det kan virke som at der kun er Anders Poulsen og Knag tilstede, men hvis det havde været tilfældet, havde de ikke kunne snakke sammen. Der er derfor også en ”finnelensmand” til stede og han fungerede som tolk. Præsten har nok også været til stede, om ikke hele tiden, så i perioder. Knag fortæller:

”Jeg spurde ham og, om han ville lære mig sine Konster, saa jeg kunde, ligesom han spille Paa Rune-Bommen, saa ville jeg give ham hvad han hos mig ville have, tilmed skulde han blive fri og ingen Straf lide, sagde det ret at være mit Alvor at ville lære, dog saa stil-svingende at ingen maatte Det vide. Da han ikke merket andet end det var mit Alvor, loe han hjertelig og sagde, om jeg ville lære, saa ville han give mig med en god Villie denne Rune-Bomme, thi da kunde jeg hjælpe ham og hans ganske Slægt. Jeg spurde ham: om jek skulle gaa et Aar vild og gal, naar jeg lærde. Dertil svarede han maaske Nej, du har better forstandig paa dit Hoved, du taaler stor Visdom som fattig Findmand sin Hoved, du gjemmer nok den Klog og den Guds Visdom, Ja den Docterskab uden gal, ja uden vild, see saa vi lærer dig, naa skal du først aabenbare for ald denne Gud, ja for Achien, for Dom-Kirk, ja ald med Haab, ret aabenbarlig bekjende ald din Synd, du har gjort i denne Verden, som du kan mindes, saa skal du bede ald Din Gud om Forladelse, saa vi det hører, ja falde paa dine Knæ, og bede ham med ret Hjerte; Dernest skal du love, du aldrig din Liv lang vil gjøre mere sliig Synd, og tro, ja tænkr i dit Hjerte han er ret Gud, see, saa hør han Gud dig, han hjælper dig, han giver ret strax Forladelse, og giver dig mandelig stor Visdom; Han passer ikke synderlig Menniske, naar han ikke først beder om Forladelse.

Da han dette havde talet, spurde jeg Ham, hvad jeg mere skulde gjøre, naar jeg skulde lære, hvortil han spurte Guderne som hannem svarede, du skal ikke sige hannem mere, førend han har gjort alt det ham nu er sagt. Jeg svarede det ingenlunde ville gjøre, alt sammen fra Begyndelsen til Enden hvorledes jeg skulde lære, han spurte Gud atter igjen, hvor han blev befalet mig ikke videre at sige, før jeg den haffte erklæret for Guder, bekjent mine Synder for dem, bedet dem om Forladelse, og derhos gjort Løffte, om et rent og helligt Levent, og endelig om den Visdom jeg forlanget. Da saadant ikke skeede, blev han ilde tilfreds og græd meget.”
(Knag, 1693, 9-10)

Her ser vi hvordan Knag prøver, at få Anders Poulsen til at lære ham at bruge trommen. Niels Knag prøver at friste ham at med muligheden for at slippe for straf. Anders Poulsen bliver glad og er villig til at lære Knag. Når Knag spørger om han også bliver vild og gal i et år, er svaret at det måske ikke vil ske. Han har bedre forstand og har stor visdom, så han lærer det nok hurtigt. Det kan næsten virke som ros fra Anders Poulsens side. Dog må han først erkende sine synder til gud og bede om forladelse. Love ikke at synde mere og oprigtigt, i sit hjerte tro på at denne gud er den rigtige gud. Anders Poulsen vil ikke fortælle Knag mere om processen, før han har gjort det som han fik besked om. Når Anders Poulsen forstår at det ikke kommer på tale, bliver han ked af det og begynder at græde. Grunden til gråden kan være fordi han føler sig svigtet og udnyttet. Det kan også være at han er bange for at han har gjort gud vred. Det kan også tænkes at Anders Poulsen ser, havde Knag prøver på og derfor gør et forsøg på, at gøre det svært for Knag at lære at bruge trommen. Det er ikke til at vide, hvad grunden har været. I starten af hændelsen virker Anders Poulsen til, med åbne arme, stort set uden forbehold fortælle, hvad Knag vil vide. For eksempel, når Anders Poulsen fortæller om hans ene søn Christopher og hans evner.

”... De haver Djævelen skindbarlig hos sig, de ere og meget forfaren i samme Kunst, som taler ved Steene og Træe, iblant hvilke ere denne Finds Søn ved navn Christopher som har vist mig Menniskers Gestalt i et Beger Brendevin, har ladet en

Tin-Kande danse for sig paa Bordet, manet en Jord-frøsen Steen at komme op til sig, med flere han Gygle-Kunster mand haver seet av ham.” (Knag, 1693, 3)

Det er Niels Knags egen kommentar i forbindelse med forhøret, vi kan læse. Han har, ifølge ham selv, mødt Christopher, Anders Poulsens søn, og fået vist forskellige mærkelige ting. Anders Poulsen selv forklarer at Christopher kan snakke med sten. Sorenskriver Knags beskrivelser af hvad Christopher skal have vist ham – at kunne vise et mennesket skikkelse i et bæger med brændevin, at få en tinkande til at danse på bordet, eller at kunne mane en fastfrossen sten op af jorden – er ikke typiske eksempel på hvad der fremgår af beskrivelserne i retssagerne. Dette betyder ikke at det ikke var muligt og ikke passer ind i forståelsen af samisk magi. I citatet over, siger Knag også at *“... de ere og meget forfaren i samme Kunst, som taler ved Steene og Træe, iblandt hvilket er denne Finds søn ...”*. Han siger at samerne er kendt for blandt andet at kunne tale med sten og træer, og at netop Christopher har evner, som han til og med selv har fået fremvist. Samerne var generelt kendt for at have mystiske og magiske evner, der ofte var knyttet op mod naturen. En anden sag, hvor der nævnes at en same kan snakke med sten, er fra 1638. Sagen omhandler et ægtepar, samene Niels Rastesen og hans kone Solveig Andersdatter. Lilienskiold har skrevet følgende: *“... Sa at han utøvet sin kunst ved at han fikk steiner til å tale og ofret kveg til dem”* (Lilienskiold, 1998, 134). Her ofres der også kvæg til stene. Det ses ikke i forbindelse med Christopher, men kan være knyttet til ofringer til stenformationer, der havde hellig betydning for samene.

I retsdokumentet kan vi læse hvordan Anders Poulsen under det første forhør fortæller om Christopher. Anders Poulsen har fortalt at hans søn, Christoffer, kan snakke med sten, men også er en god doktor, dog kan han ikke bruge trommen: *“hvilken en i vestfinnmark ved navn Chrisopher han sagde at være en god doktor, dog ikke kan runebommens doktorskab, men kan tale ved sten, og der får svar hvad han spørger efter”* (AP, 1b). Det forklares at han, næste gang han sidder i retten, ikke kan huske, at han skal have sagt det. Dette er i sig selv interessant; har Anders Poulsen forstået, kun i efterkant af forhøret, at han også har sat sin søn i fare og derfor trukket det tilbage? Det kan vi ikke vide, men det virker ikke til at det har haft den store indvirkning på Knag, der skriver ned begge forhør. Det forklares også at folk ikke altid hørte efter Christophers formaninger.

“[...] hans søn Christopher fik af en sten at vide de Slemme vejr anno 86 da de mange folk druknede her i øst, hvorfor han forbød at ingen måtte ro den dag, men som ingen ville adlyde ham, ja ikke hans egen bror, da blev de og borte [...] ” (AP, 5b-6a)

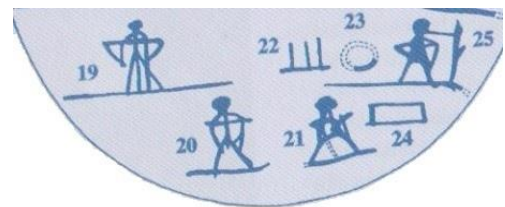
Det virker ikke til, at han bliver taget særligt alvorlig, da selv hans egen bror tager ud på havet og ender med at drukne. Der kan være mange grunde til at ingen hørte på Christopher og den talende sten. En grund kan være at det egentlig er en profeti i efterkant. Altså at hændelsen blev brugt til at bygge hans eget rygte op. At han egentlig ikke advarede dem i det hele taget, men sagde at han havde gjort det. En anden grund kan være at broren tog afstand fra det samiske og ved at ignorere broderens advarsel, ønskede at passe bedre ind i det norske samfund. Det kan også være at indbyggerne i lokalsamfundet ikke tog Christopher seriøst. Eller det kan være Anders Poulsens måde at vise, at hans søn har specielle kræfter, ved at tillægge ham en profeti, og at han derfor ikke advarede folkene. Men grunden til at ingen hørte på Christopher er kun noget vi kan spekulere i.

Anders Poulsen kan have haft en forståelse af kristendommen, der blev blandet med den

samiske kultur og kulturforståelse. Han kan have været i kirke og hørt på det der blev forkyndt og siden tolket det ud fra hans eget udgangspunkt. Der har været en overgangsperiode hvor de to forskellige religioner/kulturer smelter sammen og skaber noget eget der hverken er det ene eller det andet. Vi kan se at dette er tilfældet med Anders Poulsen og hans tromme. Når han forklarer tegnene, optræder der elementer fra både kristendommen og det som kan forstås som samisk. I tillæg vides det ikke med sikkerhed, hvem der har lavet trommen og tegnene. Hans forklaring ændres fra at han selv har lavet trommen til at han fik den af Anders Pedersen i Tørne lappemark. Betydningen af tegnene kan sagtens have ændres sig alt efter hvem der havde trommen, men det er kun noget der kan gættes om.

På den femte og sidste rad på trommen, får man et indblik i en form for helvede og hvordan de forskellige djævle er relateret til hinanden. Gennem Knags kommentarer i *Relasjonen* bliver familiestrukturen forstærket.

Det første symbol er en kvindeskikkelse, der skal være den bundne djævels kvinde (AP, 4a). I referatet fra det første forhør er der tilføjet at denne kvindeskikkelse er mor til den store djævel (Knag, 1693, 5). Hvem denne djævel er vides ikke, men det kan passe med at det er den djævel der regerer i helvede, da det er den bundne djævels søn. Der er snak om den tredje, der er den djævel, der er løs og regerer i helvede og svæver rundt i verden. Denne djævel stak af, da gud bandt den anden djævel. Det forklares også at gud havde jernsko på og trådte denne i en stor myr (AP, 4a) og hos Knag er der lagt til at så snart Gud gik fra ham igen, stod han op og løb væk (Knag, 1693, 5-6). Det syvende og sidste symbol, er den bundene djævel og den er bundet i en lænke fra halsen. Dette skete, da gud skabte verden (AP, 4b). Han har meget at sige i Helvede, men intet i Verden (Knag, 1693, 6), forklarer Knag. Der er en djævel til, men ud fra beskrivelserne, er den ikke en del af familiestrukturen. Det er det andet symbol. Det være en djævel der dræber mennesker, da han er alle slags sygdomme. Hos Knag er der også her tilføjet hvilke sygdomme der er tale om, nemlig Spedalskhed, Faldensyge, Vattersot og deslige. Denne djævel er også alle forskellige legemsbeskadigelser, der kan opleves. Videre så dræbes både mennesker og dyr af denne djævel (Knag, 1693, 5).



2) Tegnene på den femte og sidste rad (Hagen, 2010, 33).

Hvis man ser på familiestrukturen, har man en far, en søn, en mor og en der ikke virker til at have familietilknytning. Det er sønnen, der vandrer frit rundt i helvede og på jorden. Faren er bundet og må blive i helvede. Det kan tolkes som en omvendt udgave af treenigheden og Jomfru Maria. Faren er bundet til himmelen, mens søn vandrer rundt på jorden. Den der ikke har tilknytning til familiekonstellationen, kan ses på som den hellige ånd. Man kan ikke vide hvad dem der skulle dømme Anders Poulsen, tænkte når han fortalte om djævlene på trommen. De kan også have set på hans forklaring og beskrivelser af djævle, som et bevis for at han tilbødte djævelen. Den dømmende magt var på udkig efter ting der ikke passede ind i den rette tro. Disse beskrivelser af djævle passer ikke ind deres forståelse af netop denne. Det kan minde om et klassisk verdensbillede, men der er også andre elementer, der skaber en form for forvrænget kristendom og kan have være med til at gøre ondt værre. Det kan også have været rester af en gammel samisk myte, men det er ren spekulation.

På den femte rad på trommen er der tre symboler, som Knag har tegnet, symbol nummer fire, fem og seks. Jeg har medtaget de tre billeder og de er hentet fra Willumsens *Kilder til troldomsprocessene i Finnmark* (2010, 384). Den første af de tre bliver kaldt *Hilvet Tol*, hvilket skal være helvedets ild og den brænder menneskernes sjæle i helvede (AP, 4b). Knag tilføjer at det også er deres legemer der bliver brændt (Knag, 1693, 6). Den næste kaldes *Hilvet Trave Giedme* og den skal være helvedets tjærekedel, der koger menneskernes sjæle i helvede. Den sidste er *Hilvet Haufd*, det skal være helvedets grav, hvor Gud kaster alle dem der tror på djævelen (AP, 4b) også her har Knag tilføjet at det er legemerne der kastes i (Knag, 1693, 6).



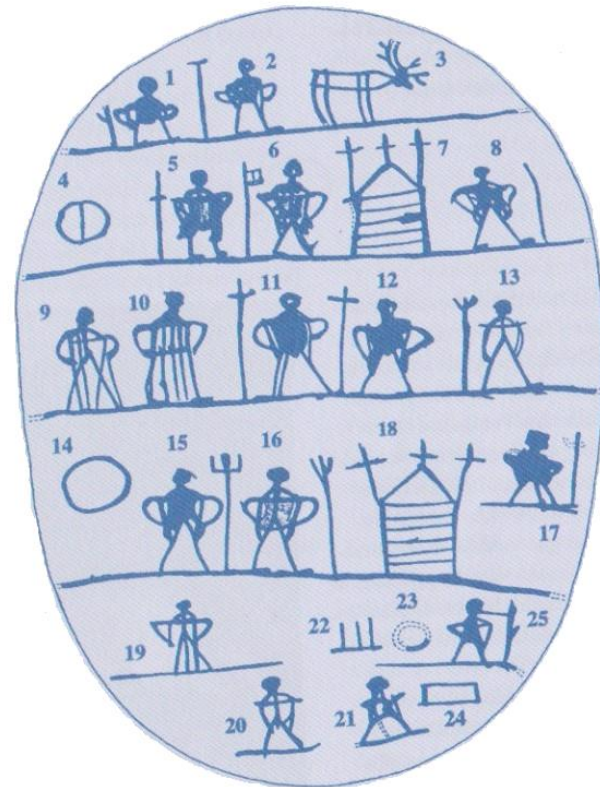
Disse tre symboler handler om at straffe og pine menneskers sjæle og legemer. De kan tolkes som torturen i helvede, som præsten prædiket om. Det er muligt, at disse tegn også blev tolket som en form for tilbedelse af helvede. Det er ikke til at vide hvad Anders Poulsen selv mente. Det kan være, om vi skal tolke hans forklaring som sandhed, at han har set for sig en verden delt ind i niveau med et som underverden. Det er selvfølgelig med forbehold om, at hans forklaring er både oversat og nedskrevet, så det ikke er hans egne ord der står skrevet. Beskrivelserne på den femte rad skiller sig ud fra de fire andre, ved at handle om djævl og helvede. Det er også til denne rad, at dechelen (viseren) danser, når tyve skal straffes, hvilket vi skal se på senere i dette kapitel.

Djævelen og hjælpedjævl er ofte nævnt i trolddomssagerne. Der er, som vi har set på tidligere, gerne en idé om at det er djævelen der står bag ugerningerne som troldfolket udfører. Man ser også eksempler på at de anklagede skulle have haft hjælpedjævl, der gerne havde taget dyreskikkelse, som vi så i sagen mod Elsebe fra 1621. det er ofte når der er indgået en djævlpagt. I sagen mod Quiwe Baarsen bliver "apostel" brugt om den der bliver spurgt om noget og er et ord for hjælpedjævel (QB, 5a).

4.1.1.1 Tegnene og deres beskrivelse

I det næste skal vi gå nærmere ind på de resterende symboler på trommen. Jeg beskriver alle tegnene, men kommenter dem ikke her. Jeg vil senere trække frem dem, der er relevante i henhold til opgave. Beskrivelserne er fordelt på flere håndskrevne sider (AP, 2a-4b).

Det første tegn kalder han for *ilmaris* og er storm og dårligt vejr. Når gud tilbedes, kan også det dårligt vejr tilbagekaldes. Det er syndigt at bede om det dårlige vejr. *Ilmaris* kan også lave dårligt vejr, der kan bruge til at ødelægge skibe og både. Den næste er *Diermis*, torden. Beder man til gud, så hjælper *Diermis*. Når der er højvande med dårligt vejr, kan *diermis* kalde det tilbage, men han har ingen magt før gud giver ham lov. Han kan gøre det dårlige vejr godt igen hvis han får lov af gud. Den næste er *Gvodde*, en vildren. Når gud tilbedes, giver den lykke til at skyde vilde rensdyr. Hvis viseren ikke vil danse til denne ren, når man slår på trommen, bliver der ingen lykke i rensdyrjagten.



3) Tegning af Anders Poulsens tromme (Hagen, 2010, 33).

På den anden rad er den første en rund cirkel med en steg igennem og hedder *peive*. Den er solen og når man beder gud, skal den give god solskin, ren luft og smukt vejr, når rensdyrene vil kalve og når korn og hø skal vokse. Ellers giver den godt vejr når man beder om det.

Det næste symbol er en menneskeskikkelse som Anders Poulsen kalder *Jumal barn*. Det er guds barn, eller guds søn Kristus. Når han tilbedes, bliver man løst for alle sine synder. Den tredje, er en menneskeskikkelse han kalder *jumal Etziem*, der er Gud Fader. Han staffer alle synder og hjælper og fremskaffe, ja skikker og staffer, når han bliver bedt om det.

Det næste symbol er en kirke der bliver kaldt *domkirke* og den tilbeder han, fordi han selv har lavet den. Han får syndernes forladelse, sjælens saglighed, og en kristelig død, enten man dør eller lever, så hjælper samme kirke. Det femte symbol på rad nummer 2 er en menneskeskikkelse der bliver kaldt *Engil*, det skal være Gud Den Hellige Ånd. Når han bliver tilbedt løser han fra alle synder så man bliver et nyt og rent menneske når han vil hjælpe. Det forklares at den gud der ofte omtales, er de skikkelser og figurer, han har afmalet efter personerne i guddommen. Han har lært det af sin mor. Hver af disse figurer har også en stav hos sig, som han kalder *Junker Sabbe* eller *Stur Her Sabbe*. Det forklares at det er Junkers¹⁷

¹⁷ I 1600-tallets retreferater var "Junker" et tilnavn på lensherren eller Amtmanden der boede på Vardøhus

stav eller store herrers stav. Det er ligesom jordens herre har sine stave i hånden, har også disse personer i hånden.

På den tredje rad er den første figur Sankt Anna¹⁸ og han forklarer at det er Marias søster. Hun er i råd med Maria når hun hjælper, ellers kan hun ikke gøre noget uden Marias vilje.

Den næste er en kvindeskikkelse som bliver nævnt med forskellige navn, *Maria, Jumal Enne, Jumal Ache*, det er *Maria*, kristi mor, guds kvinde. Når hun tilbedes, hjælper hun specielt barselskvinder. Hun hjælper også til at løse fra alle synder og hjælper og tilbedes lige ved Gud.

De næste tre menneskeskikkelser kalder han *Julle pieve, Julle herr*. Det er juledage, juleherrer som råder julen. *Oucht Jule Peivher* er første juledags herre og *Gougt Jule pieve herr*, er anden juledags herre. Den tredje juledags herre er *Gvolme Jul pieve herr*. Når nogen vanhelliger disse dage, bliver de straffet. Hvis man har holdt juledagene hellig på ret måde og vil bede gud om noget, bliver de tre dage stillet frem for gud og meddeler at man haver holdt de dage hellige, og at gud af disse årsager vil hjælpe. Anders Poulsen ville ikke forklare sig nærmere om juledagene.

Det første tegn på den fjerde rad er en rund cirkel der kaldes *Manna*, og det skal være månen. Når gud tilbedes, giver den klart skin og godt natvejr selvom det er overskyet. Andet ville han ikke bekende. De næste to er menneskeskikkelser, han kalder *olmoug mane kirche* og det er folk, der går til kirke. Hvilket han holder kun for en bemærkning, ligesom andre folk går til kirke.

Det fjerde og næst sidste symbol på raden er en kirkelig skikkelse, der bliver kaldt *kirche*. Den skal være den kirke han selv holdet til. Der ofres, af ham selv og andre til denne kirke. Der er snak om voksllys, penge og andet. Ingen ofrer, medmindre de bliver hjulpet og offeret bliver leveret til den rette kirkes præst, der er den kirke der er afmalet på trommen. Hvis nogen er syg, eller har modgang på rensdyr eller andet ondt oplevet, så bedes og loves til kirken. Når man så bliver hjulpet, får kirken det der er blevet lovet. Dette tegn, kirken, er det næste vi skal se på. Det sidste tegn er en mandskikkelse, der står på den anden side af kirken og det skal være en der kommer på den anden side og vil gå til kirken.

Den sidste rad, den femte, tager for sig djævlene og helvede, som vi allerede har set på tidligere.

4.1.2 Anders Poulsen og kirken der er afbilledet på trommen

I den nordlige del af det dansk-norske rige tog det længere tid for reformationen at få fodfæste og det har påvirket hvor hurtigt protestantismen erstattede katolicismen. Anders Poulsen var som sagt, fra Thorne lappmark i Sverige. Han har formegentlig taget med sig rituel praksis og hans forhold til kristendommen, når han flyttede til Finnmark. Han har ifølge ham selv boet flere steder, både øst og vest i Finnmark. Det følgende, er fra hans beskrivelse af det fjerde tegn på fjerde red:

Fæstning (Willumsen, 2017, 267, note 26).

¹⁸ Sankt Anna var ikke Marias søster, men mor.

"[Det fjerde tegn] Er en kirkelig skikkelse som han kalder Kirche, og skal betyde den kirke hvor han haver sit tilhold ved; til denne kirke siger han både sig selv og andre ofrer, både vokslys, penge og andet, dog ofrer ingen med mindre de bliver hjulpet, hvilket offer, de siden leverer til præsten i den rette kirke, som denne afmaledede haver sin betydning fra, ligeledes når nogen er syg, eller haver modgang på ren eller andet ondt er noget vederfaret, da bedes og lovet til denne kirke, og når så nogen bliver hjulpet da får kirken hvis lovet er." (Ap, 4a)

Her ser vi hvordan Niels Knag nedskriver Anders Poulsens forklaring om kirken. Til denne kirke bliver der af flere blandt andet ofret vokslys. Han påpeger at det kun gøres som en form for svar, hvis de er blevet hjulpet. Hvis man er syg eller har oplevet andet ondt, så kan man bede og love noget til kirken. Det giver man så til kirken, når det går en bedre.

Denne beskrivelse af tegnet på trommen, er af en vigtig betydning i form af, at forstå Anders Poulsen og hvor han kommer fra. Siv Rasmussen, førstelektor ved Norges arktiske universitet, forklarer at i Torne lappmark, var der i 1600- og 1700-tallet, en udbredt skik om at give gaver til kirkerne. Det ses også i kirker langs Finnmarkskysten, dog i meget mindre grad (Rasmussen, 2017, 142). *"De vanligste gavene i kirkene i Torne lappmark var penger, vokslys, oster av reinmelk, hansker av reinskinn og skinn fra vilt. Også laks og reintunger ble gitt i gave."* (Rasmussen, 2017, 143). Det er netop vokslys og penge han nævner. Ud fra dette, kan vi sige at Anders Poulsen har været kendt med og været i et lokalsamfund, hvor det har været almindeligt at samer har ofret til kirker. Rasmussen trækker også frem et eksempel på at samer har været i kontakt med kirker. Som eksempel viser hun til noaiden Simon Henriksen Stub, der ifølge regnskabsbogen for Kjelvik kirke fra 1693, har givet et vokslys til kirken. Han var også fra Torne lappmark og Rasmussen mener at det formegentlig er noget han har taget med sig hjemmefra (Rasmussen, 2017, 143). Rasmussen argumenterer for at reformationen kom senere til Sápmi, hvilket er en fællesbetegnelse for de samiske områder i henholdsvis i Norge, Sverige og Finland. Hun fremhæver sagen mod Anders Poulsen og ser på hvordan hans baggrund, det at han er fra Torne lappmark, i Sverige, kan vise at beskrivelsen af tegnene han kommer med i forbindelse med retssagen, passer overens med til ritual praksis i området (Rasmussen, 2017, 141-142).

Hun mener at i Finnmark og Torne lappmark har man til en vis grad blandet de to religioner. Fra tidlig nytid er der mange spor efter katolsk kristendom i området, der til dels optræder sammen med elementer fra samisk religion (Rasmussen, 2017, 133). *"I Torne lappmark var den samiske befolkningen stort sett enerådende til 1673, da det ble tillat for ikke-samer å slå seg ned der. De fleste kirkebyggene i Torne lappmark ble satt opp i perioden 1606-1703"* (Rasmussen, 2017, 131).

I løbet af 1500- og 1600-tallet blev der taget flere initiativer af de svenske konger til at drive kirkelig virksomhed i de samiske områder. Blandt andet blev samerne beordret til at betale skat en gang i året (Rasmussen, 2017, 135). Dette med at betale skat, er også noget de norske samer blev presset til. Det skabte problemer og usikkerhed at flytsamerne ikke havde ét fast sted at holde til. Det gjorde at samerne kunne risikere at betale skat til Danmark-Norge, Sverige, Finland og Rusland. I Sverige, var der, når der skulle betales skat, også præster tilstede med det formål at holde gudstjenester, døbe børn og andre kirkelige opgaver (Rasmussen, 2017, 135). Der kom en lov i 1618, der havde som hovedfokus at sørge for at biskopperne skulle besøge Finnmark hvert tredje år. Der kom også et pålæg, i 1631, om at

præster skulle forkynde nordmænd, finner og lapper, som Rasmussen forklarer (Rasmussen, 2017,136). Det hed også i forordningen, at samisktalende personer og samer skulle læres op af enkelte præster, så de kunne sendes ud som lærere, blandt samerne. Realiteten blev dog at kun en rejsepræst blev sendt ud blandt sydsamerne (Rasmussen, 2017, 137). Rasmussen trækker frem Isaac Olsen (ca. 1680-1730) der var lærer for samerne i Varanger i perioden 1703-1716. Han mente at katolsk tro og samisk religion var afgudsdyrkelse (Rasmussen, 2017, 139). Selvom Isaac Olsen var lærer senere end sagen mod Anders Poulsen foregår, så er han nok ikke den eneste med denne holdning. Med reformationen i Europa og Danmark-Norge kom også den intellektuelle holdning, dæmonologien, frem og blev sat i system. Den tog for sig djævelens samvirke med mennesker. Dæmonologien er en vigtig del af konteksten for at forstå hvorfor Anders Poulsen ender op på tiltalebænken.

4.2 Samerne og opfattelsen af deres trolddom

Vi skal se på hvilke almene holdninger der florerede i samtiden, om samernes evner til at udføre trolddom. Det er disse holdninger der også finder sin vej ind i retssalen.

4.2.1. Tyve og genfindning af stjålne genstande

Det første vi skal se på, er digter og præst Peter Dass' beskrivelse af hvordan samerne kunne finde og straffe tyve. Beskrivelsen er fra *Nordlands trompet* der blev skrevet i slutningen af 1600-tallet, men blev først udgivet 32 år efter Peter Dass døde, i 1739. Dass har en indgående beskrivelse af samer og vi skal her se på et lille uddrag.

*”Er noget tyvagtelig snappet dig bort,
Og veed ikke, hvilken det Puds haver giort,
Søeg Finnen, han skal det opdage,
Han skal dig Personen navngive med hast,
Og komme de skyldige Fingre til Last,
At bære det staa[n]ne tilbage;
Begierer du Tyven et Merke maae faae,
Hans syndige Gierning at kiendes derpaa,
Det er ham et liden Umage,
At sende sin kunstrige Dievel et Bud,
Han ville gesvindig af Hovedet ud
Et Øye på tyven udslage;” (Dass, 1997, 71)*

Her ser vi at Dass forklarer at samer kan finde ting der er blevet stjålet, og at tyven vil komme tilbage med det der blev stjålet. I tillæg kan han også, hvis det er ønskeligt, straffe tyven, ved at få øjet til tyven slået ud, af sin djævel.

Vi ser også i sagen mod Anders Poulsen, at han skal være kommet med en forklaring omkring tyve.

”Tyve derom sagde han, og viste på samme måde som om gand, at dechelen danser til en af djævlene, da spiller han så længe, at gud straffer tyven som noget har stjålet, så at han tørres og udmattes at han bliver ligesom tørt træ.” (AP, 5b)

Her får vi også en beskrivelse af hvordan trommen bliver brugt til at straffe tyven. Dechelen, der fungerede som en viser, bevægede sig rundt på trommen når der blev slået på den of dansede ned til der hvor djævlene er afbildet, på den nederste rad på trommen. Straffen blev, i stedet for et udrevet øje, hellere at tyven altså tørrede ind. Kunsten at genfinde tyvekoster er ikke noget der kun er knyttet til samerne, men kan ses i folkemagien. For eksempel kan man i mange sortebøger finde opskrifter og trylleformularer for at standse tyven og eventuelt få ham til at vende tilbage med byttet.¹⁹

4.2.2 At rejse til lande langt væk

Omtalte Anders Poulsen blev femkaldet, og på tilspørgelse svarede, at da han lærte runeboomens kunst af sin mor skete det af årsager, han ville vide hvor folk lever lang fra, om De haver god lykke, han derom spørger efter, om rejsende folk skal have god lykke, at ville hjælpe folk når de var i nød, og ved samme kunst ville gøre godt, hvilket hans mor sagde at slig kunst skulle hun lære ham, men han selv ikke begærede at ville lære, (AP, 6a-6b)

Anders Poulsen bliver her spurgt om hvordan og hvorfor han lærte at bruge trommen. I hans svar modsiger han sig selv, som vi kan læse i citatet over. Først forklarer han at han vil lære kunsten for at kunne få viden om hvordan andre mennesker lever andre steder og om de har god lykke. I tillæg ønsker han også at hjælpe rejsende og andre i nød. Bagefter forklarer han at han ikke ønskede at lære kunsten, da hans mor siger hun godt kan lære ham det (AP, 6a-6b). Jeg tolker dette som at han ønskede at vide hvad der skete langt væk, men da han kendte til de kræfter der var knyttet til kunsten og hvor farligt det kunne være at lære.

Anders Poulsens ønske er altså at få vide, hvordan andre folk har det andre steder. Det, at kunne spå om fremtiden eller fortælle om begivenheder der sker samtidig andre steder, ser man også i dagbogen fra Sivert Grubbe, da de var afsted med Christian IV, i 1599. Sivert Grubbe skriver om den 25. maj, da de er i Kidlin, i Rusland, at der var en finne, der ville fortælle en af dem der var med på skibet, hvordan det stod til i København. Dog havde de desværre ikke tid til at blive der så længe, at finnen blev færdig med sine forberedelser. Finnen kunne også gånd (Grubbe, 2001, 72). Da rejsefølget kom til Vardø, mødte de en same, *Tuickvas*, der fortalte at kaptajnen ville blive udsat for fare, men at han ville komme sig vel hjem igen. Det understreges at dette endte med at gå i opfyldelse (Grubbe, 2001, 74). Her ser vi at finnen var gået i gang med sine forberedelser for at kunne bringe viden fra København tilbage, men på grund af tidsmangel må det afsluttes og de finder altså ikke ud af hvad der var sket af nyt under deres rejse. Vi ser også at det understreges at *Tuickvas*’ spådom gik i opfyldelse, hvilket kan tolkes som at Grubbe troede på samens egenskaber. Vi skal senere høre mere fra Kong Christian 4. tur i 1599.

¹⁹ For mere information om ”Svartebøger” er *Svartebøger*, skrevet af Velle Espeland (2014), et fint sted at strate.

Også Peter Dass har skrevet om samernes evne til at bringe viden fra andre lande:

*"Og est du paa denne nærværende Dag
Begierlig at viide, hvad Handel og Sag
Paa de og de Steder sig hænde
I fremmed fraliggende Pladser og Ort,
Jeg kiender de Finner, det haver kundgiort
Og kunde det give tilkiende.
Han kaster sig flad op paa Jorden udstrakt,
Og falder slet hen i Besvimels-Afmagt,
Foruden al rørendes Aande
Men naar han til Livet opqvegnes igjen
Fortæller han, hvor han vidt-værendes hen
Har vanket i fremmede Lande."* (Dass, 1997, 71-72)

Peter Dass forklarer at han kender samer der kan fortælle hvordan der er i fremmede lande. Vi får også en beskrivelse af, hvordan det foregår. Samen kaster sig til jorden, udstrakt og besvimer. Dette kan ses på som en form for trance og det er ofte en scene der er blevet illustreret. Denne trancelignende tilstand er ikke beskrevet i de to retssager mod henholdsvis Quiwe Baarsen og Anders Poulsen.

Præst og humanist Peder Claussøn Friis (1545-1613) skrev bogen *Norriges oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse* der blev skrevet færdig i 1613, men den blev først udgivet efter hans død, i 1632. forklarer også om både det at få viden langvejsfra og at samerne svimer af.

"De kunde oc fly een at vide, huad der skeer paa andre Ssteder langt borte, oc da legger hand sig ned oc gifuer sin Aande fra sig, oc ligger som hand var død, oc er sort oc blaa i sit Ansict, oc saaledis ligger hand en Time eller halff-anden, efter som Steden er langt borte, som hand skal forfare nogit paa, oc naar hand da opvogner igjen, kand hand sige, huorledis det gaar til, oc hand visse Personer gjøre oc hafue for Hænder paa det Sted, som hand er ombeden at forfare paa." (Friis, 1881, 401)²⁰

Her er der ikke beskrevet at der bruges en tromme for at komme i denne tilstand. Samen lægger sig enkelt ned og giver fra sig det han kalder for *aande*, og bliver blå og sort i ansigtet. Det kan tænkes at farverne i ansigtet kan tyde på oxygenmangel. Alt afhængig af afstanden til stedet hvorfra viden er ønsket, tager det en time eller halvanden. Når han vågner op, kan han fortælle hvordan det går på det sted han blev spurgt om at undersøge.

At kunne spå om fremtiden og berette om hvad der skete andre steder, selv langt væk, kan sættes i samme boks som det at gande.

²⁰ Uddraget om trolddom kan findes på nettet i en transskriberet udgave af Roald E. Kristiansen, april 1999. (<http://www.love.is/roald/friis.htm>) Besøgt 02-05-2022

4.2.3 Diabolicus gandus

Det at sende ud og tage ud gand, er nok noget af det man kender mest til ved samernes kundskaber. Det kan beskrives som skademagi og kan skade dem det går udover og til og med koste livet til den det går udover. Men i og med at man kan sende gand ud, er man også i stand til at fjerne gand, hvilket kan ses på som helbredende. Det kan være ord som bliver sagt i vrede og bliver til en slags forbandelse. Men der er mange idéer om hvordan ganden ser ud. Vi skal i det næste se hvad forskellige samtidsforfattere har at sige om samernes gand. Det er selvfølgelig kun ikke-samiske forfattere vi har kilder fra, da der ikke er mange kilder skrevet af samer på dette tidspunkt. Selvom de er uenige i beskrivelserne, så er de meget enige i skademagiaspektet.

”Med ett satte han i et brøl idet magen revnet og han oppgav ånden. Da spurte de en annen som var kjent med slik trolldomskunst, om hva som hadde hendt med disse to. Denne andre tok da til med kunstene sine på samme vis, men med et ganske annet utfall; for denne gangen stod kona opp, frisk og sunn, mens den døde trollmann forble død, og det hadde foregått på denne måten, forklarte den andre: Ganden til trollmannen var blitt omskapt til en hval, og da den i voldsom fart fór gjennom en innsjø, støtته den ved et rent uhell på fiendeganden som var blitt omskapt til spisse påler. Disse pålene stod gjemt på bunnen av sjøen, og så skar de seg gjennom magen på den gangden som var blitt drevet ut – det var klart nok etter det en så på trollmannen hjemme.” (Historia Norwegiae, 2002, 3²¹)

I citatet fra *Historia Norwegiae*, fra 1100-tallet, ser man hvad der sker med samer der først sender ganden afsted for at fjerne gaden der var blevet sat på samekonen. Den første same får maven revet op mens han ligger på gulvet og er sort over hele kroppen. Når den næste same udfører samme ritual er det med et andet udfald. Konen rejser sig op og har det godt. Forklaringen på den døde same med maven revnet, er at hans gand i form af en hval blev truffet af fjendeganden, som blev prøvet fjernet. Vi ser her hvordan ganden bliver forklaret som en slags fysisk ting der kan gå gennem vand, selvom det det foregår på et andet plan/verden end den menneskelige.

Den svenske biskop Olaus Magnus skriver om ganden, eller troldspyd, som han kalder det. Magnus skrev et værk, *Historia om de nordiska folken*, der blev afleveret til paven og blev udgivet i Rom i 1555. Han beskriver ganden på følgende måde:

”Ej mindreverksamma anses deras konster vara, när det gäller att hemsöka människor med olika slaggs krämpor. För detta ändamål tillverka de af bly små trollspjut til ett fingers längd och afskjuta dessa på hur långa afstand som helst mot dem som äro föremål för deras hämnd. De som träffas af skotten få bölder på armar eller ben och dö inom tre dager under våldsamma plågor.” (Magnus, 2010, 162)

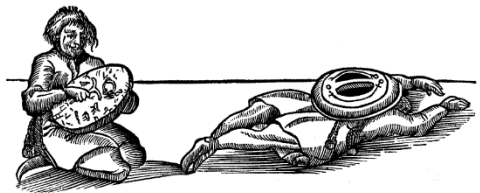
Troldspydne beskriver han som små sorte blypile, på længde med en finger og de kan rejse over lange afstande. Når de rammer, giver de forskellige typer kramper. Inden tre dag efter at være blevet ramt, dør man altså under voldsomme plager. Olaus Magnus trækker også frem at det gøres som hævn. Citatet er fra kapitel 17 i den tredje bog og handler om dem der bor i Norrbotten län, der er det nordlige Sverige. Selvom han ikke bruger ordet *gand* så er det

²¹ Uddraget er hentet fra bogen *Noaider* (2002), der er en del af serien Verdens hellige skrifter.

alligevel gand der er snak om.

Den næste vi skal se på, er Peder Claussøn Friis' beskrivelse af en hændelse som han har fået fortalt af en anden person. Manden fortalte om, da han engang var ude at lede efter bjørn. Han kom da til en helle, som er et slags hulrum under en klippe, og i denne helle var der lavet en form for alter med et stort groft billede af en finnegud. Ved siden af lå der en finnes gandæske. Han åbnede denne æske og ud krøb der fuldt med blå fluer. Disse fluer mente manden var samernes gand og trolddom. Træbilledet af finneguden blev hugget til pindebrænde og brugt til bålet om natten. Posen med alle de blå fluer turde han ikke røre og satte den til side. Straks det blev morgen pakkede han sine ting og drog af sted (Friis, 1881, 400). Peder Claussøn Friis beskriver ganden som små sorte og blå fluer, der holder til i en skindpose som samerne har. Denne pose, er en del af den generelle klædedragt, hvilket vil sige at han mente at alle samer gik rundt med gand hele tiden. Friis mente at han formegentlig ikke havde set nogle værre troldfolk end samerne og at der ikke fandtes værre i verden. Om ganden fortæller han, at den gik i arv, hvilket medførte at for hvert slægtled, bliver de dygtigere i kunsten. Han skiller mellem søfinner og lappefinner, og forklarer at det var en vigtig kunst at lære, at søfinnerne sender deres børn for at få oplæring, af lappefinnerne, hvilket er svenske samer. Det er livsnødvendigt at kunne forsvare sig mod andre der ville sende gand efter en selv. Han forklarer også at det var vigtigt at de sendte ud gand hver dag, ellers ville de ikke kunne trives. Hvis der ikke er nogen, som han har nogle problemer med, kan han også vælge bare at sende den ud og afsted, uden noget specifikt mål. Da kan den træffe mennesker eller dyr. Han lægger også vægt på at vantro giver samerne magt, men at de ikke kan skade nogle hvis de ikke kender hans fars navn. Det er altså vigtigt at tro på Gud. Hvis man gør det, så har de ikke lige så meget magt. Hans syn og forklaringer tager nok sit udgangspunkt i de holdninger der var om samer i sin samtid.

Den næste vi skal se på er den tyske Uppsala-professor Johannes Schefferus, der kom til Sverige i 1648. I hans værk *Lapponia* fra 1673, der var et bestillingsværk bestilt af den svenske stat i kølvandet på trediveårskrigen, beskriver han samerne og deres land. Bogen har også en del illustrationer og et af dem er af en noaide, der sidder og spiller på trommen for så at besvime. Dette er et ofte brugt motiv, når man ser billeder tegnet på 1500-, 1600-tallet og 1700-tallet.



4) Schefferus' egen tegning af en besvimet noaide. (Schefferus, 1956, 172)

Schefferus går igennem flere kilder når han taler om gand. Det er en generel ting han gør gennem hele bogen. Han fremhæver den tyske teolog og kartograf Jakob Ziegler (1470-1549) og hans meninger om gand. Han trækker frem at Olaus Magnus nok har brugt Zieglers fremstilling om gand. Ziegler kalder dem for troldpile lavet af bly og fingerlange. Han siger også at den der bliver ramt, får sorte bylder på ben eller arm og dør inden tre dage. Han sammenligner Zieglers beskrivelse med Olaus Magnus og mener at Olaus Magnus bygger sin beskrivelse på Zieglers. Som vi så tidligere, så er de to beskrivelser meget ens. Han mener dog at begge er blevet vildledt og har misforstået blypilene. Han mener at der ikke er snak om blypile, men



5) Schefferus' egen tegning af en Tyre. (Schefferus, 1956, 183)

at det bygger på en misforståelse af ordet *skud* og at Ziegler har troet at der var tale om et faktisk skud og at de derfor måtte være af bly (Schefferus, 1956, 180-181).

Han er også kritisk til Peder Claussøn, hvilket er Peder Claussøn Friis som vi hørte om tidligere i kapitlet. Schefferus forklarer at Friis bruger ordet "gan" og at det er en flue og djævelen selv. I Norge har samer der kan kunsten, en pung med sig og de sender ud gand dagligt. Schefferus gengiver både historien om manden der var på bjørnetur og citatet hvor Friis går mere i dybden om skinposen med fluer i (Schefferus, 1956, 181). Han diskuterer videre, hvad hans egen forståelse, af hvad samerne sender ud og kan skade både folk og dyr med, er. Han kalder det for *gand-tyre*.

"Tyre är helt enkelt en rund boll, stor som en valnöt eller ett litet äpple, hopnystad av fint hår, djurhår eller mossa, glatt, överallt jämn, mycket lätt, så att den nästan tyckes ihålig, i färgsammansättningen gul, grön, askgrå, dock övervägande blekt gul." (Schefferus, 1956, 183)

Det er i hvert fald sådan, den han selv har fået foræret og som han opbevarer i hans eget museum, så ud.

Schefferus forklarer at samerne kan give tyrene liv og bliver solgt af samerne, det er en fysisk ting, som suser gennem luften og der er også en mulighed for, at den rammer den forkerte. I og med at den fysisk suser gennem luften i en lige linje, er det mulighed for at nogle går forbi den løbebane og dermed bliver ramt i stedet for den det var meningen det skulle gå ud over. I tillæg har tyren også mulighed for at omskabe sig til forskellige dyr, blandt andet orme og rotter (Schefferus, 1956, 183). Tyre er svensk og er afledt fra det finske ord *tyrä* der betyder troldkugle (Alm, 2018).

Petter Dass skriver også om gand i *Nordlands trompet* og man kan se at de er i samme bane som vi tidligere har set og er holdninger der virker til at have været almindelige under processen mod Anders Poulsen. Han beskriver gand på følgende måde:

*"Sin Ganne-Kunst bruger han og som en Mand,
Og sender hvort hen hannem lyster om Land,
Forgiftig Beelzebubs Fluer,
Han setter dem in udi Folk og Fæe,
Beskader saa mange uskyldige Cræe,
Som skrækkes for saadant og gruer.
En liden Fortræd ham ey hendes saa snart,
Han straxen opfyldt af Hevngierrigheds Art
Med Gann sin Modstander mon plages;
Men allermest er det Forunderliger værd,
En Gann insetter, den anden har lært
Den samme med Kunst at udtage."* (Dass, 1980, 72)

Petter Dass forklarer at ganden er farlig og at den der kan udsende den også kan kunsten at udtage ganden, dog er det ikke muligt hver gang. Den der udsendes for hævn, kan skade

både mennesker og husdyr. Her får vi en forståelse for hvordan gand kan fungere. Det er dog ikke altid og den kan også tages ud igen. Dass beskriver ganden som Beelzebubs fluer. "Beelzebub" bliver nævnt i Markus evangeliet 12.24-27, hvor Beelzebub er et andet navn på Satan. Dette knytter ganden sammen med djævelen og at det altså er hans fluer der bliver sendt ud. Det er noaiden, der sender ud ganden og det gør han ved djævelens hjælp.

4.2.3.1 Anders Poulsen, Quiwe Baarsen og gand

Anders Poulsen forklarer i retten at han kan tage ud gand, med hjælp af hans guder, når der er blevet sat gand i nogen. Videre forklarer han at sætte den samme gand han tog, i den der oprindelige satte den. I retten, viste han også hvordan han gjorde. Han spiller først på runebommen, så dechelen danser rundt til den kommer til den 5. rad med djævlene, som vi så på tidligere. Stopper den ved en af figurerne, så bliver ganden taget ud og sat i han der satte den ind (AP, 5a-5b). Videre forklarer han at han ikke har hjulpet nogle i Norge, men at han gjorde det mange gange i den svenske Lappmark, hvor han er fra. Vi får ikke en beskrivelse af hvordan ganden ser ud, her handler det mere om hvad ganden er i stand til og hvordan den fungerer.

Også Quiwe Baarsen fortæller om gand. Når han bliver spurgt om han ved hvordan man gør gand, er svaret hans, at han ikke har taget betaling for det han kalder rundom. Man kan studse over at det er hans svar på om han ved hvad gand er. Specielt er det jo lidt interessant når han tidligere i retsreferatet fortæller at han skal blive betalt for at lave vind. Han skiller altså mellem at lave vind og det han kalder rundom. Han forklarer at

"når truende gandmænd vil undersøge hvis kunst der er stærkest, så maler de på bommen 2 okseren som skal stange med hornen imod hverandre. Hvilken der bliver stærkest når de løber sammen, hans herre bliver stærkest og hans kunst bliver bedst." (QB, 5a)

Videre fortæller han at "de var en gang mange gandmænd samlet og slog på samme bomme, og se hvis kunst der var stærkest" (QB, 5a-5b). Quiwe Baarsen forklarer ikke noget videre om gand og det er det samme vi ser hos Anders Poulsen. Det er ikke udseendet, der har været i fokus. Gand var kun en lille ting og de var for retten for større ting. Hos Anders Poulsen lå fokuset på trommen og hvad han kunne gøre med den og hvordan den fungerede. Hos Quiwe Baarsen lå fokuset på hvordan han havde udøvet vejrmagi og på grund af hans påvirkning på vejret, blev han skyld i at fem personer døde på havet.

4.3 Vejrmagi

I det næste skal vi se nærmere på vejrmagi og hvordan det kommer til udtryk i Anders Poulsen og Quiwe Baarsens sag. Dog skal vi først se på en oplevelse Christian IV havde i forbindelse med sin rejse til Finnmark og Kolahalvøen i 1599.

4.3.1 Christian IV's møde med katten

"Den 17. JUNI, etter prekenen, satte vi ut en russisk katt i en bajle. Den fikk med seg brød og fisk for noen dager. Det var merkelig å se at den ble meget stille fra den tid det kom på tale å kaste den ut. Den krøp sammen som om den forstod hva man snakket om." (Carisius, 2004, 56)

Citatet er fra Jonas Carisius' dagbog, der var med på Christian IV's togt til Nord-Norge og Kolahalvøen. Den anden der skrev dagbog, var Sivert Grubbe og han havde et mere personligt forhold til kongen, hvilket også ses når man læser de to dagbøger. I Grubbes dagbog fra den 16. juni, kan vi læse at den 17. juni, havde Amon, "*vår gamle og overtroiske skipper*" (Grubbe, 2004, 76), sagt at grunden til det dårlige vejr, måtte skyldes en sort kat, som en af dem der var med på skibet, havde stjålet fra en russisk samekvinde i byen Kidlin. Kvinden havde skreget og ville have sin kat tilbage og hun var ikke tilfreds med at få en halv daler som betaling. Katten bliver beskrevet som "*mye større enn våre danske katter.*"²² (Grubbe, 2004, 76). Skipperen var opvokset i Finnmark og havde derfor set hvordan samefolket af natur var og hvad de var i stand til at kunne gøre. Det forklares videre, at en søndag hvor præsten havde holdt en prædiken, havde katten hoppet rundt i tovværket og fået mandskabet til at bryde ud i latter. Katten havde altså også spottet Gud og det blev derfor fremlagt for kongen, at de mente at katten var skyld i det forfærdelige vejr og derfor burde kastes overbord. Problemet var, at kongen var blevet meget glad for katten og ikke ville at den skulle dø. Kongen endte med at lade skipperen bestemme og "*han kjente for rett: At katten skulle kastes på havet og druknes*" (Grubbe, 2004, 77). Kongen var dog ikke helt enig og mente at man skulle binde den fast, give katten mad nok, så den kunne klare sig i en måned, så den måske ville finde vejen tilbage til sin ejer. Katten blev sat i en balje og sendt af sted, men som Carisius fortæller i det indledende citat, ikke med mad til en måned men kun til to dage. Grubbe kommer med en efter følgende kommentar om vejret:

"17. JUNI. Om søndagen hadde vi samme vind, men ikke så sterk. [...] Vi hørte en preken om det store bryllup og de innbudtes unnskyldninger. [...] Nå la vinden seg. Kanskje hadde Æolus og Neptun latt seg forsonne med det offeret vi hadde brakt dem, nemlig vår katt." (Grubbe, 2004, 77)

Denne beretning viser hvordan kong Christian 4. måske ikke selv var helt overbevist om at katten var tilknyttet trolddom, men det som gør at han går med til at skille sig af med den, er, at den har spottet Gud, ved at afbryde gudstjenesten. Hagen forklarer at "*Med sine satanistiske sprang hadde katten forarget presten og forhindret skipets folk i å høre Guds ord*" (Hagen, 1999, 18). Kongen kunne også selv se, at dagen efter de havde kastet katten fra borde, blev vinden meget bedre. Hagen påpeger at i tillæg til katten, havde de også undervejs oplevet andet sametrolddom, henholdsvis i Vardø og på Kolahalvøen (Hagen, 1999, 21). Det skal også nævnes at på dette tidspunkt, i 1599, var samernes trolddom berygtet for blandt andet at kunne sende gand, som vi har set på tidligere, med vinden for at skade folk syd i Europa (Hagen, 1999, 20).

Rune Blix Hagen fremhæver at i 1601, 2 år efter at Christian 4. var på besøg, døde Hans Olsen Koefod, der var lensherre over Vardøhus Len og tog sig af Christian IVs aktive nordområdepolitik. Man mente at hans død ikke var naturlig og det endte med at en same, Morten Olsen, fra Varanger sameby og en nordmand, Christian Scheder, fra Vardø, blev dømt og brændt på bålet (Hagen, 1999, 23). Dette var de to første trolddomssager i nord og som Hagen siger det: "*De to første hekkesakene i nord var et varsel om at en indre fare var i færd med å bygge seg opp [...]*" (Hagen, 1999, 23).

Vi skal se på hvad nogen af samtidsforfatterene havde at sige om vejrmagi. Det er vigtigt at

²²Der er formegentlig tale om en norsk skovkat, der er meget store.

nævne, at det i troldomsprocesserne ikke kun er samer der bruger vejrmagi. Det er ofte et tema, men dette kan være påvirket af folketro og dæmonologi. Man ser det også i episoden i forbindelse med James I og hans bryllup med den danske prinsesse Anna. Her bliver kvinder dømt for at have påvirket vejret.

4.3.2 Kunsten at påvirke vejret

Vejrer er altafgørende for om og hvornår der kommer mad på bordet. Men det kan være svært at kontrollere vejret og havet, men der er nogle som i hvert fald kan give en hjælpende hånd, hvis man ønsker at påvirke vejret. Det er dog ikke uden farer, hvilket både Trine og Quiwe finder ud af. Vi befinder os i året 1627 og sammen Quiwe Baarsen sidder på anklagebænken. Han er tiltalt for drab på fem personer, men omstændighederne er anderledes end hvad man måske vil forvente. Han er som sagt tiltalt for drabet på fem personer, en af dem er Trines ægte mand. Quiwe Baarsen ender med at blive dømt til at brændes på bålet, for at have udøvet trolddom. Hvis vi ser på Anders Poulsen, så er han ikke taget i retten specifikt for at have drevet med vejrmagi, eller for egentlig at have gjort noget. Han er der fordi han har en tromme og den er af en underlig substans. Anders Poulsen ender ikke på bålet. Som vi har set, bliver han dræbt om morgenen efter den første nat i varetægtsfængsling.

Vi har set hvordan Quiwe Baarsen blev sagt at lave vind ved hjælp af, at dyppe sin fod i vandet der hvor det var stille og at kaste en griseunge i vandet. En anden måde der også kunne bruges, er knudemagi. Det foregik ved at den der skulle bruge vinden, fik med sig et stykke tov eller stykke stof med tre knuder på og alt efter hvor mange knuder der blev løsnet, så kunne han selv bestemme hvor kraftig vind han ville have. Dog burde der udvises forsigtighed ved at bruge den tredje og sidste knude, for hvis man ikke var forsigtig, kunne der hurtigt komme uvej. (Nielsen, 1990, 116). Beskrivelser af knudemagien finder vi flere steder. Olaus Magnus, som vi før har hørt fra, har også beskrevet dem.

" [...] i det att de mot betalning gåfvo dem tre förhäxade knutar, slagna irad på en rem, med därtill fogad underrättelse att, om de upplöste den första knuten, skulle de få milda vindar, om den andra, finge de häftigare, men om de löste den tredje knutan, skulle de få känna på så våldsamma stormbyar, att de hverken skulle kunna speja från fören för att klara sig för sär, eller inombords hålla sig på benen för att bärga segel, eller råda öfver tillräcklig kraft för att sköta rodret i aktern. Och illa råkade de ut, som föraktfullt tviflade på att sådan kraft kunde finnas i knutarna." (Magnus, 2010, 159)

Olaus Magnus fortæller her, hvordan man af samerne, mod betaling, få et reb med tre knuder på. Den første knude gav mild vind og den anden giver heftigere. Men den sidste og tredje knude ville give så voldsom en storm at de hverken ville kunne se forud, holde sig på benene for at bjærge sejlet eller skøde roret fast, agter i båden. Hvis det var for sin egen del, man købte rebet med knuderne, ville det formegentlig være bedst kun at løsne de to første. Men om man derimod ønskede at gøre skade på andre, ville det at løse den tredje knude være en udmærket idé. Vi har også retssager med norske kvinder der i sine forklaringer, forklarer hvordan de selv har løst knuder for at skabe stor vind og resultatet bliver at båden forliser. I følge Willumsen (2013, 286) er der i næsten halvdelen af alle sager, at vejrmagi kommer direkte ind i forklaringerne. Når det er samer der udøver vejrmagi, gør de det alene. Når det er norske kvinder der udøver den, så er det gerne i fællesskab.

4.3.3 Anders Poulsen og vejrmagien

Vi får et indblik i vejrmagien ved at se på Anders Poulsens beskrivelse af hans tromme. Der er fire tegn som har tydelig tilknytning til at påvirke vejret. Det første tegnet på den første rad, er en menneskeskikkelse som han kalder for *ilmaris*. Han forklarer at det er storm og dårligt vejr, og når han beder til gud, kan det dårlige vejr tilbagekaldes. Videre kan guden også kan lave dårligt vejr, men det er en synd at bede om (AP, 2a-2b). Det andet tegn på den første rad er en menneskeskikkelse, *Diermis*, og dette er torden. Her forklarer Anders Poulsen at hvis det er flodvejr, altså højvandet med meget regn, så kan man tilbede gud og så kalder *Diermis* det tilbage, men kun hvis gud giver *Diermis* lov. Videre forklarer han at *ilmaris* kan bruges til skabe "ondt og slemt vejr" så man kan ødelægge skibe og både på havet. På den anden side, kan *diermis*, hvis han får lov af gud, forhindre det onde vejr og lave godt vejr igen (AP, 2b).

På anden rad er det første tegn interessant. Tegnet er en cirkel med en streg igennem og kaldes *peive*. Dette tegn er solen og hvis den bliver tilbedt, kan den give flot solskin, let luft og smukt vejr. Det sidste tegn er det første på den fjerde rad. Dette tegn er en cirkel og bliver kaldt *manna* og er månen. Dette tegn bruges når man vil have klart skin og godt natvejr (AP, 3b).

Ud fra disse tegn og deres beskrivelse er det tydeligt at vejrmagi er en del af noaidens kundskaber. Ved at tilbede forskellige guder, kan han påvirke vejret, men kun hvis han får lov af gud. I tillæg er det en synd at bede om dårligt vejr, til at skade både og skibe med.

Det er tydeligt at runebommen er en del af det at påvirke vejret, men hvis vi ser på beskrivelsen af hvordan Quiwe Baarsen udfører sine ritualer, bliver runebommen ikke nævnt. Den bliver dog nævnt senere i retsdokumentet i hans forklaring på hvordan man finder ud af hvem af noaiderne der er stærkest. Quiwe Baarsen bruger i stedet for andre remedier til at udføre magien, som sin fod og en griseunge. Vi ved ganske vist ikke hvad der er blevet sagt før denne forklaring, da der som sagt i indledningen, mangler nogle sider i retsdokumentet, men det virker som at trommen ikke er en del af Quiwe Baarsens ritual. Hos Anders Poulsen får vi en forklaring på de forskellige tegn på hans tromme. Trommerne var personlige og gik videre i arv, men de var forskellige og repræsenterede de enkeltes verdensbillede. Dette ses også på andre runebommer som er blevet bevaret.

Muligheden for at kunne påvirke vejret var både vigtig og farligt. I et samfund hvor fiskeri og handel var hovedindtægten for største delen af befolkningen, havde vejret alt at sige, for at man kunne få mad på bordet. I tillæg var det ofte enklere, men farligere at sejle end at transporteres over land, for at få forsyninger. Det, at kunne få roligere vejr hvis det stormede eller vind hvis det var vindstille, gav større muligheder. I sagen mod Quiwe Baarsen, er det som sagt dette hele sagen handler om. Quiwe Baarsen, som vi har set, blev anklaget for at være skyld i at fem personer druknede på havet. Vinden han lavede, blev for stærk og derfor endte de med at dø. Quiwe Baarsen brugte vindmagi af to omgange og han forklarede, under retssagen, at han også havde gjort det før, hvor vinden blev spag (QB, 4b). Niels Jonsen fra Rognsund skulle aflevere tørfisk ved tingstedet i Hasvåg, på Sørøya. På grund af for lidt vind, gik han til Quiwe Baarsen, der var kendt for at kunne hjælpe. Betalingen ville falde når han vendte hjem fra Hasvåg. Quiwe Baarsen godtog det og gik i gang. Metoden der blev brugt for

at lave vinden, var at Quiwe Baarsen tog af sig den højre komager, der er samiske sko, dyppede foden i det stille vand, og sagde "landvejr, landvejr" (QB, 4a). Oluff Øresens var også med båden og på dagen for hjemturen, kom Trine, Oluffs Øresens kone, og ville gerne have Quiwe Baarsen til at lave vind, så hendes mand kunne komme hurtigere hjem. Betalingen skulle være en kande øl. Han gik i gang med at udføre ritualet, som skulle give Trines mand god vind til turen hjem, men noget gik galt. Da Quiwe Baarsen kastede griseungen ud, mens han sagde "havvind, havvind", snoede grisen sig for hurtigt og vinden blev på den måde alt for stærk (QB, 4a). Resultatet blev ikke det, Trine håbede på, men i stedet, døde hendes mand og fire andre på havet.

5. Afsluttende diskussion

Retssagen mod sammen Anders Poulsen, er på mange måder speciel. Sagspapirerne eksisterer i sin helhed og giver et indblik i, hvordan den dømmende magt i Vardøhus Amt, så på sammen og hans forklaringer. Sagspapirerne fortæller om en same, der ikke helt har forstået, at hans forklaringer potentielt kunne få konsekvenser for andre end ham selv. Det vidner også om en same der gerne vil fortælle om sin kultur og hvad hans tromme kan og hvordan den bruges. I forhøret foretaget dagen efter pågribelsen, kan man se hvordan sorenskriveren, der foretager forhøret, prøver at snyde Anders Poulsen til at indlemme ham, så han også kan lære kunsten. Det er en sag, der viser hvordan den etablerede magt formegentlig har et ønske om at prøve at forstå trommen og hvordan den bruges. De ser forklaringen Anders Poulsen kommer med, gennem sine egne øjne og sætter ord på det der bliver forklaret med sit eget vokabular, der formegentlig ikke er det samme som Anders Poulsen selv bruger.

Der er mange faktorer, der spiller ind når det kommer til, hvorfor Anders Poulsen bliver taget for retten. Det har været en tid i ændring, med en ny retning inden for kristendommen, der på mange måder blev presset ned over befolkningen. Der opstår et opgør med folketroen og den definerende magt kommer med det, de ser på som den rette måde at tro. Her bliver dæmonologien et redskab, der bliver brugt som et instrument, for at bekæmpe en usynlig fjende, der truer dem der har den definerende magt. At jagten på denne usynlige fjende ikke kun er noget man ser i Finnmark, Danmark-Norge eller Norden, men i hele Europa og efterhånden også i Salem, Massachusetts, viser at det blev opfattet som et virkeligt problem.

Den kristne religion har været til stede i processerne, både i en åbenlys forstand men også som en underliggende magtfaktor. Præsten var gerne med under afhør og arbejde ud fra et ønske om, at den anklagede skulle tilstå for at kunne opnå sjælfrelse og syndsforladelse. Man frygtede at Gud ville hævne sig på samfundet og forsøgte så langt det var muligt, at få skyldige dømt. Det har ikke været afgrænset til trolddomsprocesserne, men gjaldt generelt for retsvæsnen, som havde sit grundfæste i mosaik lov. Når Anders Poulsen bliver dræbt før han får sin straf, bliver retssystemet frataget retten til at dømme ham.

Ser vi Anders Poulsons sag i sammenhæng med sagen mod sammen Quiwe Baarsen, er der både ligheder og forskelle. Begge indeholder forklaringer og beskrivelser af en tromme og forskellig brug af den. Quiwe Baarsens retssag foregik 65 år før Anders Poulsen bliver anholdt. Det er syv år efter at trolddomslovgivningen blev læst op på tingene i Norge. Der har været en lang tradition for at samer kan det, der bliver beskrevet som trolddom, og hvis man havde specifikke problemer, så kunne de gerne hjælpe. Inden for dæmonologien ser man også at samerne bliver nævnt og Finnmark som område bliver peget ud som et sted man er nærmere på djævelen. Det er holdninger, der blev spredt rundt i Europa, som man kan se i den svenske biskop Olaus Magnus' bog *Det nordiska folket* fra 1555 der var blevet bestilt af paven i Rom.

Sagen mod Anders Poulsen er en del af assimileringprocessen, selvom det på dette tidspunkt ikke var en udtalt politik, som det bliver senere. Ud fra de to sager, kan man se hvordan fokuset ændrer sig. Quiwe Baarsen bliver hentet for retten, anklaget, dømt og brændt levende på bålet. Alt dette fordi han udøvede magi og ved hjælp af den, blev vinden for stærk og fem personer druknede. Hvilket gjorde ham skyldig i drab. Sådan er det ikke med Anders

Poulsen. Han bliver hentet for retten, ikke for at have dræbt nogle mennesker eller dyr. Han er der fordi han har en tromme og den dømmende magt vil finde ud af, hvad trommen kan og hvad denne gamle mand er i stand til. Der er et meget større fokus på trommen, dens egenskaber og hvad de forskellige tegn betyder. Man kan fornemme og ane det øgede fokus på at uskadeliggøre den samiske kultur, der intensiveres senere i tiden som kommer.

Anders Poulsen faller mellem to stole og passer ikke ind i de to kategorier, som den dømmende magt sidder med. Han er ikke rent samisk eller rent kristen. Dette er en problemstilling som ofte kan ses, når to kulturer mødes og blandes.

"In order to be recognized as an indigenous people – not necessarily a straightforward matter – it is favorable to act like one or, to be more accurate, to live up to the expectations of those with the legal and political powers of definition. One such expectation is usually that an indigenous people have an indigenous religion."
(Tafjord, 2016, 566)²³

At blive anerkendt som en urbefolkning, er ikke altid enkelt. Det handler på mange måder om, hvordan den definerende magt ser på folket. Hvordan de passer ind, i de forventninger der hører med til begrebet. Der kan opstå misforståelser og problemer, når de to parter ikke bruger samme vokabular. Måden at se og forstå verden er forskellige. Det er dette, jeg mener vi ser i sagen mod Anders Poulsen. Det kan virke, som det ikke har påvirket Anders Poulsens sag positivt, at han blander ind kristendommen. Havde hans tromme og hans forklaring udelukkende være samisk – og ikke gjort skade på nogen ved hjælp af trommen - hvem ved hvordan retten havde set på ham. Måske har de spurgt sig selv, om det i hans tilfælde var tale om vranglære blandt samerne generelt, blandt befolkningen som helhed i Finnmark eller om der kun var tale om et enkelt individ. De kristne aspekter i hans forklaringer er hellere præget af katolsk kristendom end den officielle protestantiske. Man var optaget af, at skille sig af med alle rester af katolicismen. Trolddomsprocesserne foregik i en periode med store omvæltninger inden for kristendommen. Reformationen førte til store ændringer i magtbalancen, ved at den vestlige kristendom blev delt i katolsk og protestantisk. Hele denne konflikt øgede fokuset på at have ret tro og tro på ret måde. I den protestantiske del af kristendommen, som Danmark-Norge var en del af, var en af de holdninger der florerede, fra Luther, at paven selv var djævelen. Man kan finde mange illustrationer af paven siddende på tronen i helvede, med alle sine smådjævle omkring sig. Denne frygt for den forkerte tro, kan have spillet ind i forbindelse med Anders Poulsen og hans forklaring, som vi skal se i det følgende citat.

"udi den 3. rad, 1. menneskeskikkelse som han kalder Sankt Anna, og siger han at denne Maries Søster, og er i rad med Marie når hun hjælper, ellers kan denne intet gøre uden Maries vilje,

2. kvindeskikkelse, som han kalder og nævner på adskillelig måde, Maria, Jumal Enne, Jumal Ache, det er, Maria kristus mor, Guds kvinde, når hun tilbedes, hjælper hun særdeles barselskvinder, hun hjælper og til at løse fra alle synder, og hjælper og tilbedes lige ved gud;" (AP, 3a-3b)

Her ser vi at Anders Poulsen beskriver den ene figur på trommen, som Maria, "kristus mor,

²³ Citat omhandler urbefolkningsstammen Bribri, i Talamanca, Costa Rica. Religionsvideren Bjørn Ola Tafjord har analyseret tematikken flere gange.

Guds kvinde". Han snakker også om Sankt Anna, der er Marias mor og ikke søster, som han siger. Mariakulten blev knyttet til det katolske og det var ikke på linje med den rette tro, som jo var protestantismen og Luther. Han siger også at Maria tilbedes lige ved gud. Dette kan tolkes som at hun tilbedes på lig linje med gud. Da der ikke har været retskrivning, gør det det svært at tolke om der er snak om en gud eller om Gud. Siv Rasmussen forklarer at der i Torne lappmark har været en stor mariadyrkelse og hun kommer med eksempler både fra 1700-tallet og 1800-tallet. Fra 1600-tallet trækker hun frem Nicolaus Lundius, der var samisk klokker og præstesøn, i Sverige.

"Lappernarna de tilbeda också Maria, som jag och det hördt hafwer med mine egna öron, att om de falla säja de hielp Maria, eller när som de undra på något ting då korssa de sig och säja hielp Maria, (:heter på deras tunga tungomål wecket Maria) så mycket sagdt hielp Maria." (Rasmussen, 2017, 142)

I citat ser vi at han også mener at samerne korsner sig. Det ser vi også hos Anders Poulsen, i forbindelse med at han viser i retten, hvordan han bruger trommen.

"Her næst tog han runebomben og viste med undervisning hvorledes han spiller, korsede først sig, så runebomben, og læste fader vor på karelsk²⁴, og begyndte videre sin bøn, ætzien, achie, ja barne, ja Engilen, væche don, med flere ord; og skulle det være Gud Fader, din Mor, og din søn, og den hellige ånd hjælp nu, og der ved så på sine billeder, og dechelen dansede op ned og han bankede med hammeren og foreholt guderne disse ord, og du gud som har skabt himmel og jord, sol og måne, og stjerner, alle mennesker, og fugle, og alle fisk og havet, og bekendte sine synder sigende, jeg er et syndigt menneske, gammel og uværdig, bedre er det jeg dør, end du ikke vil hjælpe den vi spørger efter, derfor siger sig at gøre løfte ikke at ville synde mere, med flere hans tilbedende ord," (AP, 5a)

Ikke nok med at han korsner sig og snakker om Jomfru Maria, så får vi her også en visning af, hvordan han bruger trommen når han starter med ritualen. Han korsner først sig selv og trommen. Derefter fremsiger han Fader Vor på karelsk, hvilket er det sprog der bliver talt i området Karelen. Man kan tænke at den dømmende mangt har set på dette som signeri og det har spor efter det katolske.

Ifølge Rasmussen har en almindelig forståelse været, at fra middelalderen af, har samerne brugte kristne symboler, som korset, uden at de forstod eller lagde vægt på symbolernes kristne betydning. Der har også været en holdning om at samerne kun var "kristne i navn" også kaldt "nominelle kristne" for at tilpasse sig gejstligheden, mens de egentlig har praktiseret den samiske religion (Rasmussen, 2017, 131). Rasmussen argumenter for at der har været en kulturel udveksling mellem samerne og katolicismen og det kan man argumentere for også har været tilfældet når det kommer til Anders Poulsens tromme.

²⁴ Sproget der blev snakket i området Karelen (Willumsen, 2010, 412).

I retssagen mod Anders Poulsen ser man, hvordan dommeren undskylder, om end på en nedladende måde, lokalbefolkningen, i deres manglende tro på Guds evner:

"[...] hvilket er af høj forargelse, helst på disse vidtafliggende steder, hvor en stor del mennesker ganske lidt er oplyst om den rette guds kundskab og dyrkelse, af hvilket en del når den noget sker og erfares, langt hellere spørger råd hos sådanne Troldfolk, end at søge beskyttelse hos gud med bøn og påkaldelse, thi var det højt fornødent, at det over slig ugudelighed blev statueret et afskyeligt Eksempel, på det guds rette påkaldelse kunne fremmes;" (AP, 8a)

De hellere går til en same for at blive rask fra sygdom end at gå til præsten. De er undskyldt fordi de er uvidende asner. Det viser hvordan dem, der sad på magten så på folkene rundt sig og følte sig bedre i kraft af sin embedsstilling, som lovens håndhæver. Det viser også en manglende forståelse for området udfordringer og behov. De var ikke lokale, ofte ikke en gang norske, men gerne fra Danmark, hvilket måske var med til at skabe et større gab mellem de lokale og embedsmændene. Ofte var det også betydelig forskel i stand.

Dommeren siger lige ud, at der skal statuere et eksempel til afskrækkelse. Dermed bliver vigtigheden af den rette tro understreget. Det er hos Gud man finder frelse og hjælp og bestemt ikke hos samer. Jeg mener, at den dømmende magt kan have følt det både nødvendigt og måske på mange måder enklere, at bruge en same til at statuere et eksempel. Hvis der ikke, er nogle der søger til samen for hjælp, vil han ikke være en trussel, og dermed vil færre ty til vranglære. Det kan også være, at han som tilflytter, gjorde det enklere at bruge til at statuere et eksempel. En anden mulig medvirkende faktor, kan være, hvis det stemmer, at det var smiske konvertitter fra hans eget nærmiljø, der angav han, ville det være et kraftigt signal til andre samer, der ikke var konverteret til kristendommen, om at det kunne være farligt at fortsætte med sådan en ugudelighed.

Sagen mod Anders Poulsen er ikke kun den sidste trolddomssag mod en same, men også den sidste i Finnmark. I takt med at retssystemet udviklede sig, blev der strengere krav til bevisføring. Det er 330 år siden Anders Poulsen blev dræbt. Det medfører, at vi ikke har muligheden for at stille spørgsmål og få førstehåndsinformation. Dette bliver videre kompliceret af, at det er en dominerende magt som møder en urbefolkning. Det kan godt være at han har set sig som kristen, men det kan også være, at han ikke har det.

Holdninger til urbefolkninger og ønsket om at integrere dem til den grad at deres egen kultur bliver udslættet, altså assimilering, er ikke noget der er specifikt Dansk-Norsk og kun hører til i forbindelse med trolddomsprocesserne. Den systematiske undertrykkelse af urbefolkning, ses over hele verden. I Australien med Aboriginerne, i Canada og USA, og den amerikanske urbefolkning, Danmark og måden grønlandere har været behandlet på. Kultur og religion er en del af, hvordan magt bliver udøvet over befolkningen.

Sagen mod Anders Poulsen er en kompleks sag, og det har derfor været vigtigt at se på konteksten rundt. Det er en sag der har fået meget opmærksomhed i medierne. Vigtigheden af trommen er blevet anerkendt på et andet niveau end tidligere, ved at den nu kommer tilbage til det samiske folk efter at være blevet taget fra Anders Poulsen i 1692. Der ikke kun tale om en sag mod en same og hans forklaring af en tromme.

At se på historisk materiale er ikke enkelt. Historien siger både noget om samfundet den gang, men også noget om hvordan vi er kommet til der vi er i dag. Det kan være svært at sætte sig ind i tankesættet til embedsmændenes forståelse for verdenen de levede i. Det er let at dømme dem og tænke at de ikke var rigtigt kloge. Men for at prøve at forstå deres verden, må man se på mange sider af samfundet de levede i. Trolddomsprocesserne strækker sig langt ud over at være sager mod anklagede troldfolk. Det er sager, der siger noget om både de internationale strømninger, de nationale og de lokale. Sagerne fra Finnmark vidner om små samfund i en periode med stor usikkerhed og et ønske om at forklare de forfærdelige ukontrollerbare hændelser som foregik. Det er også sager der viser en sammensat lokalbefolkning, der ikke er en homogen masse. Det er en tid hvor Finnmark som område ikke var fastlagt med klare grænser og det skabte utryghed hos samerne. Det er også en tid hvor folketroen kom i karambolage med den protestantiske tro og det blev også trukket med ind i retssagerne. Uanset hvordan man vælger at se på sagen mod Anders Poulsen, så er det en sag der er kompleks. Det er en sag der inspirerer og fascinerer.

Appendiks 1

Sagen mod Anders Poulsen

Denne tekst er bearbejdet af mig selv for en enklere forståelse. Jeg har valgt at beholde meget af ordlyden og beholdt tegnsætning, for at holde mig tættest mulig, til den originale form, som teksten er skrevet i. Originalkilderne kan findes i Liv Helene Willumsens *Trolldomsprosessene i Finnmark – et kildeskrift* (2010), på siderne 377-392.

1a

Niels Knag viselagmand over Stavanger lagstol, foged og sorenskriver over Finnmark gør det kendt at anno 1692 den 9. februar er sagtingen holdt udi Vadsø i østfinnmark, og blev retten betjent af Nordmændenes lagret, Niels Bastiansen, Rasmus Johansen, Ole Mathisen, Teofilus Andresen, Erik Pedersen, Anders Nielsen, Ole Olsen og Ole Hansen. Ligeledes af finnelagret, Melchior Mathiesen, Iver Gundersen og Ole Olsen. Retten ledet af Hr. Kancelliråd og amtmænd over Vardøhus len, velædle og velbyrdige Hans Lilienskiold, ligeledes var ved retten til stede underfogeden velagtede mand Ole Andersen, og Finnelensmanden Poul Iversen, og andre godt folk.

Den ovennævnte underfoged for retten frembragte en find fra Varanger ved navn Anders Poulsen, på grund af, at han har haft og brugt et instrument kaldet runebommen, til slemme ugudelig trolldomskunst. Runebom blev den 7 december sidste år fra ham taget, og nu på tingbordet fremlagt, og begærede underfogeden at samme finds bekendelse om denne runebomme, som han udi sin nærværelse, samt vicelagmand Niels Knag, og Finnelensmanden Poul Ivarsen som hans ord fortolkede d. 8. december sidste år, måtte han foreholdes og oplæses og om han den ville være anerkendt, og hvis han den vedstod, formodende underfogeden at der af skulle vedrørende hans Trolldomskunst, og guds hellige navn misbrug, som han mente ej uden straf burde afgå, og var tidligere nævnte Anders Poulsens førhen

1b

Gjorde bekendelse som han nu på tinget blev foreløst således;

Sagde sig at være født i Thorne Lapmark I Sverige, og ved sine mands år Tilholdt i lang tid ved sydsiden både i Nordlandene og her i Finnmark og disse imellem bidraget søskat og leding²⁵ med anden rettighed ligesom andre søfinner, haver og mange gifte børn her i Finnmark for vesten og her østen, som skatter til hans Kongelige Majestæt alene af hvilken en i vestfinnmark ved navn Chrisopher han sagde at være en god doktor, dog ikke kan runebommens doktorskab, men kan tale ved sten, og der får svar hvad han spørger efter, siger sig at være af et smalt hundrede års alder²⁶ som er fem gange 20 år, og at have lært sin visdom med runebommen af sin mor i sin ungdom, og da han begyndte at lære, var han

²⁵ Leding – leidang, skat der blev udlignet på grundlag af landsskuld; i Nord-Norge var 1 leding i 1600-tallet betegnelsen på den normale leidangsyttelsen på 1 våg tørfisk (Willumsen, 2017, 267).

²⁶ Der er tale om Anders Poulsen selv og ikke stenen

det første år vild og gal, dog ikke så gal at han gjorde nogen mand skade, og lovede gud ham da at han al sin livs tid skulle få god lykke, men han sagde sig ikke at se gud da han fik de løfter, andre sådanne tanker kom han altid i brystet da han lærde,

Til den tidligere bekendelse svarede han til en del punkter, at han ej kunne mindes at hans søn Christopher kunne tale ved sten, dog ikke nægtede at han jo var en god doktor, fragik nu, at han ikke var vild eller gal da han lærte, og siger sig nu at han lærte sin kunst af en find ved navn Anders i

2a

Thorne Lapmark, men hans mor gik ni år gal da hun lærte, og at hun talte ofte ved gud, ligeledes at denne runeboomme haver han ej selv gjort men fået den af Anders Pedersen i Thorne Lappmark som han lærde, thi samme find og sin mor var af en tro,

Runebommen som nu er her til stede, bekendte han til tidligere selv at have gjort, det han nu benægter, hvilket er meget slidt af dens stadig brug, den er af skovfyr udhulet hvilket som en stor rund dog aflang skål, og siger han at den duer intet uden den er af skovfyr, i bunden på den haver han udskåret 2 aflange huller, og er af skålenes hele træ imellem hullerne som han holder den med, med den venstre hånd når han spiller, over på denne skål er fæstet et bredt skind ligesom på en tromme og er samme skind ligesom et trommeskind, dog af bredt rensdyrskind, hvilket instrument han kalder runeboomme, ved ænderne af den hænger et ræveøre, nok et ræveøre, et rævetryne, og en ræveklo, som han siger skal være prydet på runebommen, på skindet af denne boomme haver han malet med kogt olderbarkvand, som giver rød farve, først afdelt den med fine streger som gør fem rader, og imellem hver rad er efterskrevne *figurer* malet, hver med sin bemærkning således;

Udi den første rad står, efter at han nu bekendte selv at have gjort runebommen,

1. menneskeskikkelse, som kalder *ilmaris*, det er storm og slemt vejr, når han tilbeder gud; da skal den

2b

samme inde holder og tilbagekalder sit slemme vejr, og han gør vel slemt vejr, men siger det er synd at bede derom,

2. menneskeskikkelse, som han kalder *Diermis*, det er torden; når gud bedes så hjælper *diermis* at når det er flod²⁷ vejr med meget regn, da kalder han det vejret tilbage igen, og at denne *diermis* haver ingen magt før gud giver ham lov; han tilstod nu også, at *ilmaris* kan gøre ondt og slemt vejr til at beskadige skibe og både, men *diermis* kan gøre godt vejr igen, og forhindre det onde, når han får lov dertil af gud,
3. en vildrens skikkelse som han kalder *Gvodde*, det er en vildren, når gud bedes, da gives ved den lykke til at få skyde vilde rener, og når der spilles på runebommen, da der som ringen ikke vil danse til denne ren, da får han som spørger efter god lykke til skyderi, ingen ren dengang, om han endskønt han gør sin flid derefter,

²⁷ Det originale ord er 'flo' hvilket jeg tolker som stigende vand – flo og fjære (norsk)/ flod og ebbe (dansk)

Udi den anden rad:

1. En rundcirkel med en streg igennem, den kalder han *peive*, det er solen, når gud beder, da skal den give godt solskin, let luft, og smukt vejr, helst når rensdyrene vil kalve, når korn og hø skal vokse og ellers giver godt vejr, når derom bedes,

3a

2. menneskeskikkelse, som han kalder *Jumal barn*, det er guds barn, eller guds søn kristus, når han tilbedes, så løser ham fra alle synder,
3. menneskeskikkelse som han kalder *jumal Etziem*, det er Gud Fader, han straffer alle synder, og ellers hjælper og forskafter, ja skikker, og straffer, når han derom beder,
4. en kirkes skikkelse som han kalder *dom Kirch*, den tilbeder han fordi han den selv haver gjort, og siger han at få ved den syndernes forladelse, sjælens salighed, og en kristelig død, og enten man dør eller lever så hjælper samme kirke
5. menneskeskikkelse som han kalder *Engil*, det skal være gud den hellige ånd, når han bedes, han løser af alle synder, så man bliver et nyt og rent menneske når han vil hjælpe,

Den gud som tilbedes, som ofte omtales er, er de skikkelser og figurer som han afmalet haver efter personerne i guddommen; som han siger at hans Mor han lært haver,

Ellers står hos hver person i alle rader en stav afmalet, som han kalder *Junker Sabbe* eller *Stur Her Sabbe*, det er Junkers stav eller store herres stav, thi han siger ligesom jordens herre, haver deres stav i hånden så haver og disse personer stave i deres hænder;

udi den 3. rad,

1. menneskeskikkelse som han kalder Sankt Anna, og siger han at denne Maries Søster, og er i rad

3b

med Marie når hun hjælper, ellers kan denne intet gøre uden Maries vilje,

2. kvindeskikkelse, som han kalder og nævner på adskillig måde, *Maria*, *Jumal Enne*, *Jumal Ache*, det er, Maria kristus mor, Guds kvinde, når hun tilbedes, hjælper hun særdeles barselskvinder, hun hjælper og til at løse fra alle synder, og hjælper og tilbedes lige ved gud;

3.4.5. Er 3 menneskeskikkelser, som han kalder *Julle pieve*, *Julle herr*, det er juledage, juleherrer som råder julen, *Oucht Jule Peivher herr* første juledags herre, *Gougt Jule pieve herr*, Anden juledags herre, *Gvolme Jul pieve herr*, tredje juledags herre, når nogen vanhelliger disse dage, da skal gud straffe den, men når nogen holder dem ret hellig, og den samme vil bede gud om noget, da stilles de dage frem for gud, og foregives at den eller den haver holdt de dage hellige, og at gud af disse årsager vil hjælpe, videre ville han ikke om de dage bekendte,

Udi den 4: rad,

1. en rund cirkel, som han kalder *Manna*, det skal være månen, når gud tilbedes, da giver den klart skin og godt natvejr, om end skønt det er tykt skyet vejr, videre ville han ikke bekende;




4a

2. og 3. er 2 mandsskikkelser, som han kalder *Olmoug Mane Kirche*, det er folk som går til kirke, hvilket han holder kun for en bemærkning, ligesom andre folk går til kirke,
4. Er en kirkelig skikkelse som han kalder *Kirche*, og skal betyde den kirke hvor han haver sit tilhold ved; til denne kirke siger han både sig selv og andre ofrer, både voksllys, penge og andet, dog ofrer ingen med mindre de bliver hjulpet, hvilket offer, de siden leverer til præsten i den rette kirke, som denne afmaledede haver sin betydning fra, ligeledes når nogen er syg, eller haver modgang på ren eller andet ondt er noget vederfaret, da bedes og loves til denne kirke, og når så nogen bliver hjulpet da får kirken hvis lovet er,
5. mandskikkelse som står på den anden side kirken, det skal være en som kommer på den anden side og vil gå til kirke,

Udi den 5: rad,

1. kvindeskikkelse, som skal være den bundne djævel sin kvinde, hvis navn han siger sig ikke vide,
2. menneskeskikkelse som står lidt udenfor denne første, som han siger skal være en djævel som dræber folk, og mennesker og skal være sygdom,
3. menneskeskikkelse lige for denne som mødt er, som han siger skal være den djævel som nu er løs og regerer i helvede og svæver om i verden, hvilken han siger sig ikke have navn på; og at denne rømte da gud bandt den anden djævel herefter omtales, og at da gud fandt denne, da havde gud jernsko på og træde denne i en stor myr

4b

4. står således²⁸  dette kalder han *Hilvet Tol*, det skal være helvedets ild, den ild brænder menneskernes sjæle i helvede
5. står således  dette kalder han *Hilvet Trave Giedme*, som skal være helvedets tjærekedel, som koger menneskernes sjæle i helvede
6. står således , dette kalder han *Hilvet Haufd*, det er helvedets grav, hvor udi kastes alle de mennesker som tror på djævelen, og kaster Gud den derud i

²⁸ Disse billeder er fra Willumsen, 2010, 384. Det er billeder fra det faktiske retsdokumenter og er derfor det som faktisk er tegnet.

7. menneskeskikkelse som har en streg lige fra halsen som en støtte, denne kalder han *Hvenaales Gvolisis*, der er en bundet djævel i lænke, som skal være den djævel som blev bundet da gud skabte verden,

Til denne runeemme haver han 2 hammre, gjort af rensdyrhorn, som han kalder *Qiaarve vetzier*, med den ene banker uafbrudt på runeemmen når han noget vil udrette, til med haver han af messing gjort som en messingring gjort som en lille indhul dechel²⁹ med en messingring oventil, som han kalder *palm*, denne sætter han på runeemmen, som han viste her for retten, og løftede runeemmen op og ned med sin hånd, vrider og holder den af og til, og imens banker med hammeren, og siger han at ved messingring dechelen får han at vide om det eller det er sandt eller ej,

5a

bekendte ydermere, at når han spiller på runeemmen for nogen, og dechelen danser imod solen, da haver den en slem lykke han spiller for, men kommer den så langt ned at den står ved en af dem under den sidste streg i den 5. rad, da er gud vred på den han spiller for, og må den samme bede gud meget før dechelen vil gå tilbage igen, så gud lader ham se at han er et syndigt menneske; men danser dechelen ret om med solen, da haver den god lykke han spiller for;

Her næst tog han runeemmen og viste med undervisning hvorledes han spiller, korsede først sig, så runeemmen, og læste fader vor på karelsk³⁰, og begyndte videre sin bøn, *ætziën, achie, ja barne, ja Engilen, væche don*, med flere ord; og skulle det være Gud Fader, din Mor, og din søn, og den hellige ånd hjælp nu, og der ved så på sine billeder, og dechelen dansede op ned og han bankede med hammeren og forehold guderne disse ord, og du gud som har skabt himmel og jord, sol og måne, og stjerner, alle mennesker, og fugle, og alle fisk og havet, og bekendte sine synder sigende, jeg er et syndigt menneske, gammel og uværdig, bedre er det jeg dør, end du ikke vil hjælpe den vi spørger efter, derfor siger sig at gøre løfte ikke at ville synde mere, med flere hans tilbedende ord,

På tilspørgelse sagde han at når der er sat gand ud i nogen kan han ved sine guder tage samme gand ud og lade den komme i den samme som haver den første udsat, vidste hvorledes han det gør, spiller på rune

5b

Bommen, at dechelen danser rundt om bommen indtil den kommer ned på en af de figurer i den 5. rad, som er en af djævlene, da viger ganden af den som haver ham, og i den som han har udsat; sagde at han haver hjulpet mange i Sverige lapmark, men ingen her i landet,

Tyve derom sagde han, og viste på samme måde som om gand, at dechelen danser til en af djævlene, da spiller han så længe, at gud straffer tyven som noget har stjålet, så at han tørres og udmattes at han bliver ligesom tørt træ.

Sagde sig og at kunne ved sin bøn til gud, når han spiller på runeemmen fremskaffe god lykke til rensdyr, at ulve dem ej skulle dræbe, og så vel i andet opnå god lykke,

²⁹ Dechel er en hul runding (Willumsen, 2010, 412) og fungerer som en viser.

³⁰ Karelsk, snakkes i området Karelen (Willumsen, 2010, 412).

Når han hjælper barselskvinder da spiller han på runebommen; og får han at vide guds vilje når dechelen danser på runebommen; men for ingen del ville sige at få gudernes svar anderledes end når dechelen danser ret om med solen; på lige måde får han og kundskab hvorledes hans folk lever hjemme, når han er fra dem, så og at få kundskab om hvor anden folk lever, siger og at hans søn [søn er skrevet mellem linjerne] Christopher kan tale med sten og der får vide hvad han spørger efter, thi han haver gået vild og gal da han lærte, og at Kristus haver forbudt både ham og hans søn at de ej må gøre ondt, sagde og at hans søn Christopher fik af en sten at vide de

6a

Slemme vejr anno 86 da de mange folk druknede her i øst, hvorfor han forbød at ingen måtte ro den dag, men som ingen ville adlyde ham, ja ikke hans egen bror, da blev de og borte; End sagde han, at i det han opløfter runebommen højt i vejret, eller hans søn Christopher løfter stenen højt i vejret, da får de svar: ligesom to mennesker tales ved hverandre;

Om alle disse gerninger han sagde sig at kunne virkeliggøre, ville han ej tilstå, noget af dem her i landet at have øvet eller brugt, og der hos erklærede på sin uskyldighed og at intet ondt haver gjort, eller nogen kan klage at han nogen menneske haver gjort ondt i ringeste måder; derhos på tilspørgelse sagde, at han ikke haver frasagt sig gud i himmelen eller sin kristendom, men når han tilbad de afmalede guder, mente han med dem gud i himmelen, og efter det han fornemmer at det er øvrigheden imod at han bruger runebommen, vil han den nu forlade, og ligesom andre folk tro på gud i himmelen.

Denne sag er så her ved til i morgen udsat,

Den 10. februar er retten atter betjent udi Vadsø med det lagret i går var tilstede, overværende han velbyrdige Amtmanden, ligeledes underfogeden, finnelensmanden, og andre flere godtfolk;

Omtalte Anders Poulsen blev femkaldet, og på til spørgsmålet svarede, at da han lærte runebommens kunst af sin mor skete det af årsager, han ville vide hvor folk lever lang fra, om

6b

De haver god lykke, han derom spørger efter, om rejsende folk skal have god lykke, at ville hjælpe folk når de var i nød, og ved samme kunst ville gøre godt, hvilket hans mor sagde at slig kunst skulle hun lære ham, men han selv ikke begærede at ville lære, 3a ydermere blev han om adskillige tilspurgt hvor ved han alt tilstod den forrige bekendelse, og den ikke udi noget forandrede, ej heller ville videre om sit væsen bekende end det at være en kunst og spil hvor ved han intet ondt have berettet;

Her i denne sag blev således bestemt,

Efter flittig eksamen og overvejelse om denne sags beskaffenhed, så og af Anders Poulsen talrige bekendelse erfare hvorledes hans påkaldende figurer på runebommen, ham ved Fandens indskydelser indbilder de gerninger og tegn han spørger efter, som efter han tale hænder og erfares, hvilken hans kunst, han beretter at have lært af sin mor, så vel som af en anden find udi sin ungdom; og er hans kunst og gerning ved runebommen efter hans tilståelse

fornemmes dette, at han³¹ ved det billede *jlnaris* som er storm, kan gud gøre at det skal tilbageholde sit onde og slemme vejr, når han derom spiller og beder gud, ligeledes at det kan³² gøre ondt vejr til at beskadige skibe og både; Det billede *diermis* som er torden kan ligeledes holde inde og tilbagehente regn og flod Vejr når det bruser, og derom bedes; Ved det dyr *Gvodde* som er et vildrensdryrs skikkelse, kan gud anskaffe god lykke til at skyde vilde dyr; ved den runde cirkel som er solen og han kalder *peive*, kan opnås godt vejr og solskin helst når rensdyrene vil kalve, og korn og hø skal vokse; det billede *Jumal* barn, som skal være Guds søn,

7a

Kan løse folk af deres synder. Det billede *umal Etziem*, som skal være Gud Fader, kan straffe synd, samt straffe, og fremskaffe når han vil, det som ombedes; ved den af malede *dom Kirch*, kan give syndernes forladelse, sjælens salighed og en kristelig død, når samme domkirke der tilbedes

Det billede *Engil*, som skal være den hellige ånd, kan løse af synder, så man bliver et nyt og rent menneske;

Det billede *Maria* kan hjælpe barselskvinder i deres nød, og løse fra synder når han derom spiller; Det 3 billeder Juledagens Herre, som han kalder *julle peive herr*, når de holdes hellige kan de hjælpe, men når de vanhelliges kan gud på grund af dets misbrug straffe; ved den runde cirkel som skal være månen, og han kalder *manna*, kan han få klar måneskin og godt natvejr, om end skønt der er skyagtigt vejr, når han derom spiller og beder Gud;

Ved kirken udi den 4. rad, hjælper han de syge, og de som haver nogen modgang, hvorfor han så vel som de der hjælpes ofrer til samme kirke, voksllys, penge og andet, som leveres til præsten ved den kirke han bor ved, hvorfra hans malede kirke haver sin betydning; udi femte rad haver han adskillige djævle med den ældste djævels kvinde, og helvedes forstillede *instrumenter* afmalet, og især en djævel som skal være sygdom, hvilken han sige kan dræbe og myrde mennesker, af hvilke figurer og skikkelse han mange tilbeder; End ydermere tilstod Anders Poulsen at han ved sin kunst runebommen, kan udtage gand, og sætte den på samme person som den først udsat haver og der ved mange have hjulpet, dog ikke her i landet, ligeledes at kan straffe en tyv som stjæler, så han skal

7b

Forsvinde og blive så tør og mager som et stykke træ; kan og skaffe god lykke til rensdyr og bevare dem fra ulve, og hjælpe barselskvinder i deres nød, så og have kundskab om hvor folk lever som er langt fra; og for det sidste sagde sig få svar af sin runebomme når han hårdt spillet noget og løfter den højt op ligesom når to mennesker taler tilsammen og svarer hinanden; med yderlige hans bekendelse som er udførligt i akten er indført, hvilket hans værk meget straf værdig findes, særlig det han afmaler den hellige trefoldigheds personer, Gud Fader, Søn og hellige ånd, som han ved sine besværinger og misbrug som Gud for ham skal virkeliggøre og kundgøre, så meget grov vanærer, foretager, bespotter og højt fortørner, som og ved Fader Vor læsning, og det hellige korsets betegnelse over sig, og over runebommen

³¹ 'han' er streget over

³² 'kan' skrevet mellem liggerne, efter at 'skal' er overstreget

når han vil spille, samt ved den bemærkning han gør sine billeder i guds sted, om guds skabte elementer, sigende til dem, du gud som skabte himmel og Jord, sol og måne etc. og endelig ved det han afmaler helvede og djævlene, hvorom han intet særdeles vil bekende hvorledes han med dem omgås;

Sådan hans store ugudelighed og djævelkunst som han udi ætten af sin ugudelige mor lært haver, om hende han sier ej have den rette tro til gud i himmelen som andre folk, hvilket han og bekender om sin ene søn ved navn Christopher, og han sig indbilder og siger, at samme sin søn haver ofte talt med Kristus der haver forbudt

8a

Han så vel som hans egen mor at de ikke skulle gøre nogen mennesker ondt, og at hans søn kan tale ved stenene og få svar af dem ligesom sig selv af runebommen, ligeledes at hans søn var vild og gal da han lærte, hvilket er af høj forargelse, helst på disse vidtafliggende steder, hvor en stor del mennesker ganske lidt er oplyst om den rette guds kundskab og dyrkelse, af hvilket en del når den noget sker og erfares, langt hellere spørger råd hos sådanne Troldfolk, end at søge beskyttelse hos gud med bøn og påkaldelse, thi var det højt fornødent, at det over slig ugudelighed blev statueret et afskyeligt Eksempel, på det guds rette påkaldelse kunne fremmes; Da som des lige gerninger afgudsdyrkelse som Anders Poulsen frivilligt bekender at have øvet, og er erfaren udi, ej udi loven findes, at de derefter kunne afstraffes, (hvor om dog ingen klager at han nogen haver beskadiget på liv, helsen eller gods Mistet) haver hans velbyrdige amtmanden bestemt og holdt for tilrådelig, efter at jeg med hans velbyrdige derom haver konsulteret, at denne sag som er en usædvanlig sag hvor udi behøves en høje øvrigheds betænkninger og skøn, udsætte indtil høj øvrigheds svar fra København indhentes, hvorledes dermed skal forholdes, og acten imidlertid beskrevet nedskrevet, udi hvilken tid Anders Poulsen bør være i god forvaring, og han boslod³³ til underfogeden overleveres, såfremt han ej kan stilles for sin person og sine midler så nøjagtigt kausjon som underfogeden efter loven kan være fornøjet med;

8b

Underfogeden Ole Andersen indgav en optegnelse over Anders Poulsens midler og formue som tidligere nævnte underfogede sammen med Fimmelensmandens fuldmægtig og to lagretsmænd Melchior Mathiesen og Iver Gundersen efter hans velbyrdige Amtmandens bestemmelse af den 8. december sidste år havde optegnet, som var ham og han kvinde tilhørende, nemlig:

	Vog	Pund	Mark
2 okseren af 5 våg	10		
4 Simleren af 3 våg	12		
2 Renkalve	2		
3 fang åben pulk	1	1	12
1 lukket pulk	1		

³³ Boslod er alt det han ejer

4 kistebånd ³⁴	1		
4 forhalingstov	1		
1 lille gammelt telt af kvænelærred	1		
2 bommer	1		
1 lille kobberkedel af en kande som er gammel		2	
4 <u>kjøretaum</u> ³⁵	1		
Til sammen	32		12

Og bekræftede underfogeden med tidlige nævnte 2 mænd her for retten, at de ej mere hos samme find fandt, hvilket han og selv stadfæstede det at være alle hans ejendele, thi underfogeden der på begærede tingvidne;

³⁴ Hvilket er bånd til at binde båden med (Willumsen, 2015, 249).

³⁵ Seler som bruges til at trække vogn, her sikker pulk.

Appendiks 2

Sagen mod Quiwe Baarsen 1627

Denne tekst er bearbejdet af mig selv for en enklere forståelse. Jeg har valgt at beholde en del af den oprindelige ordlyd. Originalkilderne kan findes i Liv Helene Willumsens *Trolldomsprosessene i Finnmark – et kildeskrift* (2010), på siderne 53-56.

4a

til Niels Jonsen i Rongsund for to år i 1625. Da svarede og bekendte han at 8 dage før Alle Helgende udi forrige år kom fornævnte Niels til ham i Rongsund, og begærede om han ville gøre bør til ham, ud til Hasvåg, så ville han betale ham, når han kom tilbage igen. Da sagde han ja, og gik så hen og drog kommagerne af sin højre fod, og vasket den bare fod i søen, der som stille vand var, Og sagde "Landvejr, Landvejr". Så kom børen og han bad dem, at de ikke skulle føre så meget sejl førend de kom Kubbenes forbi, siden kunne de føre så meget som båden kunne tåle. Straks derefter, lørdagen før Alle Helgende dag, kom Trine, Oluf Øresens kvinde, og bad ham han ville gøre bør, så hendes mand som var med fornævnte Niels Jonnessen, kunne komme snart hjem. Hun skulle give ham en kande øl for sin umage. Han svarede ja, og gik hen og tog en svineunge og kastede i søen og sagde "Havvejr Havvejr", og svineungen snoede sig for meget under solen, så børen blev for stærk. Da sagde han til Trine "Guds nåde dem, jeg frygter de har taget for tidlig ud, for børen er for stærk. Haver de været ude første snedrevet

4b

da Gud Råde om de kommer igen." Da udi samme vind blev fornævnte Niels Jonsen og Oluf Øresen, boede i Rongsund, og 3 af Jens Jensens drenge i Hasvåg, nemlig Jon Olsen, Hans Poulsen og Mads Olsen,

Dernæst spurgte fogeden ham om han ikke havde gjort bør ofte, da svarede han "Ja, jeg har tit gjort godt folk bør og for 4 år siden gjorde jeg en Hjemlansdfar³⁶ bør, som lå under Kargen³⁷. Thi de begærede jeg skulle gøre bør for dem, så vasket jeg min fod som før sagt, og fik så en spag søndervind." Ydmere spurgte fogeden ham, om han vidste hvorledes de gjorde gand. Svarede at han aldrig havde taget noget for sin Rundom³⁸. Spurgte han atter hvad dette var for rundom og da sagde han "Når nogen vil rune, da havde de en runebomme, der er gjort af furerod,

³⁶ Dette er en betegnelse der er bugt fra 1500-tallet til nyeste tid om fiskere fra Nordland og Troms, der fisker i Finnmark (Willumsen, 2010, 407)

³⁷ Et lille næs under fjeldet Flaska i Finnmark. (Willumsen, 2010, 408)

³⁸ Runekunst, kunsten at bruge trommen. Trommen blev også kaldt runebomme.

overdraget med stærkt okseskind eller bukkenskind. Så haver de et stykke træ til håndtag under neden bommen, og en klov af alle de slags dyr her er i landet at bekomme, som hænger omkring på samme bomme. På bommen er malet 9 strenger med olderbark som de maler bænkedynner med. Den første streg betyder deres

5a

Gud, den anden sol, den 3. måne og siden bemærker de andre alle slags dyr hvor med de kan have lykke, og findskab³⁹ at forråde hverandre med. Og når to gandsmænd vil undersøge hvis kunst der er stærkest, så maler de på bommen 2 okseren som skal stange med horn imod hverandre. Hvilken der bliver stærkest når de løber sammen, hans herre bliver stærkest og hans kunst bliver bedst. Og når de vil spørge deres apostel om noget, så haver de nogen små stykker kobber og hænger på vingerne på en kobberfugl som de sætter på bommen. Så slår de på bommen med en hornhammer, der er føret med bæverskind, og så springer fuglen runden om på samme bomme, og bliver så stående på en af strengene, så kan hans herre straks forstå hvad svar han giver. Og for at finde ud af om hans herre skal komme i ulykke, eller hvem der er i gammen, så slår de på bommen med hammeren og dersom fuglen falder ned af bommen, skal ikke længe leve. Dernæst blev han tilspurgt hvor længe det var siden han sådan lærte, og svarede at første gang så var han kun en halv lods dreng⁴⁰. Nok en gang blev adspurgt hvor tit haver været med at slå på samme bommen og svarede at de var en gang mange gandsmænd samlet og slog på samme

5b

bomme, og de ville se hvis kunst der var stærkest. Igen blev han tilspurgt hvem der lærte ham at gøre bør og da sagde han en find som nu er død hed Lauritz Quern⁴¹ førend fejdens tid⁴².

Dermed blev tinget opsagt fordi tiden var forløben. Anden dag, den 10. maj, holdtes ting igen i fornævnte lagretsmænd nærværelse.

Da blev fremkaldt førnævnte Quiwe Baarsen og oplæst tilståelse hans beretning, og tilspurgt om han det samme endnu bekender og da svarede han ja. Hvorfor fogeden satte i rette om han ikke bør, for sådan hans gerning, at straffes på sit liv til ild og bål. Siden han erkendte selv godvilligt for retten bekende sådan djævels kunstner at have brugt, og der med forgjort fem personer, blev han tilfundet at straffes på hans liv til Ild og bål.

³⁹ Samisk trolddomskunst (Willumsen, 2017, 260)

⁴⁰ Dreng, der får halv andel af fangsten.

⁴¹ Quen blev brugt om folk fra Finland. Så her er der tale om en finsk same.

⁴² Der er formegentlig tale om før Trediveårskrigen 1618-1648 (Willumsen, 2010, 408)

Litteraturliste

Primærkilder

Carisius, Jonas. (2004). Christian IVs reisetur til Norge og Vardøhus i Finnmarken. I Hagen & Sparboe (red.), i Kongens reise til det ytterste nord. Ravnetrykk. (s. 32-59). Hentet 12-05-2022 fra <https://hdl.handle.net/10037/959>

Dass, P. (1997). *Samlede verker : 1 : Nordlands trompet ; Leilighetsdiktning* (2. utg., Vol. 1). Gyldendal.

Danmarkshistorien.dk, 1576. Uddrag af 'Den kalundborgske reces' om trolddomssager, 21. november 1576 Hentet 12. maj. 2022 fra <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/uddrag-af-den-kalundborgske-reces-om-trolddomssager-21-november-1576/>

Danmarkshistorien.dk, 1617. Trolddomsforordningen, 12. oktober 1617

Hentet 12. maj. 2022 fra <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/forordning-om-troldfolk-og-deres-medvidere-12-oktober-1617/>

Friis, P. C. (1881). Samlede Skrifter. Den norske historiske Forening. (af Dr. Gustav Storm) (Oprindelig udgivet 1632)

Gagge, Sivert. (2004). Kongens sjøreise. I Hagen & Sparboe (red.), i Kongens reise til det ytterste nord. Ravnetrykk. (s. 62-83). Hentet 12. maj. 2022 fra <https://hdl.handle.net/10037/959>

Knag, N. (2001). Knags relasjon om Anders Povelsen finn, Kallske samlinger, 227, 20 og Thott No 1735, transskriberet af Per Einar Sparboe i 2001. (Upubliceret)

Lilienskiold, H. H. (1998). Trolddom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark. Hagen, R. B., & Sparboe, P. E. (red.). Ravntrykk.

Magnus, Olaus. 2010. Historia om de nordiska folken. Michaelisgillet & Gidlunds förlag. Første gang udgivet på latin i 1555.

Norgeshistorie.no, "Christian Vs norske lov – om trolddom". Hentet 12. maj. 2022 fra <https://www.norgeshistorie.no/kilder/enevelde/K1215-Christian-Vs-norske-lov%E2%80%93om-trolddom.html>.

Palladius, P. (2003). En Visitsbog: Udgivet på nudansk med indledning og noter af Martin Schwartz Lausten. Forlaget ANIS.

Schefferus, J. (1956). Lappland. Sundin, H. (Overs.) Gebers. (Oprindelig udgivet: 1673)

Willumsen, L. H. (2010). Trolldomsprosessene i Finnmark – et kildekrift. Statsarkivet i Tromsø Skald.

Willumsen, L. H. (2017). *Kilder til trolldomsprosessene i Finnmark* (Modernisert språklig utg.). Statsarkivet i Tromsø Skald.

Sekundærlitteratur

Alm, E. (2001). Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet. [Materopgeve] Universitet i Tromsø. Hentet 12. maj. 2022 fra <https://hdl.handle.net/10037/5855>

Alm, E. (2014). Trondheims siste heksebrenning. Museumsforlaget.

Alm, E. (2018). Forskeren forteller: Hva er egentlig "ganding"? Hentet 12. maj. 2022 fra <https://forskning.no/forskeren-forteller-historie-overtro/forskeren-forteller-hva-er-egentlig-ganding/290500>

Alm, E. & Hagen, R. B. (2001). Hekseprosessene, myter og realiteter. *Ottar*, 2001 (1), (s. 3-7).

Biblen (1988). Norsk Bibel AS.

Brink, T. (1993). Niels Hemmingsens forståelse af trolddom - en nyvurdering. *Fortid Og Nutid*, 1. <https://tidsskrift.dk/fortidognutid/article/view/74591>

Gilje, N. (2010). Heksen og humanisten. (2. oplag). Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Ginzburg, C. (1982). *The Cheese and the Worms*. Overs. John and Anne Tedeschi. Penguin Books.

Gøbel, E. (2000). *De styrede rigerne : embedsmændene i den dansk-norske civile centraladministration 1660-1814*. Odense Universitetsforl.

Hagen, R. B. (1999) Heksen, katten og presten: Christian IVs møte med samisk trolldomskyndighet i Historie. Populærhistorisk magasin. Nr. 2-99, Fabritius Forlag.

Hagen, R. B. (2001). James I, konge i Tåkeland. En rystende fortelling om utsøkt djevleskap rundt et fyrstebryllup i Oslo 1589. I Emberland og Pettersen (red.), *Fyrster i Tåkeland* (s. 139-181). Humanist forlag.

- Hagen, R. B. (2004). Kong Christian IVs tokt til det ytterste nord i 1599 - Bakgrunn og konsekvenser. I Hagen & Sparboe (red.), i Kongens reise til det ytterste nord. Ravnetrykk. (s. 1-27). Hentet 12. maj. 2022 fra <https://hdl.handle.net/10037/959>
- Hagen, R. B. (2007). *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Samlaget.
- Hagen, R. B. (2010). Samer er trollmenn i norsk historie. ČálliidLágáduš.
- Hagen, R. B. (2011). Heksens sammensvergelse – Jean Bodin og heksesabbaten som anti-samfunn. I Pettersen og Emberland (red.), *Konspiranoia*. Humanist forlag. (2. oplag, s. 51-74).
- Hagen, R. B. (2015a). Ingen uediske mennesker skal stå til troende – Lagmennsdømming i nordnorske trolldomssaker 1647-1680. *Heimen*, nr. 02 (s. 148-166). Hentet 12. maj. 2022 fra https://www.idunn.no/heimen/2015/02/ingen_uediske_mennesker_skal_staa_til_troende_-_lagmannsd
- Hagen, R. B. (2015b). Ved porten til helvete. Cappelen Damm.
- Historia Norwegiae. (2002). I Pollan. (2002). *Noaidier: historier om samiske sjamaner*. De norske bokklubbene. (s. 3-4)
- Jacobsen, J. C. (1966). Danske Domme i Trolldomssager i øverste instans. Det Berlingske Bogtrykkeri.
- Kallestrup, L. N. (2009). I pagt med djævlén. Forlaget ANIS.
- Kjus, A. (2014). Skillingsviser fra norske henrettelser. *NOPA medlemsblad* 2014, s. 48-51
- Levack, B. P. (2004). *The Witchcraft sourcebook*. Routledge.
- Maxwell-Stuart, P. G. (2007). *The Malleus Maleficarum – Selected, translated and annotated by P. G. Maxwell-Stuart*. Manchester University Press.
- Nielsen, J. P. (1990). *Altas historie*. Bd. 1. De glemte århundrene. Alta kommune.
- Nielssen, A. R. (2014). Livet i fiskeværerne på 1500-tallet. I *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 1: Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk: Vol. B. 1* (2014). Fagbokforl. (s. 357-377).
- Niemi, E. & Vadsø (1983). *Vadsøs historie: 1: Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)* (bd. 1). Vadsø kommune.
- Næss, H. E. (1981). *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600 tallet*. Universitetsforlaget.

- Næss, H. E. (1991). Fra tingskriver til dommer i For rett og rettfærdighet i 400 år – Sorenskriverne i Norge 1591-1991. Næss (red.) Justitsdepartementet i samarbejde med Fabritius Forlag.
- Rasmussen, S. (2017). Den forsinkete reformasjonen i Sápmi. I Hampel, K. G., Duedahl, P., & Poulsen, B. (red.) (2017). *Efter Reformationen / Beyond the Reformation: Rapporter til det 29. Norske Historikermøde / Proceedings of the 29th Congress of Nordic Historians. (1 udg.) Aalborg Universitetsforlag. Studier i historie, arkiv og kulturarv, Bind. 8*. Hentet 12. maj. 2022 fra http://cgs.aau.dk/digitalAssets/314/314793_konferencerapporter-bd-3--nordisk-historikermeoede-2017-.pdf
- Rian, Øystein (2018). De danske stattholderne i Norge 1572-1814. I Alsvik, Ola; Hosar, Hans & Wiig, Marianne (Red.), I dørtrekken fra Europa. Festskrift til Knut Sprauten i anledning 70-årsdagen 22. juni 2018. Nasjonalbiblioteket. (s. 397-419).
- Rowlands, A. (2013). Witchcraft and Gender in Early Modern Europe. I Levack (red.), *The Oxford Handbook of Witchcraft*, (s. 449-467). Oxford University Press.
- Stephens, W. (2013). The Sceptical Tradition. I Levack (red.), *The Oxford Handbook of Witchcraft*, (s. 101-121). Oxford University Press.
- Tafjord, B. O. (2016). How Talking about Indigenous Religion May Change Things: An Example from Talamanca. *Numen*, Vol 63, No 5/6 (2016). (s. 548-575). Hentet d. 12-05-2022 fra <https://www.jstor.org/stable/44505309>
- Waite, G. K. (2013). Sixteenth-Century Religious Reform and the Witch-Hunts. I Levack (red.), *The Oxford Handbook of Witchcraft*, (s. 485-506). Oxford University Press.
- Wiesner-Hanks. (2013). *Early modern Europe, 1450-1789* (2nd ed., University Press. Vol. 2). Cambridge
- Willumsen, L. H. (1994). *Trollkvinne i nord: i historiske kilder og skjønnlitteratur* (Vol. 1/1994). Høgskolen i Tromsø, Avdeling for lærerutdanning. Påklistret ekstraforord fra 2010 med opdaterte tal.
- Willumsen, L. H. (2013). Dømt til ild og bål. Orkana Akademisk.
- Witchcraft in Europe 400-1700. Kors og Peters (red.) University of Pennsylvania Press. Philadelphia. 2001. Kors og Peters gengiver uddrag fra Bodins bog *De la Démonomanie des Sorciers*, 1580. Uddrag fra Jean Bodin, *On the Demon Mania of Witches*, trans. Randy Scott, intro. Jonathan L. Pearl (Toronto, 1995), bog 4, kap. 5, (s. 203-218).

Abstract

In January 2022 it was official: one of the most renowned Sámi drums, the one belonging to Anders Poulsen in 1692, is finally back in Norwegian hands, and can be seen at the Sámiid Vuorká Dávvirat (The Sámi Museum) in Karasjok. But who was Anders Poulsen and why has his drum been preserved for 330 years?

In this master's thesis I will go through the court case against the Sámi Anders Poulsen, who in 1692 had to defend himself in court, on trial for sorcery. He was Sámi and in possession of a Sámi drum. During the trial it was explained how the drum was used, and what the symbols on it signified. The district judge documented Anders Poulsen's statement, which was translated by the Sámi constable, and covers several hand written pages.

Context is important in the understanding of how the judging power viewed the Sámi and his statement. I will look at which international and national tendencies within demonology participated in influencing the legal system and legislation in Denmark-Norway in the 1600's. In My thesis I will also go through which people of power could influence the judicial system and local society. I will investigate which living conditions the people of Finnmark had in the 1600's, and how these could have affected the witch trials. Through Anders Poulsen's explanations of the drum and its use we can see how his view on life was met by the judicial power. The way his contemporary society understood and described the Sámi's sorcery, as for instance gand and weather magic, is a focal point.

A concluding argument is that the judicial power views the Sámi Anders Poulsen as someone who does not follow the true Lutheran faith, but rather someone who combines the Sámi with the Catholic. The judicial power has seen Anders Poulsen as a worshipper of the Devil, and a practitioner of heresy. Arguments state that parts of Anders Poulsen's explanation in regards to the symbols on the drum are credible.